

AD

IRODALMI
MŰVÉSZETI
TÁRSADALMI
FOLYÓIRAT

12

1956

December

XX. évfolyam

TARTALOMMUTATÓ

	Oldal
<i>Major Nándor</i> : Csillagfénynél nézem a várost (novella) — — — — —	819
<i>Vaszkó Popa</i> : Messze önmagunkban — — — — —	825
<i>Iván Szkusek</i> : Valóságkeresés a szlovén irodalomban — — — — —	829
<i>Sulhóf József</i> : Nászút (novella) — — — — —	834
<i>Koncz István</i> : Két vers — — — — —	842
<i>Csépe Imre</i> : Vándor a pusztán (novella) — — — — —	845
<i>Sinkó Ervin</i> : Vakáció (tanulmány) — — — — —	850
<i>Ray Bradbury</i> : 451 Fahrenheit (regény) — — — — —	866
<i>Debreczeni József</i> : Diárium (széljegyzetek) — — — — —	880

ELET ÉS DOKUMENTUM

<i>Saffer Pál</i> : Fratelli ungheri — — — — —	886
--	-----

KÖNYVEK — ÍRÓK

<i>Tomán László</i> : Egy olvasó utólagos naplójából — — — — —	891
<i>Bori Imre</i> : Illyés Gyula: Kézfogások — — — — —	895
<i>Bálint István</i> : A kiszakadás tragikumai — — — — —	898

SZÍNHÁZ

<i>Lévay Endre</i> : Tengerészek lázadása — — — — —	899
---	-----

KÉPZŐMŰVESZET

Karle Ádám: Emlékezés Husvéth Lajosra

A címlapon *Husvéth Lajos* Tanya című képe

(Regényvázlat, melyet sohasem írok meg)

Pontosan egy hónappal ezelőtt, éppen ebben az órában csöngettem be váratlanul e lakás ajtaján, az éjféli gyors hozott vissza öt év után, s amikor megálltam egy percre itt, a harmadik emeleti, ismert ajtó előtt, az a furcsa érzés fogott el: hihetetlen, nem is igaz, hogy visszakerültem ide. Becsöngettem s pár perc múlva álmos, hálóingos nő nyitott ajtót. Mégsem álmodtam mindezt. Valóság volt, hogy itt vagyok, s a valóság megdönthetetlen bizonyítékként állt előttem az asszony, ki öt év alatt egyetlen egyszer látogatott meg, az első évben, és soha többé; a második év elején pedig elmaradtak levelei is.

— Oóh, — mondta hirtelen magához térve és becsapta előttem az ajtót, ám én idejében az ajtó nyílásába szorítottam a lábam.

— Mit akarsz? — kérdezte halkán és hidegen sziszegve, az ajtónak feszülve minden erejével.

— Aludni — mondtam.

— Hord el magad, itt nincs mit keresned.

Vártam ezeket a mondatokat, négy évig készültem hallani ezt a mondatot s négy év elég volt felkészülni rá. Négy év nagy idő, s aki négy évig készül arra, hogy ezt a mondatot majd ellene szegezik, az először arra gondol, hogy összeveri és felforgatja az egész világot, felkoncol mindenkit, aki útjába kerül, felgyújtja a lakást és a szoba közepére ül egy láda dinamitra, pálinkázni; nézi, hogyan égnek el a felkoncoltak, s maga is várja a tüzet; hja, ezt gondolja eleinte az ember, de, hahaha, a négy év hosszú idő s nincsen az a hév, amely le nem csillapodna.

— Én kiszabadultam és eljöttem haza, most aludni akarok, — mondtam.

— Engem nem érdekel. Semmi közöm hozzád s nem akarok veled élni.

— Én nem tehozzád jöttem, hanem haza. Innen mentem el és erre a lakásra van engedélyem.

— Elválok tőled és egy szóra elválaszt a bíróság. Börtönviseltekől rögtön elválasztanak, ha akarjuk. Pucolj innen!

Nem válaszoltam, csak belöktem az ajtót, az asszony ekkor befutott a szobába s belülről rázárta. Nem léptem utána. Az előszobában voltam. Körülnéztem. Hallottam, az erkély felől is zár kattan. A sarokban, a fogason egy női és férfi nagykabát. A másik sarokban egy láda. Odaultem. Hallottam, a szobában felébredt az egyik kislányom, s az anyja szót váltott vele. Magam elé néztem, a perzsászönyegre, s fejembe tódult a vér. Azon az éjjelen, az asszony, tudom, nem húnyta le a szemét. Azon az éjjelen, tudom, az ágyban ült és várta, mikor töröm rá az ajtót, fölébresztette azt, aki mellette feküdt, tán arra is rá akarta beszélni, dobjon ki engem, s tán ketten izgultak és várták a fejleményeket. Azon az éjjelen, tudom, nagy volt az izgalom. De nem volt okuk semmi nyugtalanságra, ó, nem. Ritkán adódik, hogy minden úgy történik, ahogy az ember elgondolja. Velem nagyjából e ritkaság esett meg: Négy éven át így képzeltem el ezt az estét. Csak ülve maradtam ott a ládán s úgy virrasztottam át az éjszakát.

Korán hajnalban céltalanul indultam a városba. Azt hiszem, az a tudatalatti érzés kergetett, hogy ne találkozzam ott az előszobában valakivel.

oOo

Egy hónap múlt el azóta. A szobám három lépés hosszú és kettő széles, és kedvem szerint járhatok benne, akár a cellámban is. Az öt év alatt megszoktam, hogy minden apró neszre figyeljek, s abból következtessek, mi történik körülöttem, s most itt ülök e kis szobában naphosszat és jól tudom, mikor mi történik a konyhában, a szobában, előszobában és lépcsőházban; lépésükről, mozdulatok neszéről ismerem az embereket, kiket nem is láttam, s e kis szobából csak a munkára járok, az irodába, ahol bizalmatlanul fogadtak és nem is melegedtek fel irántam. Megértek mindent, s úgy összegeztem, hogy az emberek, ha panaszkodnak is és száz gondjuk is van, mégis jókedvűek és gondtalanok. E kis cselédszobában ülök naphosszat, amelyből akkor reggel, egy hónappal ezelőtt, az első reggelelmen, a városból hazatérve kidobáltam a sok poros lim-lomos ládát; hasogatott fát, szenyevödrot s a lakás minden szennyét s felsúroltam, behoztam ezt a vaságyat, letöröltem az itt talált szúette kisasztalt és széket, s magamrazártam az ajtót Jó, hogy külön bejáratú ez a szobácska. Egy este a lépcsőházban találkoztam a feleségemmel. Csak akkor váltottunk szót. Elmegyünk egymásmellett zavartalanul. Be a lakásba sose megyek. Csak egyszer esett meg ez, amikor csengetett valaki és senki se jelentkezett akkor az én szobám ajtaján zörgött a Valaki. Egy fiatal, nagyoi

fekete férfi volt. Sosem láttam. Ő az? gondoltam magamban. Az ő kabátja lógott az előszobában akkor este? Nem láttam, csak lépéséről ismertem meg az embert, aki esténként néha eljött ide, a kabátja lógott az előszobában akkor este? Nem láttam, csak lépé-vallottak.

— Kérem, ha bírának egy harapófogót kölcsönözni, — mondta a fekete férfi s zavartan mondtam igent, s csak azután jutott eszembe, hogy nekem nincsen, de olyan csendes, békés ember volt ez, mindenképpen adni akartam neki egy fogót s a konyhába mentem, megkerestem (a régi helyén volt, a vízpad alatt), s hoztam is. Ma már tudom: a szomszéd lakásban lakik és minden nap sétáltatja kislfiát.

Csak akkor voltam a konyhában. Aznap kaptam munkát is, és találkoztam egy régi ismerőssel, s csak hűvösen köszönve, egykedvűen mentem el mellette. Láttam meglepődött arcát. Mit akar? Mit vár tőlem? Hogy álljak meg vele tárgyalni? Hogy hallgassam kérdezősködését és azt a „na, majd csak lesz valahogy” megszokott, üres mondást, vagy pedig, ellenkező esetben, ha tapintatosan kerülő a kérdést, nézzem, hogy kinlódik a tapintatosság miatt? Mit vár tőlem? És mit várhatnak tőlem a többiek is, azok a régi ismerősök, mind-mind?

Késő éjszakáig ülök itt az ablakban, lecsavarom a villanyt és nézelődöm. Hetvenfokos szögben látom a várost. Másfelől falak állják utamat. Mindig csak ez a kép tárul elém, s talán nehezen is hihető, hogy ez megnyugtató számomra.

Érdekes: huszonöt éves koromban nem gondoltam, hogy számomra a kivétel lesz a törvény.

oOo

S ugyanaznap amikor munkát kaptam, este kint sétáltam a városban s egyedül voltam és álltam a járdaszélen, a sokaságban is. Akkor láttam először azt a lányt, aki aztán feljött hozzám hívás nélkül is, de azóta se láttam. Két pálinkát ittam; ő likórt kért, de vele is pálinkát itattam, s szótlánul néztem festett szőke haját és tolakodóan barna tekintetét, amelyet az a nyersen erotikus szájszögleti, kíváncsi mosoly kísért; láttam, hogy minden más póz volt nála, csak ez nem, s azt a beszédet is betanulta, amivel mindenáron meg akart nyerni, s nagyon iparkodott, mert én egy szót se szóltam, csak néztem és ittam. Azt akartam mondani neki, hogy engem zavar ez a sokaság és az a nagy fény, ez a sok lárma, én nem szoktam meg és ez engem zavar, gyerünk innen, de csak azt mondtam neki:

— Ne erőlködj, anélkül is feljöhetsz hozzám.

S ettől kezdve csak nevetett, még akkor is, amikor mondtam, hogy nincsen pénzem; csak azt válaszolta: „Hát te azt hiszed, hogy én olyan vagyok? „Nem vagyok én olyan”. S csak kuncogott még akkor is, amikor azt mondtam, hogy: „Öt éve nem volt dolgom nővel, tudod te azt, hogy öt éve nem volt nekem nőm?”, s szétharaptam azt az olcsó kis láncot, amit a nyakában viselt.

Feküdtem csak mellette, ő pedig átölelt és mesélt szakadatlanul, mesélte az egész életét valahol négyéves koránál kezdve a történetet. Nem figyeltem. Csak feküdtem mellette szótlanul és azon morfondíroztam, mért meséli el minden lány az első éjszakán, mért tartja okvetetlenül szükségesnek elmesélni azt a történetet, amely hetven szájból is ugyanaz, és már senkit sem érdekel. Nem lepődtem meg a tizennyolcévesekre valló naivságon sem, amely azt tartja talán, hogy a hihetetlen hazugságokat is elhiszik s az ágy hangulata megkívánja e hazugságokat. Csak feküdtem mellette és magától érthetően bólintottam vagy igent mondtam, ha megkérdezte, „ugye, elhiszed?” Csak arra emlékszem, hogy mondta: tejeslány, kerékpáron hordja minden hajnalban a tejet a szomszédos faluból s az este beszökött a városba. „Máma reggel már biztos nem hozom a tejet, hahaha.”

S ekkor megkérdezte:

— Hát te azt se kérdezed, hogy hívnak engem?

Mondtam, hogy nem érdekel, mert az egészen mindegy, s elnevezhették volna, annakidején akár Editnek vagy Olgának, tökéletesen mindegy, mert ő akkor is lett volna. Erre is nevetgélt, és látszott, hogy jó felfogóképességű, de akkor megkérdezte azt is:

— Mért nem mesélsz te is valamit magadról, én már mindent elmeséltem, te mért nem mesélsz?

— Mit meséljek? — kérdeztem tőle. — Azt hogy a feleségem itt alszik a másik szobában?

Erre nagyot nevetett, látszott, nem hiszi el, de én már úntam ezt a bárgyú nevetést, idegesített; s azt mondta még: „Te mindig ilyen bolondos vagy? Máma egész este csak bolondozol.”

S őszintén mondhatom, nem kívántam elmondani neki semmit. Azt se, hogy öt évig börtönben ültem sikkasztás miatt, s az egész ott kezdődött, akkor, a háború utolsó napjaiban, azon a tavaszon, amikor a nyílt pályán megállt a vonat, mert nem volt elég gőze, szene, fája, az utasok leszálltak mind, a környező földekről hordták a napraforgó- és kukoricaszárát, igen, ott kezdődött, huszonöt éves voltam akkor és vidám katona, ki már a békét várta és a leszerelést, mert győzött. Ott kezdődött minden. Ott, a szárát hordva ismerem meg azt a lányt, aki akkor csak vékony ruháscsukában didergett. Mikor leszereltem, itt is maradtam a városban, mert nekem se há-

zam, se apám, se anyám, se testvérem, elesett mind-mind a háborúban, s én csak dolgozni akartam és otthont, szeretetet akartam, és úgy szerettem, hogy elvesztettem a fejemet, haha, én már tudom. Mit meséljek erről? Azt, hogy akkor egyszercsak kezdődtek az „ide ez kell”, „amoda az kell” és más kell-ek, s hogy a lány, azaz: feleségem anyja, özvegy ügyvédné, tudta, hogyan „kell egy lakást berendezni” és mi minden „kell a szerény emberséges élet-hez”. S azt, hogy: „a boldogult férjem elküldött annakidején, hogy csak vegyek, ami kell”, s hogy „ja, fiam, a családfenntartás nagy felelőség és kötelesség”, hogy „ha láttad volna, mi mindenünket bombáztak le”, s egyszercsak: „most jutányosan hozzájuthatnánk ehhezéshhez, ezek eladják”. Mit mondjak ennek a lánynak, aki most mellettem fekszik? Azt, hogy hogyan kezdődött? Ha mesélni kezdenék, csak nevetne és nem hinné el — — — oh, semmit se éreztem abból az írók és pszichológusok által annyiszor megírt és hangoztatott érzésből, mely szerint az embereknek szükségük van valakire, bárki legyen is az, akinek elmondják, elpanaszolják bajukat. A pszichológusok szerint, jól emlékszem, ezzel könnyít magán az ember. Ebből én nem éreztem semmit. Nem gyötört és nem gyötör az érzés, hogy bárkinek is elmondjam, hogyan lettem sikkasztó és hogyan telt el az öt év. Még azt sem érzem szükségességnek elmondani, azt a számadást — ami pedig ezerszeris megfordult az eszemben — melyből kitűnik, hogy főnyereményt nyertem a bebörtönözéssel. A három millióért öt évet ültem, s öt év alatt itthon legfeljebb félmilliót kereshettem volna meg. Mosolyogva kell megállapítanom, hogy jól megúsztam és köszönetet kell mondanom a főnyereményért, hahaha. Ezt magyarázzam most ennek a lánynak? Vagy más valakinek? Hogy az az összeg itt van a másik szobában, a perzsaszőnyegekben, bútorokban, ezüstedényekben, festményekben, veszett fenékben, mindenben, ahová én nem tehetem be a lábam. Miért fejtegessem, hogy igen, sikkasztás történt, s az összeg megszerzésében eszköz és jogfelelős személy egy férfi volt, az összeg tényleges és tudatos élvezője egy nő volt és az még ma is, akit a közjog és a törvény és a közvélemény támogat és megvéd, megvédi a börtönviselttől, s e megvédés jeléül felbontja a házasságviszonyát, ha ő akarja. S aztán már egyedül és kizárólagosan a nő élvezi a sikkasztás gyümölcseit. Mondjam-e, hogy ki a látszólagos és ki a tényleges sikkasztó? Kinek magyarázzam az élet és a törvény abszurdumait? Miért éppen én magyarázzam?

Mellettem feküdt és gügyögött az az együgyű lány és már nem találtam semmi érdekeset rajta. A fal felé fordultam, mintha aludni akarnák

Hamarosan hajnalodott.

Naphosszat ülök a keskeny, magas ablaknál s hetvenöt fokos szögben nézem a várost. Tegnapig a háztetők életét figyeltem, mára már mind lehullott a falevél, a fákat figyelem majd mostan. Egyébként pontosan járok munkára. Tegnap találkoztam az idősebb lányommal a lépcsőházban, egyedül volt, az iskolába ment, igen, tudom, az idén kell járnia első osztályba. A kezem öntudatlanul is feléje lendült, hogy megsímitsam, de hirtelen eszembe jutott, hogy értelmetlen és céltalan lenne. Feleségem tegnapelőtt megkért, hogy költözzek el innen, mert nagyon alkalmatlan vagyok itt. Közöltem vele, hogy nem költözöm; és ő hiába próbálná. Én mindig megyek utána, bárhová is költözik ezen a földkerekségen. De nekem ő nem kell, azt mondhatom. Útját sohasem állom és soha még csak meg se szólítom. Közöltem vele, hogy mégcsak harmincöt éves vagyok, maga is kiszámíthatja; egészségi állapotom jó és előreláthatólag még sokáig élek. És említettem azt is, hogy én a *magam* öt évét leültem már.

Ma délután az ablakomba repült egy kismadár. Négy óra harminc perckor esni kezdett az eső. Azóta ülök itt az ablaknál s csillagfénynél nézem a várost. Az éjféli gyors az előbb zuhogott el arra messze, kelet felé.

Vaszkó Popa

Messze önmagunkban

(Részlet)

Későn térünk vissza. Mellettünk halkán ballagnak a ciprusok. A hullámok beszélgetésünk szikláit paskolják. Az esti tengersíkon a szívemben távoli világitótorony integet.

Nem a part indult-e el, hogy nyomára akadjon a fehér hajónak, amely sehogy sem akar megérkezni?

Szempilláid között elkószált szigetek esdenek tengerük után.

Visszatérünk: távollétünk tengerbesüllyedt város lesz e helyen. Arról, az örökre bezárult kék ablakok irányából nem kiáltoznak-e máris fuldoklón a mérgező arannyal terhes szorongásainak?

Szavaid völgyoszorosaiban elveszett pálmák vágyódnak egük után.

Nappalunk zöld alma
Kettébevágva
Nézlek
Te nem látsz engem
Közöttünk a vak nap
A lépcsőkön
Széttépett ölelésünk
Szólitasz
Én nem hallak
Közöttünk a süket levegő
A kirakatokban
Ajkaim keresik
A mosolygásod
Az útkeresztvezésen
Csókunk eltaposva
Kezem nyújtottam feléd
Te nem érzed a kezem

Az üresség ölelt magához
 A tereken
 Könnyeid keresik
 Szemeimet

Este az én halott nappalom
 Halott nappaloddal találkozik

Csak álmunkban
 Járunk egyazon tájakon.
 (részlet)

Pillantása nélkül folyó vagyok, melyet elhagytak a partjai. A szél kézenfogva vezet, az ő kezeit levágta az alkonyat, a fehér utcák futnak előttem. A szemek is elrejtőznek alakom elől az ártatlan ablaküvegekről.

Szavaimat benőtte a fű, a csend az ő hangját is széthordta, a tárgyak felém fordítják sűrűre hátukat. Az ujjak is elrejtőznek homlokom elől, amelyen lángbaborult a világ.

Ajkamon elfonnyad a levegő, piros csőrök letépi a pillantásait, az emlékezés nem nyújt utánam ágat. A léptek magamra hagynak a hold udvarának állkapcsai között. Testem sötétjében ádáz fénynyaláb cirkál.

Megyek

Egyik karomtól a másikig
 Hol vagy?
 Átölelnélek
 S a távolléted ölelem
 Megcsókolnám a hangod is
 S a messzeség hahotáját hallom
 Ajkaim arcomba hasadtak
 Aszott tenyeremből
 Lépj elő tündöklőn
 Látni szeretnélek
 Lehunyom hát a szemem
 Megyek
 Egyik halántéktól a másikig
 Hol vagy?

Sárga padló vagyok, vigasztalan, az üres szobában, ahol ő ül, csak hogy árnyéka megvigasztalhasson. És falépcső vagyok, melyen szobájából az utcára megy le, csak hogy árnyékával eljátszhasam. És száraz levél vagyok végig az utca hosszán, amerre ő jár, hogy árnyékát halljam. Meztelen szikla vagyok az országút szélén, amelyen eltávolodik, hogy árnyéka rámvetődjék. Felgyúlt fővény

vagyok, hogy árnyéka homlokom csókolja. És eszeveszett tenger vagyok, csakhogy árnyékát hullámaim magukba rejtsék.

Ebben a reggeltelen éjszakában ki az a sarki lámpás, amely tekintetteddel átfon és világtalan lakásunkig kísér, s vénák végtelen, pusztá töltésein világít?

És ki az a madár, az egyetlen madár szívem felhasadt egén, amely hangodon szólít, mert nem tudja, hogy röppenjen fehéren a földre?

Tenyereim közt melengettem az utcát, amelyen visszatértél.

Lépcsőkön vezetlek, melyeken elhamvadt mellembe ereszkedtem alá s üresen hagyott szemeibe kapaszkodtam fel. Az órák, melyekkel megosztottam a magányt, sorra felkelnék a behavazott székekről.

Hiába erőlködnek szemeim, hogy eloldják tekinteted kötélkeiket. Hangod otffeledte a fehérséget a tetőkön.

Kelj fel beesett arcomból, szabadítsd ki a mosolygást, melyet fájdalomamban mélyen befalaztam.

Ezek az ajkaid
Melyeket visszaadok
Arcodnak

Ez a holdvilágom
Melyet lefejtek
Vállaidról

Eltévedtünk
Találkozásunk
Beláthatatlan rengetegében

Tenyereimben
Nyugosznak le s pirkadnak
Arccsontjaid

Torkodban
Gyúlnak ki s hunynak ki
Vidámságom csillagai

Egymásrabukkantunk
Aranyló fennsíkion
Messze önmagunkban.

Kezei itt lobognak a tűzhelyen, az arcom közepén. Két tenyereből hús vizet isznak a madarak, kék és barnatollú madarak, amelyek szemeinkből röppennek fel, ha egyetlen vadász sincs a szemhatáron. Kezei nyitják fel nappalomat. Kezei távoli sivatagban virágoznak bensőmben, ahol még senki nem tapodott. Amikor késik a nap, egyedül az ő tenyerei ragyogják be két elképzelt földdarabkánkat. Kezei az én kezeimben a világ minden becsillagosult kezének álmát álmodják.

Testemről a homályt fejtem
 A nap meglelte arcom
 A szél felvidította hajam
 Tekintetem csodálkozón lombosodik
 Árnyék nyúl le a napból
 A világ a szív küszöbén áll

Utam kéklő hegyhátokról most is
 Derült hangodhoz visz
 Hogy megleljem bűvös lámpánk

Nézem, valahányszor nézem, először látom őt. Látom őt számtalannak a tükrökben, melyeket szerelmük készített. Látom őt egyetlennek szívem szigetén. Nézem őt, szemhéjai alatt ibolyák alszanak. Rossz álmai vaksötétje fölött egész lényemmel nappá változom. Véreből fehér tavi rózsákat szedek neki. Nézem őt, sarkig feltárt előttem minden ablakot a homlokán. Zöld leveleit hamuból való törzsemnek adja. Nézzük együtt a földet. A föld nem tér vissza a kezünkből vett alma nélkül. Nézzük együtt a napot. A nap nem tér vissza a szemünkből vett gyöngyök nélkül.

(1951)

Fordította: FEHÉR FERENC

Valóságkeresés a mai szlovén irodalomban

Különös világot határol a Triglav és a Pannon síkság meg a Dráva és az Adriai-tenger! Nyitva áll az egész világ előtt keletre is, nyugatra is, délre és északra is, itt áll a világ minden tája felől érkező áramlatok közepette, egy föld-darabkán, amely fölött hajdan a legkülönbébb politikai, gazdasági és kulturális szelek fújtak. És mégis ez a maroknyi, keménykötésű nép, a maga sík, alpesi és karszti földjén állva, szembeszállt mindenfajta áramlattal és a világ kultúrájának szegélyén megtalálta a maga saját, igazi énjét. A szlovén irodalom ma már — a sajátos lényének szüntelen keresése közepette állandó harcban a legkülönbébb idegen áramlatokkal — ma, tízévi önálló lét után, ha nem is sok, mégis komoly sikereket mutathat fel és ezek az alkotások a maguk sajátos módján fejezik ki a mai szlovén ember lelkiületét és szándékait. És vajjon az emberi gondolat véghetetlen termőföldjének egyetlen szalmaszála nem tekinthető-e a szellem nagyszerű megnyilvánulásának? — kérdezte egyszer egy francia kritikus. Minden túlzott szerénytelenség nélkül hozzáfűzhetem, hogy mi már nemcsak szalmaszárról beszélhetünk hanem egész kéve nemes kalászról amelynek — igaz — nem annyira a minőség, mint inkább a tartalmi jelleg ad súlyt.

Amikor a mai szlovén irodalomról beszélünk, nem feledkezhetünk meg azokról a jelenségekről, amelyek a második világháború előtt és alatt nyilvánultak meg és amelyek művészetünk mai szellemének dús gyümölcseit és külső manifesztációit jelentik — akár tartalomról, akár pedig formáról van szó. Mint távoli, idegen sziklafalacról visszaverődő gyors visszhang suhantak el mellettünk holmiféle elkéssett izmusok, amelyek az első világháború előtt és a háború idején születtek és kultúránkat már csak mint elgyengült, erőtlén hullámok érintették.

Szrecsko Koszovel (1904—1926), a szlovén karsztot és a kettészakított nép fájdalmát, búját megéneklő költő haladószellemű, őseréjű költészete a német expresszionizmus még mindig elég erős szlovén visszhangjának hatása alatt szükségszerűen a realizmus felé hajlott és mélyből konduló érzésekkel adott kifejezést a szlovén nép fájldalmának: a második világháború előtti, szociális elnyomatásban élő ember szenvedéseinek. Nem véletlen tehát, hogy olyan író mint Prezsihov Voránc, Misko Kranjec és Anton Ingolics, valamint Mile Klopčič, Tone Szeliškar, Ivo Gruden és más költők erőteljes lendületet adhattak annak az irodalomnak, amely a népfelszabadító harc idején új formai, de mindenekelőtt tartalmi elemekkel gazdagodhatott és a mai irodalmi alkotás alapjává és kiindulópontjává válhatott. Az a lendület, amelyet Karel Desztovnik — Kajuh (1922—1944) és Matej Bor partizánköltőink új, friss erővel teltettek meg, a felszabadulás után tovább izmosodott és, — ami még ennél is fontosabb, mert legújában jellemzi mai irodalmunkat, — írónk alkotásaira ráütötte a realizmus pecsétjét.

Kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy irodalmunknak ez a realista vonása irodalmi alkotásaink legfőbb jellegzetessége, — ha akadnak is olyanok, akik konzervatívnak mondják. Eppen ezért néhány szót kell szólni erről a problémáról, amely bizonyára érdekli a szűkebb hazánk határain túl élő olvasókat is.

A művészi kifejezési formák keresése, a tudomány és technika fejlődésének szédítő üteme, az egész világ embertömegeinek mind jelentősebb magáraébredése közepette, ma, amikor szívesebben tekintünk a világűr mérhetetlen magasságaiba, mint az emberi lélek mélységeibe, amikor egyes művészek mind szívesebben kacérkodnak a „szabad” és kötetlen absztrakcióval — mindennek közepette az ember joggal teszi föl a kérdést, valójában hova vezetnek a művészet útjai és milyen is lesz valójában ez a művészet.

Nagy a világ és a nagyvilágban nagy eszmék születnek, nagy izmusok, amelyek megtalálják a maguk elszánt védőit, de ellenfeleit is. Az új filozófiák és esztétikák áramlatai az egész világon szerteágaznak és új nézeteket, törekvéseket, akarásokat sodornak magukkal. Új tévedéseket és új igazságokat. És minél kevésbé eredeti egy nép kultúrája, annál több üledéket raknak rá ezek az áramlatok, és minél eredetibb egy kultúra, minél kifinomodottabb érzékszervekkel fordul az új irányzatok felé, annál szomjasabban szívja magába mindazt, ami jó, hasznos és haladó, annál erőteljesebben löki ki magából a rosszat, a selejteset, azt ami csak üledék.

Ahogy nem csalhatjuk meg a természetet, a művészetet sem lehet félrevezetni. A művészetet az igazság és a szépség utáni örökéletű törekvések táplálják és nemesítik, mindaz ami hozzáférhető az emberi agy és szív számára, mindaz ami az emberi szellemet gazdagítja és megtermékenyíti.

Senki sem mondhatja tehát jogosultan, hogy szépprózánkban — s amint később látni fogjuk, ez a megállapítás a szlovén költészetre is érvényes — meghonosodott és megnyilvánuló új, művészi realizmus konzervatív jelleg, ellenkezőleg: ez annak az igazságnak a fölismerése, hogy a művészeteknek az embert, az emberi szellemet és érzéseket kell szolgálniok, meglátása és belátása annak a ténynek, amelyet világnézetünk és tudatunk diktált: reális világban élünk, amely lehet szomorú vagy vidám, nehézségekkel teli vagy csupa szépség, keserves vagy kedvre derítő — egyszóval olyan világban, amelyet nem csak a háborodott agyúak „érthetnek” meg. Az emberben élő és az embert körülvevő, érzékelhető és felfogható igazság, az egész lényével a valósághoz kötött emberben élő és az őt körülvevő, érzékelhető s felfogható igazság nyílt, őszinte megvallása és vállalása tehát az a rugó, amely egyedül és kizárólagosan valódi művészetet teremthet.

Honnan ez a fölismerés, milyen szükséglet diktálja éppen ezt a fölfogást, amelyet egyesek szívesen mondanának elavultnak?

Népfelszabadító harcunk hatalmas, joggal mondhatjuk kimeríthetetlen kincsesára az emberi igazságnak és eszméknek. Be kell vallanunk azonban, hogy még mindig hiányzik az a „nagy partizánregényünk”, amely tolsztoji epikai hőmpölygéssel és balzaci ötletességgel örökítené meg történelmünk legnagyobb époszát. Ugyanakkor azonban megállapíthatjuk azt is, hogy íróink háborúutáni műveinek nagy része a népfelszabadító háborúval foglalkozik, azt az utat rajzolja meg, amely a szocialista forradalomhoz vezetett. Azt is megállapíthatjuk, hogy történelmünkben nem volt még egy korszak, amelynek ilyen erős, többszörös visszhangja lett volna éppen prozairódalmunkban.

Prózaíróink — az idősebb és a fiatalabb nemzedék egyaránt — többkevesebb sikerrel ebből a kincsesárból merítették témáikat. Nem számítva két legidősebb írókat, a ma már több mint nyolcvan éves Franc Finzsgárt és Kszaver Meszkót, a sort közvetlenül a háború befejezése után Prezsihov Voranc nyitotta meg, aki 1950-ig pompás alkotásokkal gazdagította a szlovén elbeszélő irodalmat. Az idősebb nemzedékhez tartozó írók kivétel nélkül megmaradtak

a realizmus szilárd talaján. Egyes műveik a szlovén irodalom bármely antológiájában megjelölhetők. Közéjük tartozik France Bevč, a legtermékenyebb szlovén író is, aki keményvonalú képekben rajzolta meg a fasiszta megszállás alatt élő emberek sorsát. Ebben a sorban van a helye Jus Kozaknak, a „Lesna zslica” — Fakanál című nagy mű szerzőjének is. A Fakanál az olasz megszállást végigszenvedő szlovén entellektüel élményeit és érzéseit örökíti meg meseteri eszközökkel. Közéjük sorozhatjuk Ferdo Kozak drámaíróit és esszéíróit is. Vladimir Bartol a lélekelemző irodalmi eszközök híve, a trieszti kisember avatott megjelenítője, akinek portréját erőteljes, ugyanakkor humort vetítő vonásokkal rajzolta meg. A háború utáni szlovén próza képviselői közül ki kell emelni Misko Kranjecet, a stájer és murántúli átlagember hangjának, érzelmeinek, életének hűségés tolmácsolóját, Iván Potrcsot és Anton Ingolicot. Mindhármukra jellemző, hogy — a háború élményeit földolgozó műveken kívül — nagy elmélyedéssel és erős kritikai érzéssel örökítették meg a háború utáni helyzetet. Külön helyet foglal el Ciril Koszmacs. Írói munkásságának legfőbb jellemvonásai. kifinomult elbeszélőtehetség, az emberi lélek legbensőbb rugóinak, bonyodalmainak fölényes ismerete. Műveit a szörnyű háborús élmények emlékeivel szövi át meg át, ugyanakkor pedig gyermeki csodálkozástól tágranyílt szemmel bámulja a háború utáni események drámai gördülését.

Sok-sok fiatal (Mimi Malensek, Ferdo Godina, Ignac Koprivec, Ivan Ribics, Alojz Rebula és mások) halad még a folsoroltak nyomában. Közülük nemrégiben Karel Grabejsek vonta magára a figyelmet „Dolomiti se krusijo” — Omlanak a Dolomitok című háborús regényével, amelyben új, elmélyülő és kifinomult lélektani eszközökkel rajzolta meg történelmünk tegnapijának nagy eseményeit. A partizán-környezet a szlovén irodalomban is hálás téma — és túlzás nélkül állapíthatjuk meg, hogy ebben a tárgy körben szép sikereket értek el íróink. A háború utáni regények színvonala — ez semmiesetre sem tekinthető véletlennek — éppen ott és akkor emelkedett legmagasabbra, amikor íróink társadalmi történéseink legmélyebb gyökereihez nyúltak.

A teljesen új társadalmi és gazdasági helyzetbe csöppent ember, akinek szellemi élete részben még mindig a régi, letűnt világban gyökerezik, aki sorsdöntő konfliktusba került az új valósággal, az új világ terheit vállalain hordó, s ennek a világnak derűjét sugárzó ember — ő és mindig csak ő áll íróink érdeklődésének középpontjában. Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy az utóbbi években ezen a téren Misko Kranjec érte el a legnagyobb sikereket elsősorban „Izguljena vera” — Elvesztett hit — és „Zemlja se z nami premika” — Mozog velünk a föld című regényeivel. Hasonló sikerekkel dicsekedhet Ivo Potrcs „Na kmetih” — Falun című regénye is.

Világos, hogy az ilyenfajta emberábrázolásnak és világképnek semmi közössége sincsen a modern izmusokkal, amelyeknek útja nem érinti az embert, mellette halad el és hamisítások felé vezet, eltereli a figyelmet mindentől, ami az emberben emberi. A modernista forma-barvurok elfoglalják a tartalom helyét, spekulatív törekvésekben élnek ki magukat, a dekadens szellem zavaros mélységeibe süllyednek. Soha, az irodalomtörténet egyetlen korszakának jelensége vagy irányzatai idején sem illette meg jobban a „szellem” szót ez a jelszó!

Egyébként pedig engedjék meg, hogy főntebbi megállapításaimat néhány Kranjec-idézetrel támasszam alá. Az idézeteket abból a nyilatkozatból veszem, amelyet Misko Kranjec az „Izguljena vera” megjelenése után adott irodalmunk útjairól.

„Lényegében (az absztrakt művészet) kispolgári csökevény — tekintet nélkül arra, hogy ennek az irányzatnak a hívei tisztában vannak-e ezzel vagy sem. Ennek a gondolatnak a hitvallói az elmúlt 9 év alatt annyira megszilárdították helyzetüket, hogy még holmiféle támadásokra is merészkednek. Tény

és az is marad: eddig csak ment valahogy egyetértésben és idillikus békében. S amikor az évek folyamán sok eszmét valórváltottunk, s mindinkább előtérbe kerül a szocializmus a maga kérelhetetlen marxista szemléletével — ezek a kispolgári törekvések ellenállnak. A pusztán művészi formák megoldásának keresése — nem más, mint eltávolodás társadalmi valóságunktól... Véleményem szerint ezek a harcok még sokáig tartanak. Ki lesz a győztes? Nem lehet más, mint a munkásosztály, amely azonban nem írja elő sem a tartalmat, sem pedig a formát a művészetben, hanem át meg átvilágítja egész kulturális életünket a maga világszemléletével. — A kispolgári csökevények és a munkásosztály világnézete között napról-napra nagyobb lesz a különbség. Nem hiszem, hogy bármiféle „harcrá” is szükség volna. Az ilyen kispolgári nézetek hitvallói, holmi átlag-entellektüelek mindig az események a történések peremén tengenek lengenek, s hit és jövendő nélkül vegetálnak”

Most pedig lássuk, mi a helyzet a háborúutáni szlovén költészet terén.

Amikor a szlovén erdőkben fölcsendültek a népfelzabardító harc első költeményeinek verssorai — itt nem az agitációs versekre gondolunk, hanem Matej Bor és Karel Dosztovnik—Kajuh lírai költeményeire, amelyek a sa-nyargatott szívek szomorúságából és reményeiből fakadtak, nem volt többé helye azoknak az izmusoknak, amelyek az első világháború alatt jelentek meg és bujában virágzottak a két háború közötti korszakban. Marinetti manifesztumai, a német expresszionisták, a zürichi dadaisták és a többi izmus papáinak szelleme nem érinthette ezeknek a napoknak a költészetét.

Az új szlovén költőnemzedék, amely az utóbbi esztendőök során igazi költői alkotásokkal vívta ki az elismerést, még mindig a modern szlovén irodalom megteremtői, Cankar és Zsupancsics nyomdokain halad. Jobb példát nem is választhatott, nem is találhatott. A modern szlovén költők legjobbjai a meggyőződéses ember eltökéltségével és az igaz költő gyöngédségével nyúlnak a realista témákhoz, s teljes szívvel és lélekkel, mélyen korunkban gyökereznek

Ugyanakkor le kell szögezni, hogy ismert és elismert költőink — Janez Menart, Peter Levec, Ivan Minatti — akiknek az elmúlt években két-két verseskötete jelent meg teljes alkotó lendületekkel keresik az új kifejezési formákat. Költészetünk realizmusa nem egyszerűen rögzítése holmi tendenciózus aktivisztikus törekvéseknek — háborúutáni első években tapasztalhattunk ilyen jelenségeket, amelyek azóta a feledés homályába merültek — hanem bensőséges, világos költői hitvallás mindarról, ami a mai embert lelke mélyéig meg-
rázza vagy derével tölti el. Röviden: új szavakkal, új formák között, érthető nyelven beszélnek a világról, amelyből az új ember születik. Csak így lehet számunkra eredeti, csak így lehet ránk jellemző ez a költészet. Az absztrakciós kísérletezgetések mindenütt egyformák vagy legalább is hasonlók mindenütt: Franciaországban, Délamerikában és Kanadában egyaránt. Kétségtelen az is, hogy minél erőteljesebb egy költői jellem, annál megfelelőbb eszközökkel tudja kifejteni szellemének tartalmát és formáit — természetesen akkor ha gondolatait, kifejezéseit a szépérzék és igazságszeretet vezérli.

A művészet egyetlen ágazatában sem jut jobban kifejezésre a modernista irányzatok céltalansága és értelmetlensége, mint a költészetben, a mély érzel-
mek és nemés gondolatok e szülőttében. Jól tudják ezt költőink és ami az ifjú költőnemzedék fentemlített három legmárkásabb képviselője bizonyítja, költészetünk a jövőben is az igazi és felelős költői feladatok vonalán marad. Verseik, eredeti egyéniségük termékei a legjobb bizonyítékai annak hogy a modern, a polgári világot elárasztó dekadenciának még csak a szele sen legyintete meg őket.

Ezeket a megállapításokat is idézetekkel támasztom alá. Iván Minatti szavait hívom segítségül, amelyeket „Pa bo pomald prisa” című verseskötet megjelenése alkalmával intézett a nyilvánossághoz.

„Ifjú nemzedékünk költészete nem halad egy úton a világban divatos költői áramlatokkal. A mi költészetünket nem jellemzik ideges és kódós tünetek. Más tradíciókból ered, a mi földünkben fakad. Az absztrakció majmolása a költészetben, — amire elég példát láthatunk a világban, — nem más mint importált világfiaskodás, mindenáron való moderneskedés. S mi más ez mint elhibázott póz? — Magam is az új kifejezési formák létjogosultságát vallom, én is a logika és a tiszta ész híve vagyok. Az új kifejezési formát azonban mindenki önmaga kell, hogy kialakítsa, belülről kell jönnie, egyéni hangot kell megütnie. Fejest ugrani a modernizmusba, a modernizmus kedvéért, — amit ez az utóbbi időben szörnyen divatos jelenség — számomra nevetséges, dolgozó emberhez nem méltó handabandázás. Ezenkívül az ilyenfajta „modernizmus” szélesre tárja a kaput mindenfajta bűvészkedés, spekuláció és pózolás előtt. — Hiszem, hogy egyetlen művésznak sem célja, hogy egyedül csak maga olvassa műveit, kénytelen tehát annyira-amennyire érthető nyelven kifejezni magát.”

Ha az említett elvek továbbra is kiindulópontjai lesznek modern irodalmunk valóságkeresésének, indokolt bizalommal tekinthetünk íróink alkotómunkájának jövője elé.

Novella

Mikor kifordultak a kapun, vad szél csapott az arcukba és komiszkodón belecshipett. Az asszony didergően húzta össze magát még kisebbre, szinte egész súlyával férje karjába csimpaszkodott és mintha nála keresne védelmet a hajnali szél ellen, kissé mögötte maradozott, mert alig tudott lépést tartani a gyors, hosszú, megszokottságtól egyenletes léptekkel, a munkába siető férfivel. A szakadozó felhők közül sűrű, egy kicsit piszkos fény derült a városra, a nedves aszfalra. A fák már kopaszra rázták fejüket, a koppanásokat felfogó puha, ködtől ázott, dércsipett leveleket az éjjel el is söpörték és az ágak most csörögve, nyekkenően, nagy nyögéssel verődtek össze. Alattuk nemcsak a járda, kocsit vált világosabbá, hanem a fények is ugrálóbakká, mert a szél néha kíméletlen nagyot lökött az utca felett, feszülő drótokon csüngő lámpákon és ezek méltatlankodva himbálóztak, majd leestek; Ágnes egyre várta, hogy nagy csörömpöléssel, durranással összetörjenek.

Ismerte ezeket a hétfő reggeleket, a legfázósabb napok kezdetét. Az emberek nem jókedvűek, nem is olyan egyenletesen járnak, mint a hét többi reggelén, jobban sietnek és gondolatban már előrefutnak a gyári portásnak odavetett szóig, a munkahely készülődéséig, az előttük álló nap gondjai közé. A többi napon bennük van az előző nap egyenletes üteme, vérkeringésüket a munkatempó szabályozza, hangulatukhoz semmi köze a reggelnek, a felkelésnek, az elhagyott otthon hirtelen hülő melegének. De hétfőn reggel nem egy napra, egész hétre indulnak, s amint eszükbe torlódnak a gondok meg-meggyorsítják a lépteiket, hogy azután ismét visszaeszenek az egyenletes menetelésbe.

Sok ember volt már az utcán, munkába menők, tejért, kenyérért siető asszonyok, akiknek később kezdődik a munka és addig elintézik a bevásárlást, hogy reggelit adhassanak a gyerekeknek, elő-

készíthessék az ebédet, amelyet majd délben, munka után gyorsan összecsapnak. Kerékpárok cikáztak, nagy tehergépkocsik gördültek dübörgőn, a szomszédos utcában erős csöngetéssel, csillingelőn, csörömpölőn, a kanyarulatnál éles sikollyal jártak a villamosok. A házak ablakai hol kivilágosodtak, hol éppen elsötétültek, hol pedig egyáltalán ki sem világosodtak; az alvók majd csak a teljes reggeli fényben kelnek fel az ilyen ablakok mögött. Az ébredő város fényjátékai egyre élénkültek, vidám, friss, derűt árasztó neszei, zajai, lármája egyre erősödtek, de még nem érték el a nappal, a teljes fényben zajló élet vad tombolását, a motorok közül a kis és a nagy autók még nem jártak, csak a tehergépkocsik és az autóbuszok, az üzletek élénkítő zsvaja nem kezdődött, még csak fél hat volt és az élet lassan felfokozódó zaja csak most bontakozott ki.

Az első hétfő, gondolta az asszony, az első hétköznap. És még ez sem igazán, mert neki még tíz napja van a szabadságából. Csak Andrásnak kell már munkába állnia, elfutott az egy hét, amit az esküvőre kapott. Igaz, előre vette ki, mert az apjával, meg a sógorokkal nekiláttak megfoltozni az udvaron a nyári konyhát, összeragasztották a sarkoknál a tátongó hasadékokat, vastagon kitapasztották az élre fektetett téglából, vékonyan vont falakat, szépen kifestették, még meg is cifrázták, igazán kedves szoba lett belőle kettejüknek. Odahordták, amit kapott, asztalt, néhány széket, meg az öreg pohárszéket, amelyet András, mintha asztalos lenne ügyesen megfoltozott, lábra állított, csak az üvegje helyére feszített vászonfüggönnyt. Nem lászik mögötte a néhány lábos, kis fazék, tányér, amivel a háztartását kezdi. Idekerült András heverője, amelyet még legénykorában vett magának lefizetésre, jó kényelmes, bőven elférnek rajta ketten. És ideállították be azt a tűzhelyet, amelyet ő vett a kis összegyűjtött pénzén.

Elmosolyodott. Három éve jár munkába. Két éve gyűjtögette a pénzt, tavasszal meg arra gondolt, hogy Jutkával, a barátnőjével együtt elmegy nyaralni a tengerre. A gyár szervezett olcsó nyaraltatást és Ágnes még sohasem látta a tengert. Megbeszélték Jutkával, hogy az idén nyáron elmennek. András akkor még nem is ismerte. Azután mire eljött a nyár, dehogyis ment volna, még az évi szabadságát sem vette ki, egyre halogatta, másnak engedte át, csak maradhasson és estefelől ott legyen a kapu előtt, amikor András érte jön, hogy elmenjenek a Duna-partra, néha moziba, egyszer cirkuszba és ősz elején egyszer színházba is. A színházban már egész előadás alatt kéz a kézben ültek és tudták, hogy azért olyan szép a játék, mert együtt nézik, hallgatják, nevetik, siratják. Akkor már András, aki minden reggel elindult az autóbusszal és késő délután ért vissza a szomszéd városból, éppen úgy tudta, mint Ágnes, aki reggel hatra ott állt a gyárban, a gépnél, hogy mindez csak azért

van, hogy utána együtt lehessenek és annál jobban örüljenek egymásnak. Mikor pedig az esték kezdtek gyorsan hűvösödni, András be-bejött hozzájuk, ült egy pohár bor mellett és beszélgetett az apjával, Ágnes és az anyja gyorsan összecaptak valami vacsorát és sokszor későre nyúlt a tereferé hogy az öreg Garba egyre gyakrabban tessékelté haza a vendéget.

— Mert tudod, nem este rövid az éjszaka, hanem reggel, azután nyolc órát ott állni kóválygó, lekókadó fejjel, mikor egy rossz mozdulat elég, hogy az ember keze rámenjen, hát annak nincs semmi értelme.

Ágnes azonban még minden este kikísérte Andrást és a mind hosszabbra nyúló búcsúzkodások után reggel nagyon rossz volt a gép mellé állni és ott hajladoxni, kevés megszakítással, nyolc órán át. Andrásnak mégis könnyebb volt. Megérkezett a másik városba, elintézte, amit kellett, azután végignyúlt az autóbuszban hátul, a puha, hosszú ülésen és visszaindulásig alhatott. De neki nem volt pihenője, mire délután hazaért, csak kicsit rendbeszedte magát, néha mosott, foltozott, azután már mehetett is a kapu elé és egy-kettőre nagyon elvékonyodott a sok nem alvástól. Az apja azután végzetetett ennek, ahogy szokta, kertelés nélkül előfogta Andrást:

— Mondd csak, mit akarsz ettől a lánytól?

— Én?! Izé... semmit...

— No fene. Semmit?

— Hát... — vörösödött el András, de úgy, hogy olyannak még nem is látta — elvenném én, két kezemben vinném. Csak a kredit... előbb azt kell lefizetnem.

— Ha arra vársz, ugyan soká vársz — nevetett az apja — mert annak sosincs vége, mire kilábalsz az egyikből, már veszed fel a másikat.

— De ha így megy soká, elfogy egészen ez a lány — siránkozott az anyja. — Már most is olyan átlátszó a sok éjszakázástól, mint az üveg.

— Aztán meg a lakás... — darvadozott András és ezt már rossznéven vette tőle Ágnes, bár tudta, hogy nagyon igaz, a lakás.

Nagy csend is támadt a szobában, az anyja halkán szipogni kezdett, az öreg meg nagy, széles kezével, amelyen a körmök körül és az ujjperecek ráncaiban mindig nyoma maradt a koromnak, olajnak, megdörgölte tarkóján kócos, régóta nyírásra szoruló, deresedő hajját.

— Lakás... azt leshetitek, hogy sorrakerültök — mondta elgondolkozva, de a szeme sarkában valami derü csillant és Ágnes jól ismerte ezt, a gondterhelt arcban elmosolyodó szemesarkát, mert olyan nyílt volt az apja szeme, tekintete, hogy hiába ráncolta homlokát, sose tudta eltitkolni a gondolatait, a szeme mindig elárulta.

Ágnes már fel is lélegzett, pedig még csak nem is sejthette, hogyan oldható ki ez az egészen kioldhatatlan csomó, hiszen ők maguk is mióta a két nénye férjhezment, egy szoba konyhában laknak, alig férnek el. De az apja szeme sarkában megcsillant az a derű és Ágnes nagy megnyugvást érzett lelkében és ott ült a tekintetében, ahogyan az apjára nézett, hogy az ő apja még ezt is elrendezi.

— Ide csak nem jöhetnek — szífogott az anyja, aki a könnyeitől még nem látta, hogy mi jön. — Így is alig férünk.

Csak szífogott és könnyezett, talán nem is tudta volna megmondani, miért, de hát ez most leánykérés, ha ilyen furcsa is és elszorult a szíve, hogy elviszik tőle ezt is, a legkisebbet.

— Hát ide nem jöhetnek — mondta csendesesen az öreg. — De hátul az udvarban van az a nyárikonyha. Jó énület, csak rendbe kell hozni.

— Hova beszélsz — jajdult az anyja. — A sarkaknál kilátni a világba, mennyezete nincs, a teteje meg olyan rongyos, hogy van is cserép, nincs is cserép rajta.

— Jó falak azok, megnéztem már. Aztán jártam a dobáránál, ők is rászánnak valamennyi pénzt. A gerendák, falak jó erősek, ez a fontos. Kiszámítottuk, mibe kerül. Nálunk a gyárban most fejezték be az építést. Ott kimaradt, azt olcsón ideadják, megígérte az igazgató, mert megmondtam, hogy a lányomnak lesz, lakása.

— Hát te már napok óta forogtad a fejedben? — csodálkozott az asszony, pedig megszokhatta már, hogy az öreg mindig csak napok múlva mondta el, min töri a fejét, akkor, mikor már valamire jutott vele.

— Láttam én, hogy ebből komoly baj lesz — terült el most már az öreg egész arcán a mosoly és most Ágnes szemét homályosította el egy kicsit a könny, ahogyan ebbe a mosolygó, derűs arcba nézett.

Az állami házak igazgatósága odaadta mind a pénzt, ami az alapba összegyűlt, a gyári soffőrök fuvarozás közben, ha üres kocsival indultak, felrakták a gépkocsikra a deszkát, gerendát, léceket, maltert, téglát, még a hulladékot is, ami az építkezés után maradt, abban is találtak haszonra valót. A mérnöki hivatalból Sustrics jött el, aki még a nyolcosztályosba együtt járt Ágnessel és most már végzett tehnikus, az megcsinálta a rajzokat, tanácsokat adott, délutánonként eljárt mind a két sógor, az esküvő előtti héten András is szabaddá tette magát, inkább előre vette ki az egy hetet. És szombatra, lakodalomra már csinos ház lett az egykori mosókonyhából, amelyet csak a lakók avattak nyárikonyhává az utóbbi években. Mellette volt a fáskamra, fa ugyan kevés volt benne, de a szemet amit jegyzett, már idehozták Andrásak. Nővérei is hoztak mindenféle hasznosat, hazulról is szépen került minden, ami kellett, s a kamrának kiszakított kis sarokban egy kis liszt, cukor, krumpi egy oldal tavalyi

szalonna állt készen az új háztartás elindulásához, ezt András anyja hozta faluról, az hozott Andrásnak egy jókora szekrényt is, meg tolat a párnákba.

Falun élt András anyja, az egyik lányánál, de a maga házában, hát nem jött üres kézzel, csak azon siránkozott egyre, hogy micsoda csúfság, hogy nem templomban esküsznek. Akkor csodálkoztak el, egyiküknek sem jutott eszébe, náluk csak az anyja futott el néha a templomba, az apja sohasem volt templomjáró és egyik nővére sem esküdött templomban, hát nekik eszükbe sem jutott. Mikor anyja siránkozott, akkor próbálták csendes szóval megmagyarázni, csak András heveskedett, hogy ő bizony nem tömi a papokat, s azután ennyiben is maradtak. Hiszen kellett a pénz másra, úgymint kicsit jobban kiköltekeztek, mint kellett volna, egy kicsit kiruházkodtak esküvő előtt, persze újabb hitelre, meg a lakodalom is sokba került, dehát eljöttek ajándékokkal András vállalatából is, jöttek Ágnes társnői is, csak nem szégyenkezhetek, hogy egy harapás ennivalót, egy korty italt se adjanak. Most aztán sok lefizetnivalóval kezdek az életet.

De Ágnes gondolatban most is csak a vállát vonogatta. Majd csak meglesz minden, ami kell, András vállalata szerez olcsó disznót, éhezni nem fognak, fázni sem, hát legfeljebb most egy ideig nem járnak sehova. Még jobb is. És a gondolatra megszorította András kariját, az meg visszafordult, lenézett rá, s elmosolyodott, mintha értené a gondolatát.

Hát egy kicsit hamar kezdődött, hogy Andrásnak hétfőn már utaznia kell, jó lett volna még együtt lenni, egyedül. De nem baj, legalább ma vele megy, megnézni, milyen az, úgysem ült még az autóbuszokon, s nem járt a szomszédos városban sem. Kis helyen elfér, talán nem lesz baj belőle, hogy elfoglal egy helyet. Birkás bácsi a soffőr, az is ott járt szombaton a küldöttséggel, csak nem csinál kérdést belőle.

Ágnes miatt mégiscsak lassabban jutottak a garázsba és mire beértek, már csak az az egy autóbusz állott bent, amelyiken András járt, Birkás bácsi ott ült a soffőrfülkéjében és éppen káromkodni akart, mikor András mögül előkerült az ujdonsült asszony és erre kimászott az ülésből és mosolyogva nyújtotta nagy, vatag kezét Ágnes felé. Ő hozta a tálakat, ajándékokat szombaton, most meg jókedvűen, huncutul nevetett a két és fél napos asszonyra, s olyanokat kérdezett, hogy Ágnes belepirult, pedig, míg lány volt, éppen olyan szabadszáju volt, mint a többi De más az, kimondani, ami hangulata, indulata szerint éppen nyelvére lódul és más az, mikor az emberre személy szerint vonatkoztatják a kérdéseket. András pedig, az a nagy mamlasz, ahelyet, hogy segítségére lenne, csak áll és nevet, majd a feje esik ki a száján.

Szerencse, hogy mindjárt indulniok kellett, különben Ágnes már ott tartott, hogy elfut. Így beültették a kocsiba, egészen előre, háttal az útnak, szembe az ablakkal, illetve az ülésekkel, ahova majd az utasok ülnek, András bement az irodába, megkapta a jegyeket, az írásokat, s kigördültek a megállóhoz, ahol az utasok már fázosan topogtak. Egyszerre elvesztette szeme elől Andrást, mert az utasok tolakodtak be, helyezkedtek, helyet válogattak, rakták fel a táskákat a fejük fölé, szedték elő a lepedőnyi újságokat és nem lehetett tőlük a kocsi tulsó végébe látni. Csak akkor került elő, mikor nemsokára elindultak. Akkor odajött, levetette a kabátját, odarakta Ágnes ölébe és ment, furakodott végig a kocsin, ellenőrizte a jegyeket, vagy jegyet adott azoknak, akik nem vették meg előre az irodában. Számolgotott az utasokkal, lyukaszgatta, vagy betépte a jegyeket, némelyik utassal vitatkozott is, de ma nagyon barátságosan, jókedvűen és közbe olykor messziről, a kocsi tulsó végéből, odapillantott Ágnes felé, rámosolygott, hogy olyankor jó meleg támadt a szíve táján. Kellott is ez a kis melegítő, mert álmos kialvatlan volt, s a kocsiban sem volt meleg. Kissé görnyedten ült, finom orra, vértelen szája, a napfény emlékét színben még őrző kedves arca sárgásan derengett a kibontakozó reggel és a kocsiban még élő villanylámpák fényében. Megszokta, hogy reggel, gyárba menet, nem ken semmi pirosat az ajkára, arcára és most sem színesítette magát, noha különben ünneplőbe öltözött, csinos új világosdrapp ruhája volt rajta sötétebb drapp gallérral, hogy a színek úgy hatottak, mintha szökébe játszó barna hajából válogatta volna össze őket, hiszen még a szeme is olyan világosbarnás, szinte drappos volt, mint a gallérja. Nyaka elöl, ahol a legsímább és legpuhább, két kis vékonyka ráncot vetett, alighanem annak korai nyoma, hogy munka közben fejét előrehajtva dolgozik és a nyaka kissé meggyűrődik. Két kis, munkától még el nem durvult és most a házimunkában még jobban megpuhult keze az ölében pihent, körmein még ott csillogott a piros lakk, amit az a bolondos Jutka kent rájuk az esküvő előtt.

Kedves kép volt, az utasok mind megnézték, dehát szemben is ültek vele. De volt olyan, akinek minduntalan beleakadt a szeme, s volt olyan, aki csak derűsen, mosolyogva nézett felé, mikor látta, hogy András minduntalan visszafurakodik hozzá, a közelébe szorít helyet magának, azután vele együtt számol, kisímmittatja vele a gyűrött bankjegyeket, ellenőrzi az eladott jegyeket, a beszédett összeget, foglalkoztatja, s mikor valamelyik utas soron kívül akar le szállni, vele zörgöttet Birkás bácsinak, hogy álljon meg.

Hosszú volt az út a szomszéd városig, de nem unatkozott, jöttek, mentek az utasok, új arcok kerültek elő, új hangok hallatszottak, gyerekek is szorongtak körülötte, s csak nézte őket kedveskedő

szemmel, vagy kinézett az ablakon, nézte a falvakat, amelyeken áthaladtak, a mezőket, amelyek mellett elrobogtak, mind más és mégis mind, mind egyforma.

A városban, ahova értek, András egy-kettőre elintézte, amit az irodában el kellett intéznie, Ágnes oda nem ment be vele. Kint várt és nézelődött, azután András kijött, kora délutánig szabad volt, de ma nem feküdt le, hanem megfogta az asszony kezét és elindultak, végig a városon, az utcákon, nézelődni. Nézték a kirakatokat, a tetszetősen elrendezett sokféle holmit. Mennyi minden van. A butorüzletnél megálltak, de a kényelmes karosszékek, a drága hálószobák szépsége csak elméletileg tetszett, inkább egy csinos, kék-fehérre lakkozott konyhabútor fájditotta meg Ágnes szívét. Olyant vesznek maguknak, ha majd minden adósságból kimosakodtak, állapotok meg, de csak hosszabb vita után, mert András eleinte azt hajtogatta, jók azok az öreg butorok, amelyeket összeszedtek, van a konyhabútornál fontosabb, sürgősebb, amit meg kellene venni. Azután vagy neki is megfogta a képzeletét a csinosabb berendezés, vagy arra gondolt, hogy hol van az még, hát engedékenyen ráhagyta Ágnesre, majd vesznek ilyen bútort, ha rákerül a sor.

Bolyongtak a kirakatok előtt, szövetek, vásznak, mindenféle háztartási felszerelések hevertek kirakva, sokminden volt, amiről Ágnes nem is tudta mire való, mert nagyon korán kezdett gyárba járni és keveset értett a háztartáshoz. A rádiók, gépek, szerszámok inkább Andrást érdekelték, óraszámra tudott beszélni róluk. Nézték, nézték a kirakatok végtelen sorát, ruhát, cipőt, felszereléseket, élelmiszereket, csemegéket, italokat...

— Az embernek belefájdul a szíve — mondta végül Ágnes és hangjában egy kis keserűség volt — Kinek van pénze, hogy mindezt megvegye?

— Nem is egy embernek van ez — nevetett András és vigasztalón hozzátette — Nemcsak arra jó a kirakatot nézni, hogy az ember szívét fájdítsa.

— Nem ám! Majd a szemed esett ki ott a rádiónál.

— Bizony, azt nagyon szeretnék. Veszünk is, amint lehet. De arra is jó a kirakat, tanulok belőle, ha majd sorra kerül, mit vegyek előbb.

— Ha majd... ha majd... Mikor lesz az!

Egy kicsit össze is koccantak ezen, Ágnes durcásan húzta el a kezét, András megsértődött a mozdulaton. Mentek tovább, nézték is a kirakatokat, de nem láttak belőle semmit, mert a gondolataik előbb a maguk mérgével teltek meg, azután lassanként azon törték a fejüket, hogyan engesztelhetnék ki a másikat anélkül, hogy elmosolyodjanak, figyelmeztessék egymást és megint úgy be-

széljenek, mint az összekoccanás előtt. Délre nagyon elfáradtak. András elvitte Ágnest egy vendéglőbe, ahova valamikor régesrég — így mondta — még legénykorában járt. Ágnes rémüldözött hogy milyen sok pénzt kiadnak, de fáradt volt és éhes és jóízűen evett, meg ivott is András fröccséből. Utána, megint sietősen, visszamentek az autóbushoz, betelepettek és kezdődött minden előlről, ugyanúgy, mint reggel, csak most visszafelé sorakoztak a falvak és városok, új utasok jöttek és szálltak le.

Hat óra lett, mire András leszámolt és indulhattak haza. Sötét volt megint, a lámpák újból égtek, de a házak ablaka most mindenütt világos volt és a fények játéka sokkal gazdagabban hatott. Kéz a kézben mentek, kissé vonszolták magukat, mert most érezték igazán a fáradságot, most, hogy letelt a munkaidő; és alig várták, hogy otthon legyenek, az ő kis otthonukban, az egykori mosókonyhában. A kapuban Ágnes egyik nővére botlottak, Teribe, aki megölelte Ágnest, de nevetve kérdezte:

— Na, megjöttetek, nászutasok? — és már ment is tovább, sietett haza, mert férje is útról jön, vacsorát kell készítenie.

A szó megütötte a fülüket, erre eddig nem is gondoltak. De nem értek rá most, hogy ezen évődjenek, jóformán be sem értek, András ment, fát aprítani, tüzet gyújtott, megrakta szénnel, Ágnes is csak ledobta magáról a féltett ruhát és berakta a fazékba a levesbe valót. Mikor aztán a tűz már szépen égett, Ágnes pedig elpilledten, elrévülő mosollyan ült a heverő szélén, András felgyenesedett a tűz mellől, megfordult és mosolyogva kérdezte:

— Mi az, tán csakugyan elfáradtál a nászúton?

Ágnes lassan felállt, felnyújtotta két meztelen karját a férfi izmos nyaka köré, elmosolyodott, azután puhán, melegen fészkelte száját a másik szájára, szeme lecsukódott, s halkán nyöszörgött.

Heverték a sötét szobában, a tűz vidáman égett, fénye ott táncolt a mennyezeten, a leves vidáman rotyogott, s András olyan hosszúakat, egyenletesen szusszant, hogy nyilván aludt.

Nászút... A nyáron a tengerre akart menni és idejutott, ebbe a meleg fészekbe, ahol a mennyezeten táncolt a fény, csend van, meleg van és amely mostantól fogva az otthona. Voltak barátnői, akik könnyebben vették a szerelmet, s olyanok is voltak a gyárban, akik azt mondták, ha nem jól üt ki, hát el lehet válni. De azok talán nem is tudhatják, milyen az igazi jó férj, amilyen ez az András. Lehet-e más gondolata, mint András. Kivárta, kivárta a maga emberét. Neki mostantól fogva csak ő tölti be a világát, ezért van a világon. Soha, soha nem történhet olyasmi, ami ketőjüket elválasztja. Milyen szép volt ez a nap, hogy egész nap együtt lehettek. Pedig András dolgozott és mégis, milyen szép

tud lenni egy ilyen közönséges munkanap is, ha érzik, hogy összetartoznak és az út végén hazatérnek, ide a maguk fészkébe.

Ők egyszerű kis emberek, nekik igenis ez volt a nászútjuk, s ezen kár csúfolódnia Terinek. Majd talán egyszer messzebbre is eljutnak, most már ketten vannak, összefognak. Sok munka vár még rájuk, de sok pihenő is és minden nap végén újra és újra együtt lesznek és egyszer majd talán még messzebbre elmennek. De nem az a fontos, hogy egész nap együtt voltak, s egész életen át együtt lesznek... egész életen át nászúton.

A leves habja kifutott a fődő alól és erősen sistergett a tűzhely áttüzesedett lapján. Ágnes felugrott, villanyt gyújtott, valami ruhát kapott magára. András még erre sem ébredt fel. Papirost keresett, de nem talált sehol, azután eszébe jutott, hogy egy utas az autóbuszban felejtette az újságját, azt hazahozták. Megkereste András kabátja zsebében, papírlapot akasztott a villanyra, hogy András nyugodtan alhasson. És nekiállt, nagy buzgalommal, hogy jóízűen elkészítse a vacsorát. Az első vacsorát, amit maga főzött, az emberének.

Hadd érezze, ha felébred, hogy hazaérkeztek.

ÓDA, MAGUNKHOZ

Az idő megszállta tagjainkat,
elnehezült pilláink alatt
a látást könnyek édesítik,
amikor borostás arcunkra
dermedt csókjainkat az élet
bennünk tört pátoszával
szűzen az augusztusi légbe leheljük,
s együgyű aszkéta módjára
szenvédést és sőt izzadunk
meggyűrt, gyermeki homlokunkra,
míg pihegve lessük az örömet
a kötelesség szigorú nyolc,
vagy tíz órája alól felbukkanni...

Vágyunk szorongva ott kavarog
a hullámozó esti porban,
a tarlós rétek, pihegő bácskai föld
foszforos barázdái fölött,
s múltunk terhes batyujával
a hátunkon ostromoljuk a mindenséget,
míg szép komoly arcunkat
komorra merevítjük.
Elölnnek vélt fantómok izgatják
ereinkben a vért, s a nagyvilág
muzsikájának ütemére
dobban a szívünk, s görnyedünk
örökünk, munkánk terhei alatt,
ha néha felemeljük a porból
vérejtéktől érdesre durvult arcunkat...

KÖSZÖNÉS NÉLKÜL

Ahonnán jöttem, már nem várnak vissza.
 Eretnemáglyám szikkadt hasábjait
 magam raktam tiszta, új portámra,
 s szikrát istentagadó szám szava
 gyújtott a Nőzse alá.
 Lidérces távoli évek: hidegfényű
 arcképcsarnoka izzik modoros
 plakátba merevitve az ódon szalón
 s az almaillatú tisztaszoba
 egymásbaszűrődött, kába levegőjében . . .

Betyár őszám idegenségével állok
 esetlenül a végén, s távozásomkor
 csak anyám görcsös zokogása köszönt.

Én tudom: embernek lenni nehezebb
 a nagy béke idején is, mint hősnek . . .

Novella

A kutasí széles út egyik eperfája alatt harminc egynéhány nyaras fiatalember üldögél. Kopott, szürke micisapkája félre van csúsztatva a fején, mintha meglépni készülne sebhelyes ábrázatáról, amelyből két savószínű szem hunyorog a júliusvégi alkonyatba. Piszkos, rossz kabátja gallérján, amely mellé van vetve, nagy hangyák bográznak. Bebújnak a szegések alá, ahonnan nyalábszámra hordják ki a serkéket, s eltűnnek velük az eperfa kérges odva alatt. A fiatalember néha belekaparász a nadrágkorcba, majd térdeit átölelve szétnéz a tájon. Bent a mezőkön tikkadt tanyák hasálnak, a sodrottlevelű akácfák alatt, mellettük buzaasztagok, vagy már kicsépelte szalmakazlak sárgállanak a füledt alkonyatban. Sok tanyánál még javában folyik a cséplés, bodor, fekete szénfüstök kapaszkodnak felfelé egybevegyülve a porral, majd arrább lehullnak a fonnyadt kukoricák fölé.

Egyik útszéli tanyában traktorral csépelnek. A dohogó csodabogár belekapaszkodva a földbe csinálja a port, mint kis kan a habot az anyakoca mögött. Az elevátor alatt pecsenyeszínű ember viaskodik a szalmával, szeme vérben forog a portól, amit arcába köpköd a gép. Valaki vízért kiált le a kévevágó lánynak, aki a cséplő végénél ül a mázsán.

— Katá! A füled istenit, vizet hozzá a szalmakazalra. Eleped az ember szomjan — recsen le a hang a magasból mint egy ledobott bádoglemez.

A lány a bódé árnyékából fölveszi a kantát s bekocog a kútra vízért, lépteit alatt tompán zuhog a meggyötört föld, amely millió repedéssel ásít a magasságok felé eső után. A kútnál szeplős szőke sváblegény várja a lányt, s vizet merít neki. Úgy vicsorog a lányra mint gyermek a savanyúalmára. Minden szeplője külön örül neki. Oda is tartja a lány elé míg a fülébe súgja:

— Lesz púza Kati egy sák, csak ott letyél...

A lány elpirul, s megindul a teli kantával a kazal felé. Formás hófehér combjai ki-kivillannak a szoknyája alól amint kapaszkodik felfelé a létrán az emberekhez, akik öt ölnyi magasságban tetőznek a kazalon.

— Misa bácsi itt a víz! — szól föl a kazalosnak a létra végéhez érve.

— No add ide — lép a lány fölé a kazalos, s villája ágára fűzi a kantát és fölemeli a magasba.

A megsomjazott emberek bajszostól bújnak a kantába mint méhek a mézesköcsögbe, szájukszéléről mellükre csurog a víz.

— No vidd — nyújtják vissza a lánynak, akit a létra tövében ábrándos szemekkel vár le a legény.

— Kati, te nem mondtad, hogy jó — motyogja a lánynak ahogy leért a földre.

— Mire? — néz tágrameresztett szemekkel a leány.

— Hát hogy lesz púza.

— Hát jó, jó, — mondja a leány, — majd beszélünk még, — s azzal otthagyja a legényt, viszi a vizet a kevés kazalra, hogy körülkínálgassa a munkásokat váltás előtt. Minden két mérésben cserélik egymást a kévevágók a dobon, az egyiknek, aki lent van víz-hördés a dolga meg az, hogy segítsen a bandagazdának a molnárkodásban a zsákok kötözésénél. A középbácskai tájon minden cséplőbanda 16 személyből áll, tíz emberből és hat lányból. Ezekből öt ember a szalmakazalon van, négy meg a kevéskazalon. De soha sincs fönt mind az öt, vagy mind a négy egyszerre. Ezek azután minden két mázsálásban váltják egymást. A leányok közül egy van a pelyvükben, egy a töreklyükben. Kettő hordja a pelyvát, a másik két leány pedig a dobos. Ezek is párosával a három helyen félnaponként cserélik egymást. Csak a bandagazda a tizedik ember, az marad mindég a helyén, ő az aki nem cserélődik soha. A két etető és a gépész, azok már más lapra tartoznak. Komolyabb és rangosabb emberek. Az ő részük máshonnét esik és másként. Többet kapnak a többtől és nem tarisznyázzák a kosztot. Nekik a csépltető ad enni a táj javából, asztalhoz törlik a késüket és nem a nadrághoz, mint többiek a bicskákat.

Mert ne higye ám senki, hogy a szegénységnek nincsenek rangfokozatai. Van szegény, koldús és kéregető. Ez a táj évszázadok óta bővelkedik bennük, szüli őket mint útszéle a macskatüsköt. Itt sárgállanak, érnek a napon, hegyezik magukat az idő talpai alá.

A napocska sugárujjai bíborba mártott körmökkel kaparásztak a fák poros kontyába mire betetőztek az emberek és leállhattak

uzsonnázni. A szokásos időn kívül estek, mert most az egyszer a szalmakazalós parancsolt, akinek nem volt kedve nyakát törni kazalramászás közben. Úgy határozott, hogy először betetőznek és aztután álljon le a gép uzsonnára, ne kelljen még egyszer fölszerencsétlenkedni a rövid létrán, amely alig ér a kazal feléig.

A gép leállt, s a fák nyújtózkodó árnyán kinyilottak a kopott katonaládák, melyekben barna szőrös kezek kutattak ennivaló után. Voltak akik különváltak a bandától, másik fa alá ültek, hogy a többiek ne lássák irgalmatlan nyomorúságukat. Kenyér mellé kenyeret szegtek, mintha szalonnát ennének. Ha valaki feléjük ment, mindjárt pakolni kezdtek mintha már jólaktak volna. Az ébédjük is melyet a kocsi kihordott nekik, krumplilevest lötyögtetett a cserépbögre alján, szégyenében megfehéredett paprikáskrumpli kíséretében, amelyről hiányzik a zsír. Az ilyenek persze elébe mentek az ételhordó kocsinak, s már útközben lelopták a kosaraikat, és csak féltre vele, hogy ne lássa senki.

— Misa! Tik mé nem gyüttök a bandába enni? — kiáltják nekik.

— Jó van itt is, — csap egy fáradt kézmozdulattal bicskás kezével feléjük az ember, s belebámbul utána a porködös tájba.

Az árnyak szemlátomást nyúlnak, szinte ugrálnak az éjszaka elé, mintha tudnák, hogy belőlük szövődik kelme a bácskai éjnek.

A fa alatt ülő csavargó előtt két kukoricatábla közül keskeny búzatarló ölti ki borostás nyelvét az útra, mintha a port lefetyölné a furcsa folyamból, amely vastagon és szürkén kigyózik a homályos távolok alá. Benn a tarlón nem messze az úthoz tizenhárom éves forma kisleány őrzi a disznókat. Lenge kis fehér ruhája megmeglebben gömbölyű testén, amint libegve kerülgeti a sunyi jószágot, amely folyton a kukoricásba les. Alig-alig tudja őket visszatartni. A csavargó nézi a kisleányt akinek két kis almája meg-meg ring léptei közben. Micijét feljebb tolja a szemérről, szétnéz az úton. kabátját hóna alá veszi, fölkel és megindul a kislány felé, aki ijedten néz a feléje közelgő alakra, s a kukorica széléből visszavissza les a tanyájuk felé, amely messzire tőle egy völgyben lapul sűrű akácfáival.

Az alak odaér hozzá. Megáll előtte. Szól is hozzá. A kislány szemét rémulten tágítja, s úgy néz az emberre, mint búzavirág a zivatarra, remegve, földbegyökerezett lábbal. Az alak egy mozdulatot tesz, mire a kislány örült visalkodásba kezd és szaladni készül. A csavargó hozzáugrik, befogja a száját és beemeli a kukoricásba. Egy darabig csönd van, csak a kukorica üstöke mozog azon a tájon. Néhány perc mulva gyöngye sírás hallatszik s a kislány véres ruhá-

val kitámolyog a kukoricásból és megindul a tanyájuk felé. Nyomában zöld dongók zokognak, körül-körülbölgik a meggyalázott eretlen kis testet.

Az alkonyi tájon gépfütyty hasít át, hangja messzire elnyúlik a kukoricatáblák fölött. A kislány hasát fogva, meggörbülve kocorász a tanyájuk felé, balkezeszárát a szeme elé tartva sír. A disznóknak hült helye. Valamennyien a kukoricásban vannak. Senki sem törődik már velük.

A traktornál is szedelődzködnek az emberek. A ládákat lelakoltják, cigarettára nyújtanak és készülnek az induláshoz. Nincs még nyugta a napnak. Majd 11 óra felé. Bírja a test, csak a gép bírja. Lassan vontatottan minden ember a helyére kerül. A gépész begyűjtja a traktort, s ráfog a hajtósíjra. A cséplő lassú morgással fölzúg a tájban. A szalmarázó négy nyelvét csúfolódva öltögeti az elevátoros felé aki úgy áll alatta, villanyelére dőlve, mint halálra ítélt eretnek a máglyakaróhoz kötve és várja a szalmát. Izmai feszülnek a hajába főtt krumplitól amit az asszony uzsonnára küldött. Ahogy nézi a gazdát, aki a gép faránál áll, mindig telibb lesz tőle a gyomra. Érzi, hogy a fejére tudna a villával vágni, de akkorát, hogy maga is megszédülne tőle.

— No mit szólsz ehhez a fősvényhez — szól oda az első villáshoz, — még egy gyűszű pálinkát se adott.

— Nem, az anyja istenit, pedig van neki.

— De látod, hogy a Fercsi kapott?

— Hát az is olyan ember mint én pap. Ha esze lett volna, el se fogadta volna. Azért, hogy ő bandagazda? ...

— Nem látod a lányát? Mennyire szállja a Fülöp?

— Eh — szúr bele a fölérkezett szalmacsomóba az ember, s odadobja a társa elé.

Folyik újból a munka. Zsong a táj a cséplők zajától mint méhektől a virágos akác. Az alkonyos égen lila porzással áldozik a nap, mint egy kifáradt tüzeskerék gurul be a felhők alá.

A kislány a tanyába érve, megáll a házvégén, nem mer bemenni. Lekuporog a fal tövébe és sír. Cigány, a nagy feke kutya, megérzi jöttét, odamegy hozzá, körülszaglássza és enyhén pörölni kezdi. Az ismerős kutyaugatásra egy tyúkalja gyermek csodálkozik ki a tanyavégre, egyik rongyosabb mint a másik. Körülállják nénjüket, szájukbadugott ingaljukkal nézik, hogy Ilonka sír.

— Majd kapsz te anyukától, hogy bepizskoltad a csecse ruhádat, — mondja neki az ötéves Gyurika és máris tötyög befelé útközben még visszaszólva, — meg is mondalak neki.

Ilonka térdére fektetett kezeszárára hajtva fejét még keservebben sír. Nem tudja, mit is mondjon az anyjának, hogy is kezd-

jen bele, hogy mi történt vele. Könnyen meglehet, hogy nagyon megverik érte, mert bevérezte az egyetlen ruháját, amit az utolsó ágylepedőből varrt neki az anyja, s csak most van rajta először. Mielőtt még az anyja kijött volna hozzá, fölkerekedett, s a tanya mögött eltűnt a kukoricásba. Csak most jutott eszébe, hogy a disznókat is kint hagyta, pedig azok nagyon kukoricásak. Jaj lesz most őneki, ha Szekicrsről kiér az apja.

Nemsokára, hogy a kislány elment, hétrét görnyedt, sovány asszony bújik elő a tanyából, balkezét a hasára szorítva megáll a gyermekek között, jobbában meggyfa ostor nyelet szorongat.

— Hun ez a bűdös lány? — köhögi ki a gyerekekhez.

— Ára ment a, — mutatnak a kukorica felé amerre eltűnni látták ménjüket.

— Ilonkaaa! — csörög utána szarkahangon a tüdőbajos, beteg asszony, — hun vannak a disznók?

— Nem gyüttek be, — mondják az anyjuknak a gyerekek.

— Biztos elengedte őket a kukoricásba, no csak hadd gyűjjön be, majd adok én neki játszani — azzal visszafordul, befelé mint valami félelmetes vészjel.

Ilonka ezalatt átszötyögte magát a kukoricáson a szomszéd istállójáig amely négy akácfa között magányosan tátogott nyitott ajtójával a sűrűsödő esthomályban. Az istálló melletti beteg gémeskút ágasáról fülesbagoly szemezi a tájat, s lustán hunyorog a kút felé közelgő kislány elé. Ilonka a rováshoz érve belenéz a kútba, keresztet vet magára és szétnéz az istálló körül. Alkonyatos hatalmas felhőhegyek mögül mint erdőtűz lángol vissza a nap. Az esthajnali csillag tüzes pillangóként remeg kékes rétein az égnek. Ilonka áll a rovásnál s nézi a sötéten hunyorgó vizet, kis fejében halálos gondolatok kergetik egymást. Kalászszőke fürtjei puhán omlanak fehér nyakára, s szemei mint véres virágok nyílnak az istálló felé, melynek sötét ajtónyílásán egy kócos, gyűrött öregasszony lép ki olyan rémisztő alakban, mintha a táj boszorkánya volna.

„Mindezek a Petrarkák s Aquinoiak, mint növények a herbáriumokban, elhervadt levelek két kartón közé ragasztva, akár kukacok, lepkek és poloskák, mindezek a Tacitusok és Senecák, ők mind írtak könyveket és aztán meghaltak és többé nincsenek ... Születte és féregrágtá ma ez az ő disznóbörkötésű bölcseségük, penészes, poros ormóttan könyvek a beauregardi könyvtárban, az alkonyatban Blitvában, a fejfájással és buta gondolatokkal tele. Hiábavalóságban és valamennyi felett a távolból idehangzó harmónika hangja és füst. És füst. Toronyóra ... Blitvai harangszó. Hét óra. Üdvözlégy Mária. A jezsuiták székesegyházának harangja. Harangszó Blitvanenben.

— Jól kotyvasztottuk ezt a blitvai levest! De talán túl véres? Talán mégis egy árnyalattal túlságosan sok embernek ütöttük le a fejét?”

Bankett Blitvában.

Van a Krlezsa Miroszláv blitvai panorámájában egy halkán, sejtelemként fel-felhangzó, vissza-visszatérő motívum, amely aztán, a poéma végén mint az egész megtett utat bevilágító finálé, mint végső konkluzió világosan kibotakozva harsog fel. A motívum, hogy az ember, hogy mi valamennyien, életünkkel és halálunkkal, valami megbabonázott színpadon, színjátékban veszünk részt.

Ósi, ősidők óta élő motívum ez, mely talán egyszerre született meg azzal az emberrel, aki ha talán még nem is az élete tényén, de önmagának valamely spontán és megszokott cselekedetén eszmélve úgy csodálkozott el, mintha valami idegen személy tetteivel, idegen étellel állna szemben. A csodálkozásról van szó, mely az emberen, aki minden ösztönével és szenvedélyével harcban áll az életért, egyszerre erőt vesz annyira, hogy pillanatra felmerülve az elementáris harci forgatagból meglepő rejtélyként támad rá a saját léte, cselekedetei, az egész élet, melynek addig vak része és részese volt. Az ember, akinek kezében az ellenség véréből csöpögő kés van és egyszerre csak megakad a szeme a késen, a véren és a saját kazén és nézi azzal az érzéssel, hogy ez az ő keze és az ő kése és az ő tette — és hogy mégse az övé és mégse csak ő, az, aki itt tett valamit, hanem legalább is annyira vele és általa történt valami: a képesség, hogy önmagával idegenként álljon szemben, ez az önmagán való csodálkozás az, mely az embert, a pusztá biológiai reflexei által irányított természeti lényt, természeti erők objektumát egyben szubjektív szemlélővé, szubjektummá, egyszemélyben aktív szereplővé és nézővé, gondolkodóvá és művésszé teszi. S megfogja a „teatrum mundi” víziója, mely az antik

éposztól az antik tragédiáig és a középkori drámáktól a mai napig számtalan változatban meg-megújuló elképzelés. Akár olympusi istenek seregének, akár egyetlen, de annál hatalmasabb Rendezőnek tulajdonították a mindenkori színjáték lefolyása, az emberek, a szereplők egyéni sorsa és cselekedetei mint fölük független, nekik kiosztott, az egész színjáték kompozíciójából következő szerep rémlik fel a szerep eljátszása után a maszkkal együtt a szereplő is eltűnik a színről, ahol nem a maga akaratából jelent meg és ahonnan nem a maga akaratából és maga kívánságainak megfelelően merül vissza a semmibe, melyből egy szempillantásnyi életidőre felbukkant.

A „Bankett Blitvában” költője a blitvai panorámát mint valami fátum blitvai színjátékát ábrázolja. Nem irodalmi játék a szóval, mikor a Prológusban az író „középkori színjátékot” jelent be, ahol a főszerepben a két hajdani gyerekkori pajtás, Barutanszki ezredes, Blitva parancsnoka és doktor Nielsen „állnak a színpadon egymással szemben”. S a „Bankett Blitvában” utolsó fejezete, mondhatnók utolsó felvonása is bizonyítja, hogy nem egy régi formula ötletszerű alkalmazása, hanem egy költői koncepció előrevetett árnyéka az az „Incipit commoedia blithuanica!”, mely mint a Prológus befejező mondata a blitvai panoráma függönyének a felgördülését jelzi. Mert valóban minden végzettszerűen következik ebben a panorámában egymásra.

És hogy mit jelent, hogyan értendő ez a végzettszerűség a blitvai bankett világában, arról mindenkinél többet tud, azt mindenkinél világosabban látja és fejezi ki az a Niels Nielsen, aki ezen a blitvai banketten úgy vesz részt, hogy azt akarja, hogy az ő cselekedeteit mindenkinek és mindennek ellenére csak a saját egyéni erkölcsi öntudata szabja meg s aki ép ezért élő példájává válik annak az igazságnak, hogy a blitvai politikai és erkölcsi őserdőben amíg az őserdő törvényének marad alávétve függetlenül attól, hogy magában az árva egy emberben az öntudat, az erkölcsi-esztétikai szenzibilitás és igényesség mit szenved és mit követel.

Ép ezért természetesen, emberien, nagyon is emberien meg-megjelenik Niels Nielsen előtt a csábító messzeség mint vágy. Ő megírja ugyan a nyílt levelét Barutanszkihoz, mivelhogy tartozik maga-magának ezzel a cselekedettel, de aztán, hogy ott ül földszinti lakásának udvari szobájában és hallgatja az alkonyatban a nyitott ablaknál, amint a verebek gyülekezete valami különös rémületben izgatottan csiripel az öreg hársfa lombjai közt, talán a közelgő őszi szelek vagy tán amiatt, mert a háztetők felett megint karvaly jelentkezett — Nielsen gondolatban elidőzik a madaraknál. Csak a madaraknál. Mennyi a gondjuk a madaraknak! A macskák, az ölyvek, a gyerekek, a szelek, az eső, általában az éghajlat kellemetlenségei.

„Mit kell éreznie a fecskének a nyílt, hullámtarajos, szürke, ködös tenger felett, hogyha Egyiptomba száll Blitvából és megbetegszik, mondjuk, tüdőgyulladásban? Vajjon egyáltalán előfordul-e, hogy fecskék tüdőgyulladásban halnak meg?”

Az ilyen kérdések, ez magától értetődik, a henyé kérdések közül valók. az oka a verebek pánikjának, mit kell a fecskének éreznie a viharos tenger felett való szállásban és hogy meghal-e fecske is tüdőgyulladásban, ezek a szeszélyes kérdések azonban közvetve másról is szólnak. Arról, hogy ez a doktor Nielsen igen-igen közel érzi magát a verebek és a fecskék és általában a védtelen lényekhez, akik idegenben, ellenséges idegenben, lesengő vezedelemtől, sötét, pusztító hatalmaktól nyuzsgó esztelen természet idegenségében élnek és félnek — és közben átcsillan a gondolat is, ó, ha volna egy Egyiptom, egy távoli Egyiptom, ahová el lehetne szállni ebből az udvari szobából, pontosabban ebből a blitvai kozmoszból! És ime, a még meg se formázott kérdésre vagy sóhajtásra nyomban megjön a felelet. Két halk kopogtatás. És Nielsen szobája ajtajában — nem hiába időzött gondolatban még a

verébnél és fecskénél — „mint a macska, nesztelenül”, megjelenik Georgis őrnagy, a hóhér, egykori iskolatársának és egykori bajtársának, Barutanszkinak, a fő-hóhérnak a hóhérségéje. Mint a színpadon. A valóságnak van egy kísérteties valoszerűtlensége, szinte valószínűtlensége. Az egész blitvai valóság emberi szemmel nézve valószínűtlen. Csupa olyan dolgot lát az ember, csupa olyan dolog történik, aminek — emberi szemmel nézve — nem szabadna lennie, nem lehetne megtörténnie. De az emberi norma a valóságban az abszurdum s az, ami emberileg abszurdum, az a valóságban a norma lett.

Ennek a színpadnak megvan a maga külön nem-emberi logikája s az embernek az diktál. Lóm, itt van Niels Nielsen. Az életét tette fel arra, hogy ellenszegül ennek az automatizmusnak és hogy ami a maga életét, cselekedeteit, tehát a szavait is illeti, azokat egyesegyedül az ő egyéni erkölcsi öntudata formálja — ennél a Nielsennél tehát megjelenik valami különös, mitológiai félkarú halálángyal, Georgis. Félkarú, mert a másik, a balkarja valamelyik régi hún harctéren kapott sebesülés következtében élettelen koloncként csügg alá. Régi ismerősök s míg Georgis világos-zöld, szinte foszforreszkáló szemét nézi, doktor Nielsennek sok minden kell hogy eszébe jusson. Eszébe jut, hogy húsz év előtt, mikor még Blitvában a húnok zsarnokoskodtak, a hún katonai bíróság ezt a Georgist halálraítélte s hogy az elítéltnek: az ítélet végrehajtására kitűzött nap előestéjén sikerült igen drámai körülmények között megszöknie a blitvaneni tömlőből. Eszébe jut Nielsennek az a merénylet is, amit ugyanaz a Georgis az akkor már hún járom alól felszabadult Blitvában egy szenátor ellen kísérelt meg s arról is tud Nielsen, hogy ez a törhetetlen harcos akkor megint börtönbe került, a börtönből megint megszökött, ezúttal ki külföldre, Amerikába, ahol alaposan kijutott neki a hazátlanok létbizonytalanságából. Nielsennek nem lehet kétsége affelől, hogy amit ez a Georgis tett és szenvedett, azt egyesegyedül a meggyőződését követve, a meggyőződése erejéből tette és viselte el — és mint Blitvában mindenki tudja Nielsen is, hogy ez a Georgis a Barutanszki véres államcsínye után tért vissza Blitvába, ahol aztán az egykori legendás lázadó, úgyszólván nemzeti hős nem tesz egyebet mint Barutanszki szolgálatában öldököl és pedig fáradhatatlanul. S ha csak mint hasonlat is, de ezzel kapcsolatban a valóság megint úgy jelenik meg, mint valami színház, mint színpad:

„Mindazok a hullák a ködös blitvai síneken, rejtélyes halála mindazoknak az ismeretlen és névtelen egyéneknek, kiknek a személyazonossága titok marad, a blitvai vizsgálati fogságban elkövetett öngyilkosságok, ez a titokzatos blitvai színelőadás, melyről köztudomású, hogy Georgis rendezésében bonyolódik le és az ő dramaturgiai repertoárja szerint, mindez emez őrnagy személyes elgondolásainak a megvalósulása...”

Georgis, a rendező s a titokzatos és véres blitvai színházi előadás: mindez csak metafora ugyan, de nemcsak metafora. A metafora kísérteties összefüggések sötétjét lebbenti fel vagy legalább is fényt vet egy lelkiállapotra, érzékeltet egy atmoszférát, mely elválaszthatatlan az embertől, aki Blitvában él és Blitvát Blitvaként éli át.

„Mint valami bábú! Mint valami rugóra mozgó bábú!” — Így tér vissza jelentős makacssággal az, ami első pillantásra pusztán „stilisztikai” metaforának látszhatott.

„Mint valami bábú! Mint valami rugóra mozgó bábú!” — ez a hasonlat az, amelyet doktor Nielsenben idéz fel Georgis, mikor megjelenik a doktor Nielsen szobájában és katonásan bokázva, mint régi ismerőssel és bajtárssal szorít vele kezét s közben mélyen, túl mélyen hajol meg.

„Mint valami bábú! Mint valami rugóra mozgó bábú!” — gondolja Nielsen. Ez a démon, aki emberek csontjait úgy töri össze és emberek vérének olyan

érzéklenül üti csapra, mintha csak szakszerű gépiességgel egyszerű matematikai feladatokat oldana meg, a halál blitvai repertoárjának ez a zuverén, rettegett színpadi rendezője — bábú, mely rugóra mozog, nem szubjektum, hanem szintén objektum! És Niels Nielsen, aki ép az ellen lázad, hogy ne rizárólag ömaga, ne az ő saját egyéni öntudata, hanem külső hatalmakkal való megalkuvás, túlerők, inertia vagy félelem döntsék el, hogy mit tesz vagy nem tesz. Niels Nielsen, ahinek volt ereje, hogy szembeforduljon Bartanzskitól kezdve mindazokkal, akikkel ifjúságában együtt indult harcba, szembefordult velük, mert nem a Légióhoz, hanem a győzelemmel eltemetett eredeti vágyoz és célhoz és önmagához akart és tudott hű maradni. Niels Nielson szemben áll Georgisszal, az egykori bajtárssal, aki emberből valami mássá, valami fontos varázslattól megverve torz „veszedelmes fenevaddá” vált, a lázadás, az összeesküvés és a romantikus illegális harc egykori aszkétikus hőséből a hatalomnak az a romlott vérengző parazitája lett, aki most már a félelmes lóhéri iparán kívül Blitvában hírhedtté vált úgyis mint „kártyás, iszákos, ahinek pénze van és pedig sok és az éjszakai bár-hölvegek azt mesélik róla, hogy gáláns, mivelhogy állítólag közbenjár a privilegizált állami cukorrépa-íviteli hivatalnál.”

És a Georgis a maga személyében elrettentő szimbóluma annak, hogy mi lett a blitvai valóságban abból a blitvai harci eszményből, melvért a legjobbak rajongtak, szenvedtek, haltak. És Niels Nielsen maga is mintha szintén blitvai bábjátékból való bábú volna, mintha maga is színpadon mozogna, dvariasan helyet kínálja Georgist:

„— Parancsoljon, foglaljon helyet, mivel szolgálhatok, örülök, hogy látom, nagy úr. Talán rágyujtana? Tessék!”

Mert az ember, mert doktor Nielsen is tehetetlen. Be van zárva a maga örébe és Georgis örnagy a magáéba. Nem két ember, hanem két pozíció, két szerep ül egymással szemben. S ha egy asztalnál is ülnek, köztük asztrális a ivóválság. Emberi érintkezési pont köztük soha többé nem lehetséges. Akarják egy nem, kettőjük között csak egy módja maradt a kontaktusnak, abszolút csak egy és pedig az, amelyik a fenevadaké, melyek közül egyiknek át kell arapni a másik nyakát. S Georgis, aki ezt tudja, Georgis, aki már úgy találja, hogy ez a normális s hogy ez az egyetlen lehetséges erkölcsi klíma, eorgis határozottan fölénybe kerül Nielsennel szemben.

„... Iám, ha magáról beszél, Barutanszkinak még most is valami érzelmes, elég, emberi remeg a hangjában! Azért jöttem Magához, hogy bebizonyítsam, hogy emberek vagyunk! Hogy van érzékünk minden iránt, ami emberi!

— Maguk nem emberek, nem is nem-emberek, nem is félemberek, nem emberfeletti emberek, hanem egész közönséges fantáziátlan tökfilkók! Töfkők és semmi más!”

Nem a félreértés, hanem a meg nem értés az, ami annyira teljes, hogy gkisebb rést sem hagy meg. Tökfilkó és fantázia világos szavak. És nincsenek lágos szavak. A szavak tökéletesen mást jelentenek a blitvai államhatalom grehajtószervezete képviselőjének a szótárában, mint a Nielsenében. És eorgis egy Nielsenétől lényegesen különböző realitásérzéssel, rendkívül jellemzően egy egész világnézet legtömörebb kifejezését találja meg, mikor a elson sértő diagnózisát — fantáziátlan tökfilkók — mély meggyőződéssel zsal dönti meg, azzal zúzza pozdorjává, hogy sebezhetetlenül nyugodtan, agabiztosan az erőviszonyokra figyelmeztet. Valami félelmetes van ban, ahogy voltaképpen ebben a pillanatban válik Georgis egész nyugodttá. ámára nem kétséges, hogy ki a fantáziátlan, ki a tökfilkó, ki a különb leny: Nielson-e, aki nyílt levelet intézett a Parancsnokhoz, egy nyomtatott ílt levelet, mely a világ menetén semmivel sem változtat többet, mint

például Nielson szobájában az a kép a halakkal, amit Olaf Knutson festett — vagy pedig a Parancsnok-e és mi... Fantáziátlan tökfilkók!

„— Úgy? De tudnia kell, hogy nekünk „fantáziátlan tökfilkóknak” az ország egymillió hétszázézer lakosából több mint négyszázézer megszervezett emberünk van a Légióban, hogy egyedül Blitvanenben nekünk hétezer fizetett besúgónk van...”

Georgis számára ez önmagában elegendő objektív érv Nielson ama feltevésének a megdöntésére, hogy fantáziátlan tökfilkókkal áll szemben. De Georgis ezen kívül is külön egy más természetű ellenérvvel is előáll, ami az „argumentum ad hominem” egyik fajtája, mert amint folytatja, Nielsen intim barátjának a neve is előkerül:

„...és a hétezer fizetett besúgónk közt ott van Michelsonné, Michelson tábornok özvegye is...”

Erre, bárcsak hasonlatként, megint felvillan „a színház”. Nielsen, aki csak az argumentum ad homine-re reagál, még mindig nem akarja elismerni, hogy lévén politikáról, blitvai politikáról vagy éppen blitvai politikai harcról szó, a Georgis főlénye elvitathatatlan. S replikájában a közös politikai multjukra téve célzást, még nevetni is megpróbál:

„— Georgis, ez nevetséges! Nem ma este beszélgetek életemben először rendőrugynőkkel! Ha ezt a trükköt valamelyik istenhátamegetti tánciskolában alkalmaztam volna, mint vidéki komédiában szalónok celszövője...”

Nevetséges? Georgis is nevetségesnek talál valamit, de valami mást mint Nielsen. Nielsent magát látja egyszerre nevetséges embernek. Elébe teszi a Nielsen nyílt levele vázlatát, ahogy azt az ő számára Michelsonné másolta le. Az ismerős kézírás és az ismerős lila tinta! Georgis tehát olvasta a nyílt levelet mielőtt még a nyomdába került. „Georgis hangosan felnevetett. Szívből.” Így mondja az író. Szívből. Ez az a nevetés, mely az emberé, aki annyira élvezi önmagát, a maga különb voltát, hogy — még ha az ember történetesen Georgis is, — egy pillanatra, a kitörő vídámsága időtartamára majdnem jó emberré lesz, majdnem hálás az iránt, aki a maga balgaságával oly kellemesen bizonyította be, hogy a nevetőnek minden oka megvan a magával való elégedettségére. Mintha kiderült volna, hogy nem egy több mint félszázad óta ezen a földön élő ember, hanem valami tacska az, akivel dolga akadt.

Az író ez esetben a művészi alakításnak egy módját alkalmazza, mely valóban rendkívüli. Abból, amit Georgis tesz és mond — „felállt és barát jóindulattal majdnem szívélyesen veregette vállon Nielsent”, — Georgist mutatja meg az író és úgy, hogy abból látszik, hogy Nielsen hogyan hallga és hogy egyszerre mennyire nem tud mást, mint csak hallgatni.

„Ó, én kedves doktorom! Maga voltaképp naiv és együgyű gyermek!” Így kiált fel Georgis nyilván valósággal elragadtatva és egyben leereszkedően, hogy aztán néhány atyaián leckéztető mondat után, melyben arra figyelmeztet, hogy annak, aki nem akar fantáziátlan tökfilkó lenni, hanem igazi forradalmár, gondoskodnia kellene róla, hogy ne legyen olyan barátja, aki besúgóként áll szolgálatban, megformulálja a maga credoját, hogy is voltaképp a politika: „Szemet szemért, ez igen, egyedül ez igazi politika...”

Ép ezzel a hitvallásával azonban csak azt éri el, hogy Nielsen felocsudjék, sőt újra agresszív legyen, mert most már nem az ő személyéről, hanem elvekről és az igazságról van szó.

„Igen, szemet szemért, igen, persze, hullák, akiknek a fejét levágták, a va sűti síneken, halottak, akiknek nem lehet a személyazonosságát megállapítani ez az, ami a maguk politikája? Azt jelenti-e a politika Blitvában, hogy mindenütt a szerelmesek ágyába mikrofónt kell elhelyezni?”

Ebben a Georgissal való dialógusban azonban ez a doktor Nielsen utolsó kísérlete, hogy a maga igazságával és vádlóként és bíróként kerekedjék felül. Nielsennek nincs igaza. Nincs igaza, mert gyógyíthatatlanul abból indul ki, mintha egyáltalán az volna a kérdés, hogy kinek van igaza. Nem hajlandó tudomásul venni, hogy nem az a kérdés, hogy ki milyen szerepet akar vállalni, hanem hogy kinek milyen szerep jutott. Hogy a kérdés a gyakorlatban csak a szerepek egymáshoz való objektív viszonya az objektíven adott térben és időben.

Ha a realitások iránt egyébként kitűnő érzékkel megáldott ember, mint Barutanszki, ha még Barutanszki is abba a hibába esett. Hogy bizonyos ifjúkori emlékek egy ideig túlságosan hozsantúróvé tették Niels Nielsen iránt — mintha annak, a gimnáziumban vele egy padban ült s mintha annak, hogy annakidején az Ankergadenszki kazamatákból megszököve Nielsen anyja rejtgette és itatta-ettette és — amit Barutanszki még mindig nem felejtett el — rengeteg őszibaracklekvárral csiklandozta inyét, mintha mindennek bármiféle köze is volna a mai tennivalók józan megítéléséhez — Georgis nemcsak hogy nem esik hasonló hibába, hanem mint minden igazi drámai dialógusból, a szavaiból, ahogy meg vannak írva, kihallatszik a hanghordozása, hallatszik, hogy dühbe gurul. Az ember dühbe ez, aki most már felháborodik azon, ami az előbb még megnevetette, a gyermeki naivitáson és együgyűségen. Az ember dühbe ez, aki egyszerre kifogy a türelméből, mikor döntő fontosságú, sőt egyedül fontos, számára kézzelfoghatóan nyilvánvaló tényekről szavakkal akarják elterelni a figyelmet, szavakkal, melyek Georgis számára teljesen hiján vannak bármiméni valóság tartalomnak. Mikor pedig, már némileg magyarázkodva és védekezve, de teljes erkölcsi meggyőződéssel Nielsen a megtiprott blitvai emberi méltóságot emlegeti, melynek nevében valakinek végül is egyszer már meg kellett szólalnia — Georgis úgy válik szenvedélyessé, mintha nem is Georgis, hanem Nielsen lenne. Mint ahogy Nielsen az értelem és a szív minden szenvedélyével reagál a gyilkos erőszakot glorifikáló gyilkos blitvai mítoszra, Georgist úgy hozza ki végleg a sodrából a megtiprott blitvai emberi méltóság emlegetése. Georgis számára az emberi méltóság fogalma jelenti a hangzatos, veszedelmes, de teljesen légbőlkapott üres mítoszt.

— Micsoda „megtiprott blitvai méltóság”? — kiált fel és a szó olyan bőszítően üresnek tűnik neki, hogy még idézve se ismétli meg Nielsent, aki a megtiprott blitvai emberi méltóságról beszélt.

— Micsoda „megtiprott blitvai méltóság”? Ugyan kérem, menjen! Ez kispolgári előítélet. Ember, mint ilyen egyáltalán nincs a természetben és az állatvilágban. Az állapotok egyesek között különbözők, de mindig egyik a másikat akasztófára akarja juttatni... Az akasztófa tövében, melyen az ellenségünk himbálódzik, az ember étvágya szokatlanul jó; sehol úgy nem izlik a jó burgundival megöntözött jó falat, mint az ellenség sírhalmán. Egy ilyen majális a Barutanszki sírján, ez az Ön ideálja! És általában, minek ezek a humanisztikus frázisok? Szíves engedelmével én fogom önt lelőni mielőtt átharapja a torkomat, ami pedig feltett szándéka, mert ha nem úgy volna, mi célja a nyílt levéllel való komédiának a követeléssel, hogy Blitva bennünket hóhérezre adjon? Szeretem a humanizmus ilyen védelmezőit, kiknek egyedi érve — a bitófa!”

Hiába, hogy a fokozódó dühben egymás után hull le Georgisról a konvenció és a zsákmányát még csak kerülgető ragadozó minden játékos maszkja. A színház megmarad színháznak, mert nincs az életben az a crescendo furioso, melytől Georgisról leolvadhatna a szerep, melyhez Blitva juttatta: s amely szerepel indulataiban, gondolataiban, idegreakcióiban az egész ember eggyé vált, annyira eggyé, hogy a blitvai valóságban betöltött funkciója, a sze-

repe mögött már nincs is más, mint ép ő, aki betölti ezt a szerepet. Betölti ép ezért minden benső ellentmondás nélkül és ép ezért tökéletesen őszinte a haragja és a haragjában kimondott Nielsen róla való, első viziószerű benyomásának: a bábu, a rémületes blitvai bábjátékban a hóhért jelentő bábu, aki a saját gyakorlatából merített, a saját mindennapi gyakorlatával táplált mélységes meggyőződéssel a maga személyi mértékére redukálja az emberi világot és a maga személyes mértéke szerint látja őserdőnek és teszi őserdővé. Georgis csak nevezheti az olyan kontárt, mint amilyen az a doktor Nielsen. S végezetül nem is cinikusan, hanem egyszerűen tárgyilagosan adja tudtára, hogyha nem közöltet az újságokban egy nyilatkozatot arról, hogy az ő nyílt levele nem az övé, hanem hamisítvány, melyhez neki, Nielsennek semmi köze, akkor: „amennyiben nincs életbiztosítási kötvénye, nagy szolgálatot tenne jogi örökösének, ha bebiztosítaná magát. És pedig ha lehet mindjárt holnap! Ez elsőrendű üzlet volna! Jójszakát!”

A Georgis hosszú, leckéztető, és fenyegető tirádájával szemben Nielsennek egyetlen hangja sincs s csak egyszer szakítja félbe a közbevetett megjegyzéssel: „Nincsenek jogi örököseim...” — s ez mint az ő egyetlen ellenvetése, biztosan Nielsen is úgy érzi, valóban gyámoltalan és hihetetlenül ostoba.

Ha Nielsennek különösen fontos lett volna, hogy imponáljon Georgisnak, némi előkészítés árán talán, talán mégis sikerült volna neki, hogy Michelsonova leleplezése, e kétségtelenül jól kimért taglóütés ellenére is úgy vágjon vissza, hogy elmenőben Georgisnak kevesebb oka legyen önmagával elégedetlen csapni be az ajtót. Talán. Biztos azonban az, hogyha az ember magára marad egy ilyen látogatás után, melynek során közölték vele, hogy egy egész állami apparátus fogja sürgős feladatának tekinteni, hogy őt szemtől szembe vagy orvul, minden formális törvényes teketória nélkül a lehető legelőbbi napokban vagy órákban megtámadják és kitoröljék az élők sorából, akkor az ember első gondolata, hogy sürgősen tennie kell valamit. Természetesen Nielsennek is ez az első gondolata. És lehetne-e jobban, élelőbbben és lényegesebben jellemezni a gondolat bővületének, a vérré vált intellektuális életnek hatalmát, az olyan embert, akinek nem pusztán eladó portékát, hanem erkölcsi funkciót, vitális jelentőségű cselekedetet jelent a szó, melyet leír, lehetne-e költőnek a georgisi és a Georgis szempontjából alaposan megokolt diagnózist („Ó, kedves doktorom! Maga voltaképp naiv és együgyű gyermek!”) megrendítőbben illusztrálni — megrendítőbben és egyben valami elrejtett, fájdalmas, lírikus iróniával — mint azzal, hogy Nielsen, aki Georgis látogatása után úgy érzi, hogy neki sürgősen és feltétlenül tennie kell valamit, a cselekvésre nem gondol ki semmi hathatósabb módot, mint azt, hogy az íróasztalát választja bástyának és sáncnak és e blitvai dzsungel kellős közepén a blitvai dzsungel ellen — betűket vonultat fel, betűket vet papírra, mintha azok bajvívók volnának a fenevad és a fenevadak elrettenésére.

A nyílt levelet újabb nyílt levéllel akarja tetézni, újabb nyílt levelet ír, ezúttal Roman Rajevszkinek. Minden időkhöz és minden körülmények között voltaképp minden gondolkodó, minden író, minden művész valami fajta levelet ír — ha magához az istenhez címezi is, mindig nyílt levelet ír. Attól indulva ki, hogy mindenkit szenvedélyesen érdekelnie kell annak, amiért vagy ami ellen az ő elméje és az ő indulata viaskodnak, mindenkihez akar szólni, feltétlenül mindenkihez, mindenkihez és mindenkiért.

„Ma délután, a blitvai Tudományos és Művészeti akadémia nagytermében a blitvai társadalom legmagasabb képviselői Önt, Roman Rajevszkit hivatalos jelöltnek fogják kikiáltani, a blitvai köztársaság elnöki tisztségére. Minthogy a legkisebb kétség se férhet hozzá hogy Ön mint eszköz Blitva tényleges

kényurának, Barutanszkinak kezében, ebbe a választásba beleegyezett és mint-hogy úgy mindnyájan tudjuk, hogy ez az ember huszonötben államcsínnyel szerezte meg a hatalmat, miután meggyilkolta a köztársaság elnökét, Sander-sen professzor és a parlamentáris demokratikus kormány elnökét, Muzsikovszkit...”

Doktor Nielsen mint alaposan feltehető, azt akarta megírni ebben a nyílt levelében — mely egyben az adott körülmények között Blítva nyilvánosságához intézett búcsúlevelének, úgyszólván az ő erkölcsi végrendeletének is volt szánva — hogy Rajevszki, épúgy mint mindenki, aki Barutanszki kezéből Barutanszki intencióit szolgálva reprezentatív tisztségeket fogad el, az ennek a gyilkosnak és haramiának minden multban és jelenben elkövetett bűntényével vállal utólag és előre szolidaritást, tehát mint bűnrészes és bűn-palástoló érték való felelősséget is.

Ezt az egyszerű gondolatot világosan és szuggesztív erővel kifejezni valóban nem a szellemi feladatok közül való, melyek meghaladhatnák az olyan kitűnő és gyakorlott publicistának a képességeit mint amilyenek ismerjük Doktor Niels Nielsent. Nyilván ennek a proklamációjának a keretében akarta köztudomásra hozni, hogy a Barutanszki, akivel Rajevszki nemcsak mint a blítvai mészáros udvari szótársa, hanem mint köztársasági elnök jelölt, vagyis egyszerre mint politikus is közvetlenül szolidaritást vállal, az a Barutanszki ép az imént a hírhedt pribékjét, Georgist küldte el hozzá, hogy megszarolja és hogy tehát ő, doktor Nielsen, szintén kandidátus, de a halál kandidátusa, halálra ítélték és hogy őt, doktor Nielsent, ezt előre tudtára adja a blítvai nyilvánoságnak, nem véletlen baleset, hanem ezek a banditák fogják orvul meggyilkolni.

Amennyiben a nyílt levél úgy volt elgondolva, hogy személyszerint figyelmeztesse Rajevszkit, hogy ebben a bekövetkezendő gyilkosságban is bűnrészes lesz, s hogy a még élő Nielsen inné előre bejelenti, hogy az ő kiontandó vére vád lesz — magának a helyzetnek; ez az elvitathatatlan patétikája bizonyos értelemben egyszerűvé teszi a tehnikai feladatot, amit egy ilyen levél megírása és sikeres megírása jelent.

Doktor Nielsen azonban nem tudja megírni ezt a nyílt levelet. Egyszerre csak nem tud írni.

„Harmincháromszor fogott hozzá Nielsen ennek az ő kiáltványának, ennek az ő Roman Rajevszkinek szóló nyílt levelének a megfogalmazásához érezve, hogy nincs ereje túljutni a holtpontra, hogy egyetlen szava se áll a maga helyén, hogy minden hangja hamisan cseng, meggyőző erő híján való, buta, igen, tulajdonképp — idiotikus!”

Ez maga még nem jelentené azt, hogy doktor Nielsen egyszerre csak nem tud többé írni. Ez maga csak azt jelentené, amit „indispozíciónak” szoktak nevezni; nemcsak ír, hanem mindenki aki dolgozik, tapasztalatból ismeri a szerencsétlen órákat, a balkezes napokat, amikor semmi se sikerül úgy, ahogy kellene. Nem használnak ilyenkor az erőszakos akarát; amihez harmincháromszor hiába fog hozzá az ember, az másnap vagy harmadnap valósággal szinte magától épen és készen, mintegy ajándékképp kerekedik ki a keze alatt.

Doktor Nielsen azonban nem jutratott már hozzá ilyen ajándékhoz. Bármiképp is sorakoztatná fel a szavakat, bármilyen biztos és erős szavakat is állítana szoros glédába, doktor Nielsen már csak fanyar és kínzó elégedetlenséggel tud tekinteni a saját papírra vetett betűire Harmincháromszor fog hozzá a munkához és a harmincharmadik kísérlet után is elégedetlenül kel fel az asztal mellől s hiába sétál fel-alá faltól falig, ajtóig, ablakig. Elégedetlen. Azt hiszi, cserben hagyta a képessége, hogy a tiszta gondolattal egy időben, valósággal magának az ő tiszta gondolatának mintegy varázsütésére megjelenjék a világos, pontos, magának a gondolatnak legbensőbb ütemétől

hordozott szó is. Ép most, mikor sürgősen utolsó üzenetét, eddigi harcának konkluzióját, erkölcsi végrendeletét kellene megírnia, ép most, mikor a szavaknak útni és vágni, sikoltani, álarcot tépni, gyujtani és világítani kellene, ép most mintha bújnának előle az igazi szavak. Nem és nem akarnak a tolla hegyére akadni. Fordított Midás, akinek keze érintésére szinarany szavak is pusztá vásári cafranggá rongyosodnak. Amint papírra veti a szavakat, meggyötörten, csalódottan és viszolyogva látja, hogy nem lázadók büszke felvonuló regimentje, hanem csak a maga handabandázó tehetetlenségének vértelen ákombákomjai.

„... minden szava üresen és úgy csengett a fülébe mint legközösesebb. legmindennapibb, banális frázis... gyatrán fogalmazott üzleti levél hamis pátosza... nincs ereje, nincs benne élet, nincs benne igazság — csupa frázis és hozzá még első személyben. Én és én és megint én, ezt meg azt gondolom. vélem, énnekem tele a gatyám. És a sok Mi? Mj mindnyájan? Ki az a mi „mindnyájan”? És miért Mi?

Mért tűnik neki egyszerre a saját legmélyebbről felszakadó, legközvetlenebb szava is hamisnak, üresnek, frázisnak? Mért ép most, mikor még soha annyira nem volt oka a legnagyobb, a végső őszinteségre mint most, mikor halni készül? Ó, akinél jobban még senki sem ismerte fel a frázis gyűlöletes, romboló és lealjasító hatalmát, öneki kell most magát avval vádolnia, hogy amit ír, az igaz szó helyett szólam?

Ha valaki még Blitvában is és öszülő fejjel is annyira megmaradt intellektuelnek, az igazság, a gondolat, a szellem naív trubadurjának, hogy Georgis látogatása után se tud semmi hathatósabbat és praktikusabbat kigondolni mint hogy tollat vegyen a kezébe és újabb nyílt levelet írjon, az ilyen ember nyilván nem is tud mást, semmit se tud jobban, mint írni. Mi történt doktor Nielsenl, aki, ime, egyszerre a felfedezésre jut, hogy most már még erre se képes?

A tárgyilagosan ítélő olvasó nem ért egyet Niels Nielsennel. Ami a Roman Rajevszkinek szóló nyílt leveléből elkészült s oly kétségbeesetten elégedetlen, semmikép se erőtlenebb mint az a másik nyílt levél, melyet Barutanszki ezredeshez intézett. Objektíve megállapítható, hogy Niels Nielsen szerfelett igazságtalan, amikor azzal vádolja magát, hogy csak üres, buta, erőtlen, hamis frázisokat halmoz.

Objektíve, Niels Nielsennek azonban szubjektíve magával az étellel, magával az életről való egész eddigi koncepciójával gyült meg a baja.

„Burjanszkitól doktor Nielsen haláláig” -- ekép fog majd egyszer valaki történelmi tanulmányt írni erről a mai blitvai valóságról és ez még csak különösen érdekes se lesz, mert ez a blitvai árvíz ma minden kontinenst elborítani készül. Sodorja a szél a Burjanszkiakat és Nielseneket ezrével és millió számra, sodorja mint holt madarakat a földteke minden irányába, viharok üvöltének ma Blitvák felett, ez már ma is tökéletesen unalmas, száz év múltán pedig már senkit se fog érdekelni. Mint holt részletek Herodotos lapjain. De ebből a konkrét blitvai állapotból, ebből a zárt földszint szobából, melyben az ember nem mer nyitott ablaknál aludni, ebből a liftből, mely nap nap után mind mélyebbre süllyed a bűnözés véres üledékébe, ebből az elromlott emésztésünkből, mely a beleknek és a bendőnek hangos nyöszörgése formájában jelentkezik, hogy a fenekünk ezzel szabja meg az agyműködésünk irányát, ebből a méltatlan status quoból élénk áll a kérdés: mi az, amit tenni kell?”

Mi az, amit neki tennie kell, úgy látszott, tudja, mikor Georgis látogatása után nekiült hogy írjon. S akkor támadt a félelmes baj; az elégedetlenség a saját szavával szemben, a csömör, az undor a szótól, melyet papírra vet. Az a félelmes baj melyet nem ismer más, csak az, akinek szerzáma, kenyere, fegyvere és mámorainak forrása a szó. A baj ez, melynek a szó minden nagy

munkása ki van szolgáltatva, melyet mint a legfélelmeesebb és legszívósabb kísértést mindig újra le kell küzdeni. A szó fenyegető hiábavalóságától, tehát az egész élete munkájától az ő egész élete minden erőfeszítése hiábavalóságától felremlő félelem ez. Mióta emberi szó él, ismerős ez a félelem: a sivatag titánja, Mózes, akinek csak szólni volna szabad, de botjával üt a kősziklára, hogy a szomjasoknak vizet fakasszon belőle és a Nazaréti, aki már kísértésként szenved a gondolattól, hogy az ige hátha mégis csak ige és a kő csak kő marad és nem változik kenyérré s hogy végül is aki él, kenyérből él és nem ige, hanem bunkó ütése, nyíl, golyó, mechanikus, materiális beavatkozás öli meg az embert.

Nielsen nem tud írni többé. „Írni? Mit? Frázisokat? Buta, bombasztikus frázisokat? Mindent már aránytalanul jobban régen megírtak különböző változatban és persze, hasztalanul. Beszélni? Kinek? Az egész emberiség tízezer év óta mást se tesz mint beszél. Sokratestól a Vatikánig, mennyi a szószék és a prédikációs emelvény?”

Niels Nielsen az intellektuel reprezentánsa, de egyben egy szubjektív egyéni egyszeri sorsnak is hordozója. A „Bankett Blitvában” költőjét nem vesztegeti meg a szimpátia, mellyel doktor Nielsen vergődését kíséri. Ép ellenkezőleg. Aligha lehet költőnek irgalmatlanabbul elbánni a maga hőisével, mint ahogy a „Bankett Blitvában” költője bánik el „a mi doktor Nielsenünkkel”. A figyelmes olvasónak ugyanis aligha fogja elkerülni figyelmét, hogy miközben doktor Nielsen hasztalanul gyötrődik a Roman Rajevszkinek szánt nyílt levele megfogalmazásával, ez a Nielsen a saját készülő és elkészült nem tudó művére szavakkal reagál, melyek az olvasónak ismerősek, de ismerősek — Barutanszki szájából.

Barutanszki miközben felolvassák neki a „Doktor Nielsen nyílt levelét Barutanszki ezredeshez”, a felolvasót egyremásra félbeszakítja és pedig a megjegyzéssel:

„Micsoda frázisok, micsoda hétköznapi, banális frázisok...”

„Az egész erőtlen, csupa frázis, halvány... oly klisészerű, oly hamis...”

Barutanszki fülében frázisként cseng, amit Nielsen ír s most Nielsen is úgy találja, hogy nem tud mást írni, csak frázist, hogy minden szava frázisként cseng.

Mikor Nielsen a blitvai történet elején Barutanszkihoz intéz levelet, igaz, ezzel voltaképp csak az öngyilkoságnak egy formáját választotta, reális politikai szempontjából tisztára romantikus gesztus volt az a levele. S valóban Nielsen akkor még romantikus volt, akkor még voltak bizonyos érzelmes előítéletekből eredő illúziói. Ha teljesen híján lett volna efféle illúzióknak s általában tipikusan intellektuális természetű illúzióknak, még csak eszébe se juthatott volna, hogy a zsarnoktól gondolatszabadságot kérő Marcius Posa szerepét vállalja, sőt azt is felülmúlva azzal próbáljon hatni Barutanszki. hogy — kötetlet követel és ígér neki. Igaz, a Barutanszkihoz szóló nyílt levél azért nyílt levél, mert valójában Blitvának szól, de ugyanakkor a pátoszából, az egész hangjából kitűnik, hogy aki írja, az még a blitvai romantikus, ugyanaz a Nielsen, aki akkoriban, ha csak álmában is, de emberi vonásokat tulajdonít Barutanszkinak. A romantikus doktor Nielsen mégis úgy képzelte, hogy bizonyos hőfokú emberi szavak és emberi érvek, ha csak pillanatra is, de még Barutanszki is hatnak, hinnie kellett, hogy egy-egy szóval még Barutanszkinak is elevenére tud tapintani.

„Mi ketten, ön, Barutanszki Krisztián ezredes és én, szerény rangtalan blitvai legionárius, mi ketten néhányszor együtt néztünk a halál szemébe és ép azért, mert tisztában vagyok azzal, hogy ön tudja, hogy én nem vagyok a halál árnyékában pipogya, ép azért nem hamvadt el bennem a remény utolsó szikrája, hogy ezek a szavaim utat találnak az emberhez...”

Doktor Nielsen nem lett volna romantikus és nem tudott volna így írni, ha akkor csak észbe is jut, hogy ebből az ő tragikusan és vádlón is subjektív szinte intim vallomásából Barutanszki csak egy következtetést von le és pedig önelégülten, a vidám fölény kellemes szenzációjával:

„Szegény feje! Hisz ennek a félelemtől már tele a gatyája!”

Nielsen szószertint ugyanezzel a megállapítással gyalázza meg önmagát, mikor önkínzó dühhöz elégedetlenül dobja el a Roman Rajevszkinek készülő és el nem készülő nyílt levele harmincharmadik fogalmazását. Ez a „Bankett Blitvában” költőjének az irgalmatlansága: a költő, aki idegen szemmel nézi és látja önmagát. A Roman Rajevszkinek írni készülő Nielsen ugyanaz mint volt. Nielsen nem változott. Az olyan emberek mint Nielsen, nem tudnak megváltozni, nincs választásuk, nem rajtuk áll, hogy hívek maradnak-e önmagukhoz. Ép ez az, ami miatt van sorsuk, mely elől nem lehet kitérniük. Nielsen megmarad „romantikusként” s ezért akar és próbál Roman Rajevszkinek írni s megmaradva annak, aki volt, egyszerre csak kénytelen a maga változatlan személyét idegen szemmel, idegen szemszögből szemügyre venni, idegen füllel hallani a saját változatlan szavát.

A beszédből ebben a blitvai világban csak a monológ maradt meg az embernek — monológ, vagyis a szó mely elrejtőzik, rejtve születik és rejtve temetőnk, mintha nem is volna a szó, melynek nincs iránya, útja, célja. És ép ezért szó ugyan, de még se az, mivelhogy a szó élete csak akkor élet, ha félfed: és láthatóvá teszi azt, amit nélküle homályt fedezne. A szóhoz, ahhoz hogy élő szóvá legyen, nem elég az, hogy van aki szárnyra bocsátja. A szónak beszélnie kell tudnia s ahhoz, hogy az embernek lehessen beszélnie, kell az is, akihez beszélni lehet, kell hogy legyen ki felé fordulnia s legyen az, akit a szó el is tud érni. Nem az a döntő, hogy barátságos fogadtatásra — mint ahogy mondani szokták — rokonlélekre talál. Váltson ki ellenkezést, felháborodást, botránkyozást, váljék félreértés áldozatává, ez már jó, ez már életet jelent, ez már azt jelenti, hogy belekerült mint eleven tényező, a szenvedélyek és gondolatok, az összeütköző ellenétek az eleven emberek eleven világába és hogy ezen a bonyolult szövevényen belül életerejétől függ további pályafutásának, sorsának alakulása.

A monológ szava azonban a hiábavalóvá vált szó, a szó, mely eleve ki van rekesztve az eleven világból, a szó mely mintha nem volna — vagyis az ember, aki balgán életét tette arra, hogy szavakon keresztül, a szó erejével, világosságával, bátorságával, a szóval mint legfőbb eszközével vegye ki részét a közös életből, az erőfeszítéstől, mely az emberért, az igazságért, a szépségért, az emberi életért való közdelem, ez az ember a hiábavaló szóval együtt maga is hiábavalóvá lesz.

Ha a monológ sorssá válik, akkor az ember aki még mindig tovább folytatja a beszédet, mondjon bármit is, legyen a legmerészebb gondolat és legszébb szándék az, amit szóba foglal, komikus figurává lesz. Mint ahogy komikus — komikus és kísérteties figura volna az olyan karmester, aki pálcájával fáradhatatlanul, lelkesen csak tovább vezényelne a sötét hangversenyteremben, ahol a lámpákat már rég eloltották s ahonnan a közönség, ha valaha volt is, már régesrég elszéledt és a zenészek, ki-ki a maga ágyában, az igazak álmát alusszák.

Természetesen lehet a sötétben üres székek előtt a pódiumon állva tovább is meggyőződéssel, lelkesedéssel és fáradhatatlanul vezényelni, de csak addig, amíg ez a karmester maga is rá nem eszmél a vacuumra s nem pillantja meg benne magamagát mint komikus és tán kísérteties figurát. Ha észbekap, akkor nincs tovább s jön a hidegszemű nagy kijózanodás, a magányosság és a hiábavalóság dermesztő felismerése.

„Én és én és megint én... És a sok Mi? Mi mindnyájan? Ki az a „Mi mindnyájan”? És miért Mi?”

Nincs, egyszerűen nincs valami olyan közösség, melynek nevében neki, Niels Nielsennek, beszélni lehetne. De még a descartesi végső bizonyosság is, az én aki gondolkodik és tehát van, az is kétséges szubjektummá, szubjektumként kétségessé, fantasztikus sőt fantomatikus lényvé válik a *me* *ber* *ileg* megközelíthetetlen objektív blitvai valóság jelenlétében. S az aztán jelen van. Ez az, ez a jelenlét az, ami végső bizonyosság, ez az, ami mellett erőltet, siralmas és tehetetlen vonaglás a gondolat, a gondolkodó és a szó — a szó, mely mennél igazabb, valóságosabb, emberséggel teltebb, mennél nagyobb dolgokról beszél, annál inkább groteszkül fontoskodó frázisként kong az emberi értékeknek és magának az emberinek abban a szemétté válásában, mely a blitvai valóságban már egyszerű és kétségtelen, befejezett és magától értetődő gyakorlati tény.

„A mi doktor Nielsünk” Georgis látogatása vége felé már berzenkedni se tud, Georgis elhallgattatta, valósággal elnémította. S ha azt hiszi, hogy miután Georgis magára hagyta, a taglőtés után, mely elhárította még fel tud tápáskodni ebben nem téved. Magához tér, de mikor írni akar, rá kell jönnie, hogy ő maga nem ugyanaz mint aki volt a kitűnően irányzott taglőtés előtt. Georgis igen világosan, megdönhetetlen egyszerűséggel adja tudtára, hogy minden szemétté vált, kivétel nélkül minden s hogy emélfogva doktor Nielsennek is le kell szállnia az ő, privát, szemétyes, szubjektív megatöményezésének arról a legmagasabb tornyára, ahová felmászott és ahonnan nem látta, hogy körülötte s alatt, a valóságban semmi se maradt, ami megmaradt volna emberinek, ami nem vált volna blitvaivá. „Az egyetlen blitvai lélek, aki eddig Magát ebben a *Mag* nemcs eihikai mámorában megértette, az Karin Michelson öngyűsége. És ő amint lemárolta önnek ezt az ön bárgyú „J'accuse”-ét, még ugyanaznap este eljuttatott egy példányt az én asztalomra.”

Az író egyetlen szót se mond arról, hogy miként hat ez a közlés Nielsenre, se az arcát, se a gondolatait nem írja le. Mint ahogy doktor Nielsen se tud többé mást mint hallgatni attól kezdve, hogy el kell hinnie, amit Georgis kézirattal bizonyít. Akkor elhallgat doktor Nielsen s még gondolatban is hallgat erről, még gondolatban is s még akkor is, mikor már Georgis magára hagyta. Szinte tévedésbe ejt, mintha a közlés elment volna a füle mellett, mert az egyetlen, amire minden figyelmét összpontosítja, az a Roman Rajevszkinék irandó nyílt levele. És csak miután már harminháromszor indult csatába a frázissal, mely erősebb a szónál s harminháromszor veszt csatát, akkor egyszerre mélyről, számára is meglepően, elementáris erővel szakad fel belőle a szó, a Karin Michelson neve és az, hogy mit jelent neki, mi omlott benne össze, mikor ez a név taglóvá vált a Georgis kezében:

„...Nyomatni? Kinek? Bizonygatni? Kinek? A drágalátos Karin Michelson öngyűségének, aki egész éjszakákon keresztül könnyeit nyeldesve hallgatja az embert, hogy aztán átadja Georgisnak a level másolatát?”

Vagyis: miképp tudjon Nielsen írni, amikor igazat kell adnia Georgisnak, a kinek a szemében ő nevetséges és — ami még rosszabb — frazeur, naiv és együgyű frazeur! Igazat kell adnia Georgisnak, kinek a szemében egy doktor Niels Nielsen, mint jelenség, minden titakozásával és patetikájával együtt egyetlen anachronisztikus frázis. Mit Georgis! Nem Georgisról van szó, ő csak a kifejezője, a megszemélyesítője egy egész korszaknak, annak az egész adott korszakra kiterjedő, egész korszakot jelentő blitvai valóságnak, mely a maga pusztá létével effektíve frázissá teszi nemcsak a blitvai emberi méltóság fogalmát, hanem minden meghitt viszonyt, frázis már a barátság, az ember ember iránt való bizalma, frázis a szó, ha igaz, frázis maga az igazság, frázis

minden, ami más, mint a legérezhetőbb, a legjelenlévőbb és egyedül diadalmas Blítva. Az ember ember felé kinyújtott karja pusztá teatrális gesztus a blitvai valóság véres színpadán, ahol minden ami spontánul emberi, idejét multa dekoráció és nem is lehet más mint ostoba dekoratív motívum — akár csak ama Pascal-idézet annak az asztali lámpának ernyőjén, mely Barutanszki estéit világítja meg.

Mikor eltávozván, Georgis azzal az ő bizonyára hangos „jóéjszákát!”-jával becsukja maga megett az ajtót, Niels Nielsen azt hiszi, hogy — legalább is az alatt a rövid idő alatt, ami még élni adatott neki — folytathatja — s folytatni is próbálja a mesterségét, h ogy írjon. De nem sok idő kell hozzá, h ogy rájőjjön: az ajtó, mely Georgis megett becsukódott, tömlőcajtó lett s a tömlőcőben ő, Niels Nielson, az elítélt, de olyan elítélt, akinek még az se adatott meg, hogy még egy velőtrázó, utolsó kiáltó szóval köszönjön el az élettől. A szó, melynek emberi a vonatkozása, emberi a jelentése, tárgy tal an lett Blítvában. Hiányzik mögüle a realitás, mert az egyetlen realitás a nem-emberi, a mitosi automata, a szörnyeteg automata, melynek neve Blítva. A blitvai agyvelőkben minden jalkiáltásra „mint a pályaudvaron a csokoládés automata-ban csak az úgynevezett polgári közvélemény szerkezete” csikordul meg és amit produkál, az mindig csak az előre elkészített készenkapott formulák, értékelések, nézetek; nem emberek, hanem önműködő szerkezetek azok, amikkel az ember szembenáll s önműködő szerkezetek csak a maguk süket rendje szerint reagálnak. Tárgy tal an, tárgyat vesztett minden emberibe vetett remény ott, ahol az emberi felét elfoglalta az önműködő monstrozitás, a közvetlen sponteneitás nagy temetőjében.

Nielsen magányossága a szóra is képtelen, megnémult magányossággá lett. És megint, ezuttal már tudatos, frenetikus crescendo hangzik fel a motívum, mely Georgis látogatása előtt csak tétova ábrándként, csak mint henyé képzelet játéka villant fel a kérdésben, hogy megesik-e a fecskékkel, hogy esetleg tüdőgyulladás miatt nem jutnak el Egyiptomba... a bágyadt merengés most, a megnémult magányosságban pánikká, a pánik tombolásává fokozódik.

„Ez pánik! Ezek az idegek. A félelem, mely beleette magát a csontjaiba — ismételte magában félig hangosan Nielsen, miközben betette az ablakot és leeresztette a függönyt. — Semmi értelme tovább is így kinlődni! El kell utazni. Mindent likvidálni és elmenekülni... Ha így tart tovább, bele kell tébolyodni!

A szobában fullasztó volt. Bezárva. Ebben a bűdös földszinti szobában minden olyan elviselhetetlen nyomás alatt lapult, hogy az ember mint valam' hidraulikus prés alatt érezte, hogy szűkül össze a mennyezet és a padló és mind a négy fal, hogy közelednek koncentrikusan egymáshoz ezek a buta síkok és hogy fogják összenyomni Nielsent mint gőzmosoda az ócska kabátot.”

Ócska kabátot... Ahogy a Barutanszki fitymáló észrevételei, úgy a Georgis főlényes megállapításainak egy-egy töredéke kísértetként jár-kel a magányára rémülő Nielsen gondolatai között, mintha a saját gondolata volna. Nielsen elérte azt a határvonalat, melyen az ember kezdi elveszteni magát és idegen, ellenséges szemmel nézi, idegen ellenséges mértékekkel méri a saját személyét.

„Ejnye, ugyan kérem! Ha arról van szó, hogy kettőnk közül veszni kell valakinek, kezeskedem róla, hogy nem én, hanem maga fogja úgy végezni, mint golyólyukasztotta kabát, megértett?”

Ezt Georgis mondta és Nielsen nemcsak megértette, hanem annyira tehetetlen és védtelen lett ép a megnémult magányosságában, hogy még a Georgis metaforájával szemben se képes ellenállásra, pecsétként rögződött meg az agyában. Ez az erőtlén kiszolgáltatottságnak az a teljessége, melyben már nem a mérlegelés, belátás, vagy elhatározás, hanem a pusztá élet lihegő vak állati ijedelme az, amelyik menekülést sürget.

Menekülni. Mintha csakugyan volna s található volna az a másik éghajlat, mintha a fecskék útja Egyiptomba valóban emberi lehetőségek példázata volna. S miért ne? Mert ne lehetne, ha más nem, hát ideglenes szabadságra menni, úgyszólván vakációra? Ha már az ember mint az ötvenéves Niels Nielsen, évtizedek óta a saját egyéni erkölcsi imperativusainak megfelelően itt strázsál a maga blitvai posztján s évtizedek óta állhatatos kitartással viszi vásárra gondolataival együtt a bőrét ezen a-ő blitvai posztján, mért ne lehetne Niels Nielsennek is, most mikor az élete függ tőle, klímát változtatni, egy évtizedek óta tartó munkahét után hétvégi kirándulás békéjére, egyszerűen kirándulásra szert tenni?

A vérbeli intellektuel, mint amilyen Niels Nielsen, hiába érzi minden idegszálával azt, hogy menekülnie kellene és sürgősen, hiába tudja, hogy megette nemcsak tettere kész orgyilkosok, hanem a téboly is ott leselkedik, ez a Niels Nielsen még az olyan mindenki más számára egyszerű dologról is mint amilyen a vakációra menés, a kirándulás, különös meglepően egyéni módon vélekedik. Neki úgy tűnik, hogy már nem lehet „kirándulnia” és pedig azért nem, mert máris kiránduláson van, mert ép „a kirándulás” az, ami tart.

„Érzi doktor Nielsen, hogy mint kínozza őt ez a blitvai valóság akár valami nehéz, csömörös, zavaros fejfájás... Kísérteties szennyes látomás ez az átkozott ország, ahol ő kiránduló halott, kikötött anélkül, hogy ennek bármilyen mélyebb erkölcsi és eszmei értelme volna, minden valódi küldetés nélkül, hogy itt éldegéljen ebben a mészárlásban és hogy aztán, miután őt magát is lemészárolták, visszatérjen a csillagok közé.”

A kirándulás: ez ép az élet, ez ép az abnormális — s ez nem a doktor Nielsen önkénye s okoskodása, hanem ép a Blitva néven összefoglalt életfeltételek állították így fejtetőre nem a nézeteket, hanem a tényeket. S doktor Nielsen „az önmagával folytatott véresen izgatott beszélgetésében”, „zavart monológjában” nem tesz mást mint engedelmessé válva, valósággal szófogaadóan regisztrálja az emberileg abnormális, tudniillik az életet mint valamit, ami emberileg abnormális és értelmetlen kaland, oktanal okból bekövetkezett szegyenletesen vérbe és szennybe gázoló és fulladó — kirándulás. És megint felbukkan amaz ősi vízió: az élet, mint színjáték. S a szellem a realitást gyanúba fogja, igen, voltaképp azzal gyanúsítja, hogy idegen konstrukció. Csak-hogy itt ez az ősi motívum nem apollói esztétikai élményként s nem is a válás, a töredemes alázat, hanem egyszerre a szellem lázadó, a lázadó ember hangsúlyával jelenik meg, az emberével, aki megtagadja elismerését egy atavisztikus mítikus világtól, melyben nem érvényesülnek, még csak szóhoz se jutnak az emberi értelem és emberi szenzibilitás követelményei.

„... teljes magányosságban ez az ember már ötödik, hetedik, kilencedik napja mozgott Blitvanenben, blitvai utcákon, kávéházakban mintha az élet normálisan folytatódna tovább és mintha ő, doktor Nielsen személy szerint nem jelentene személyiséget, aki ezeken a blitvai deszkákon csak addig a titokzatos percig mozog, míg ennek a blitvai drámának láthatatlan ügyelője nem adja meg az előre megbeszélt jelet a gyilkosoknak és a dolog ugyanabban a pillanatban úgy fog végződni mint ahogy kezdődött: kuliásszák megett, álarcosan, a csatornában: gondolják, valahol messze mennydörgés, halott tetem zuhanása a szennyes vízbe a zenekar első hegedűjének csendes kantlénája kíséretében: „Talp-ra Blit-va nem halt még meg ő-s-a-pá-ink lel-ke!”

A színjáték, melynek folyamán, a rövid és értelmetlen földi szabadsága után Nielsennek vissza kell térnie és pedig lemészárolva a csillagok közé — „ez a politikai asztrológia”, mint ahogy Nielsen szellemes keserűséggel megállapítja, „nem épen túlságosan szellemes” — viszont tagadhatatlanul megvan a saját logikája, kérelmezetlen és egyszerű logika, mely hiánytalanul következetes s mint ilyen teljesen kielégítő manifesztációja egy megbonthatatlan

mítikus rendnek, a blitvai kozmosznak. A színjáték azonban attól válik bizonyulttá, hogy „a mi doktor Nielsenünk” bár szemlélője, gondolkodó szemlélője, de ugyanakkor szereplője is, gondolkodó szereplője és gondolkodó szemlélője és kijelölt áldozata — vagyis maga is cselekvője ennek az ő akaratától befolyásolhatatlan, mítikus törvények szabályozta drámai cselekménynek.

Niels Nielsen minden idegével úgy érzi és agyának minden gondolatával tudja, hogy ő neki mint Niels Nielsennek semmi köze a saját végzetéhez, mely sajátja s még-e övé — sajátja, mint bilincs melyet kezére fettek vagy a seb melyet rajta ütöttek, de nem az övé abban az értelemben, mint ahogy az emberé az ember, akit szívébe zárt vagy a vers és a kép, melyet szeret — Nielsen azt akarná, hogy abban amit tesz és abban amit szenved, igenlően ráismerhessen önmagára s ehelyett idegenként kell néznie saját végzetét, mely az ő megkérdése nélkül sőt az ő egész lényének minden szükséglete és kívánása ellenére lett az övé. S tudja hogy végzet, tudja hogy nem lehet kibújni alóla, de mint a hellén tragédiákban, ravaszul, ez is hozzátartozik ép a végzethez és a végzethez való viszonyához, hogy menekülnie kell előle, hogy le akarja rázni mint idegent.

Nincs menekvés. Ezt tudja Niels Nielsen és ép ezért, ép ez elől a nincs menekvés elől kell menekülnie: a földszinti szobája „hidraulikus prése” alól az utcára, az utcáról, mely nem kevésbé az ő számára kijelölt vesztőhely mint a szobája, Larsen, az öngyilkos festő posthumus kiállítására. Nemcsak hogy ily módon csupán egy és ugyancsak az ő vesztőhelyének a különböző sarkait változtatja, hanem „a végső megismerésnek azon a hullámos határán, ahol értelem és téboly, halál sé az evilági földi élet öntudata egybefolyik valami furcsa, kétségbeesett állapotba, mely keserű mint a narkózis, mikor a test még érzi a valóságot, a tekintetben, gondolatokban és a képekben azonban már jelentkezik a meghalás szürke, búskomor árnya” — az ő elrendelt vesztőhelyének bármelyik sarkában is fordul meg, Niels Nielsen mindenütt és minden alkalommal ebben az ő megnémult, de lucid magányosságában mindenütt önmagát látja különböző változásokban önmagával szembejőnni, a saját idegen sorsát. A saját idegen sorsát látja meg mindazokban az életekben, melyekre nem a saját premisszáik erejéből, nem a saját premisszáik szelleméből, hanem a saját premisszáik ellenére, saját premisszáik megerőszkölése és martirizálása árán a mítikus szörnnyeteg, a pokol politikája, a politikai pokol, Blitva kényszeríti a konkluziót.

Nincs menekvés. Csak annak nincs, akinek minden oka megvolna arra, hogy meneküljön. Az öngyilkosság, természetesen lehet az is egy élet konkluziója, de épúgy mint ahogy maga a gályarabság se választott életforma, az öngyilkosság csak egy a gályarabra rákényszerített konkluzió. S ha az öngyilkosság sikeres menekülés a gályarabság elől, nem más még-e mmit a vége, elkecsereedett szankciója egy sors, egy az emberen már úgy is elkövetett gyilkosságok sorozatának, egy rákényszerített konkluzió konkluziója.

Az író hallgat — azaz az író nem hallgat, noha kizárólag Nielsen az, aki közli a maga emlékeit, míg az öngyilkos festő, Larsen posthumus kiállításán szemlélődik. Az öngyilkos festő posthumus kiállítása — „Larsen noktunója” — mint minden számottevő művészi alkotás egyetlen szenvedélyesen tapintatlan indiszkréción — titkot és titkokat árul el nemcsak a festőről magáról, hanem az egész életről, melyben mindnyájan résztvevőkként szereplünk.

„Nielsen csak meglehetősen felületesen, nem annyira személyesen mint inkább a vásznai révén ismerte Larsent, de ez a csendes ember az ő szokatlanul intenzív két szemével, a világos szőke svéd szakállával és a vásznaival, melyek nem annyira festészeti szempontból mint inkább a motívumaik miatt voltak érdekesek. Nielsennek kezdettől fogva szokatlanul kedves volt, Larsen minden mozdulatából harmónikus, higgadt, impozáns, estalkonyi nyugalom

áradt, a legfőbb motívum pedig mely üldözte, állandóan egy és ugyanaz volt: néptelen földközi-tengeri város délutáni csendje, mikor az ég színe sötét acélkék és narancsos-fehér csíkos vászonernyőket lenget a maestral. Mindig földközi-tengeri városoknak ezek a néptelen utcácskái lengedező vitorlákkal, vászonernyőkkel vagy selyemkendőkkel a délutáni szélben.”

Az író hallgat. Az író hallgathat, mert Nielsen abban az állapotban az intenzivitásnak egy olyan fokán emlékezik és él, amikor minden ami az ember szeme elé kerül, minden találkozás és minden szó ami megüti a fülét, benne mennydörgéssé fokozódik illetve villámfényként lobban, mely az egész élet tájképét s benne őt magát megvilágítja. Ez az állapot nem ismer mellékes vagy ép felületes benyomásokat. Ebben az állapotban mintha valami különös vonzóerőt sugározná az ember: csak olyan emberekkel és dolgokkal kerül érintkezésbe, melyek mintha nem is kívülről támadnának rá, hanem noha az objektív térben objektív valóságok, mintha csak a saját sejtelmeinek, gondolatainak és fájdalmainak az emanációi lennének, t estté vált variációi az ember legsajátabb benső kérdéseinek — és rájuk való feleleteknek, melyek elől az ember szívesen, de hasztalan bújna el. Ha ebben az állapotban az ember fellapoz találomra kezébe került könyvet, a szeme feltétlenül ép azon a soron akad meg, mely személy szerint neki szól. Az az állapot, ez, melyben az ember bárhova fordítja is s még ha próbálná is elfordítani tekintetét, valami különös, kísértetiesen éles látással mindig és mindenütt és mindenben a saját sorsának néz a szemébe, azzal az egy kérdéssel találja magát szemben, mely benne megingatott, rombadöntöt és sötétbe borított minden mást, ami azelőtt mint fundamentum, az életét, életének magát a tartalmát jelentette.

(Vége)

Utópikus regény

Akkor Montagk lassan a tűz és a körülötte ülők felé lépett. Öt öregember ült ott sötétkék gyapjú gúnyában. Nem tudta mit mondjon neki.

— Ülj le — mondta az ember, aki úgy látszott, a kis csoport feje.
— Akarsz kávét?

* * *

Nézte, ahogy a sötét gőzölgő lé egy összecukható bádogpóhárba folyik. Egyszerűen nyújtották feléje, ő kíváncsi tekintetüket magán érezve, habozva szürcsölt belőle. Megsütötte a száját, de jólesett neki. Szőrös arcok vették körül, de szakálluk tiszta, rendes volt, kezük is tiszta. Amikor odaért, fölállva üdvözölték, aztán visszaültek a tűz mellé. Montagk nagyot hörpintett a kávéból. — Köszönöm — mondta — nagyon köszönöm.

— Szívesen — mondták. — A nevem Granger. — Odanyújtott egy kis üvegcsét valami színtelen folyadékkal. — Idd meg még ezt. Ez a szer megváltoztatja izzadságod vegyi összetételét s egy félóra alatt olyan szagod lesz, mint két másiknak. Nincs ennél jobb szer, ha kopó van az ember nyomáman.

Montagk fölhajtotta a keserű folyadékot.

— Olyan bűdös leszel tőle, akár a görény, — mondta Granger, — de nem baj.

— Honnan tudjátok a nevemet? — kérdezte Montagk.

Granger odamutatott egy koffertelevíziós készülékre a tűz mellett. — Végignéztük a hajszát. Gondoltuk is, hogy végül valahol a folyó mentén lyukadsz ki. Amikor az erdőben hallottunk csörtetni, mint egy lóstató szarvast, nem bújunk el, mint máskor szoktunk. Amikor láttuk, hogy a helikopterek újra a város felé kerülnek, bizo-

nyosak voltunk, hogy a vízben vagy. Valami nincs rendben. A hajsza tovább folyik. Mindenesetre ellenkező irányban.

— Ellenkező irányban?

— Nézzük csak!

Granger fölkattintotta a hordozható készüléket. A kép itt az erdőben, amint kézről-kézre járt, olyan volt, mint egy lidérces álom, színek, szárnycsattogás zűrzavara. Egy hang kiáltott:

... Hajsza a város északi részében. Rendőri helikopterek körülzárták a 87. utcát és a Szilfasori parkot.

Granger bólintott: — Csak úgy tesznek. A folyónál leráztad őket magadról, de ezt persze nem ismerik be. Tudják jól, hogy a nézőket nem tarthatják vég nélkül a vászon előtt. A színjátéknak csattanó befejezésre van szüksége, mégpedig hamarosan. Ha az egész folyót végig kellene kutatniok, egész éjszaka beletelne. Inkább valami bűnbakot keresnek hát, hogy valami csattanóval végetvethessenek a komédiának. Figyeld csak, fogadok, hogy öt percen belül megfogják Montagkot.

— De hogy...?

— Figyeld csak.

Az egyik lebegő helikopter kamerája most végigszántott egy elhagyott utcán.

— Látod? — mondta Granger halkán — Ott leszel te. Ott az utca legvégén, ott lesz az üzött vad. Látod, hogy fordul arrafelé a kamera. Idegfelesztő előkészítése a záró jelenetnek. Totális! Valami szegény ördög éppen most indulhatott el magányos sétára. Magányos, tehát külön. Ne gondold, hogy a rendőrség nem ismeri az ilyen különcök szokásait, akik korán kelnek, mert kedvük telik benne, vagy mert nem tudnak aludni. Akárhogy is, ez a szerencsétlen bizonyosan évek óta állandó rendőri felügyelet alatt áll. Hiszen sohasem tudhatják, mikor használhatják majd fel megfigyeléseiket. Ha például nagyon kapóra jön nekik, hogy megmentsék a látszatot. Atyaisten, nézzétek!

A tűz körül ülők meregették a nyakukat.

A vásznon föltűnt valaki az egyik sarkon. Rögtön ezután megjelent a fémkutya is, a fölöttük lebegő kopó-helikopterek fényszóróikat úgy irányították, hogy valóságos zárkába fogták az embert.

Egy hang kiáltott: — Ott van Montagk! A nyomozás végetért!

Elképedve állt meg a mitsem sejtő, kezében cigarettá. Rámeredt a kutyára, anélkül, hogy tudta volna mi is az. Valószínűleg sohasem tudja már meg. A szirénák üvöltésére fölnézett az égre. A kamerák zuhantak lefelé. A kutya a magasba ugrott, valami leírhatatlanul szép lendülettel és pontossággal. Tűnyelvét kiöltötte. Egy pillanatig

a kép központjában tartották, hogy a nézők jól megfigyelhessék az áldozat ijedt tekintetét, az üres utcát és a puszkagolyóként célja felé törő acélszörnyet.

— Megállj Montagk! — kiáltott egy hang az égből.

A kamera a fémkutyával együtt bukott az áldozatra, kétfelől fogták szorítóba. Az ember üvöltött, üvöltött, üvöltött...

Kattanás.

Halotti csönd.

Korom sötétség.

Montagkból is kiszakadt egy kiáltás. Elfordult.

Csőnd.

És akkor, miután egy ideig merev arccal ültek a tűz körül, a bemondó a sötét vászonról bejelentette: — A hajszja végetért, Montagk halott. A társadalom elleni büntény meg van torolva.

Sötétség.

— Most átkapcsolunk a Lux-hotelre és kezdjük hajnali műsorunkat...

Granger kikapcsolta a készüléket.

— Nem tűnt fel neked, hogy az arcát sohasem állították be élesen. Még legjobb barátaid sem tudhatják bizonyosan, hogy te voltál-e. Vigyáztak, nehogy túl éles legyen a kép. Inkább a képzeletre bízták a dolgot. Pokoli — mondta halkán — Pokoli!

Montagk nem válaszolt, csak újra feléjük fordult, s szótlánul az üres vászonra meredt.

Granger megfogta a karját:

— Isten hozott a halottak birodalmából. — Montagk bólintott, s Granger folytatta: — Azt hiszem legjobb, ha megismertetek mindannyiunkkal. Ez itt Fred Clement, a Harvard-egyetem irodalomtörténeti tanszékének volt tanára, mielőtt atomenergetikai technikummá nem alakították át. Ez meg dr. Simmons, a losangelesi Kalifornia-egyetem tanára, egy Ortéga y Gassett-kutató. West tanár, annakidején a Columbia-egyetemen etika terén, ezen a ma már kihalt szakon alkotott sokat. Padover lelkész viszont harminc évvel ezelőtt néhány előadást tartott, s nézetei miatt egyik vasárnapról a másikra elfogyott a gyülekezete. Most már régebb idő óta velünk együtt kóborol. Jómagam könyvet írtam ezzel a címmel: Az új a keztyűben: az igazi viszony az egyén és a társadalom között — s ide jutottam. Üvözlünk, Montagk.

— Nem illek hozzátok — szólalt meg végre Montagk vontattottan. — Gyámoltalan hülye voltam világéletemben.

— Ehhez hozzászoktunk. Mindnyájan igazi jó hibákat követtünk le, különben nem lennénk itt. Amíg magunkban voltunk, nem volt szak dühünk. Én annakidején egy tűzör ellen vetemedtem tettlegeségre, amikor eljött felgyújtani a könyvtáramat. Azóta szokásban vagyok. Együtt akarsz működni velünk Montagk?

— Igen.

— Mit hozol?

— Semmit. Azt hittem, hogy megvan a Prédikátor könyve és a elenések. De már az sincs meg.

— A Prédikátor jó volna. Hol volt a könyv?

— Itt — Montagk a homlokára mutatott.

— Ahá, — bölintott Granger mosolyogva.

— Hogyan? Így nem jó? — kérdezte Montagk.

— Sőt, így jó igazán! — Grager odafordult a paphoz: — Van prédikátorunk?

— Egy példány. Egy Harris nevű ember Youngtownból.

— Montagk, — Granger szoroson megragadta a vállát, — vigyázz magadra! Ügyelj az egészségedre. Ha Harrisnak valami baja történik, te leszel a Prédikátor. Látod, milyen fontossá váltál?

— De hiszen mindent elfelejtettem.

— Nem, semmi sem vész el. Megvan a módja annak, hogy újra öbányásszuk.

— Mindent megpróbáltam már, hogy újra emlékezetembe érezzem.

— Ne erőlködj. Ha majd szükségünk lesz rá, magától megjön. z ember emlékezete fényképszerű, minden ami valaha életünkben öfordult, megrögződik. Simmons itt, húsz évig ezzel foglalkozott, eljárása olyan tökélyt ért el, hogy mindent föl tudunk idézni, nit akár csak egyszer is elolvasott valaki. Szeretnéd alkalomadtán látó Államát olvasni, Montagk?

— Nagyon szeretném.

— Én vagyok Plátó Allama. Szeretnéd Marcus Auréliust olvasni? Simmons Marcus Aurélius.

Simmons meghajolt.

— Örvendek — mondta Montagk. Granger folytatta:

— Szabad bemutatnom: Ime Jonathan Swift, a Gulliver utazásai mű csúnya politikai gúnyirat szerzője. És itt van Charles Darwin, nitt meg Schopenhauer, ez itt Einstein, emez itt mellettem dr. lbert Schweizer, egy rendkívül emberszerető gondolkodó. Itt van ontagk, ha kell, Aristophanes és Mahatma Gandhi és Guatama uddha és Konfuzius és Thomas Love Peacock és Thomas Jefferson

és Abraham Lincoln. Mellesleg mi vagyunk Máté, Márk, Lukács és János is.

Mindnyájan mosolyogtak.

— De hiszen ez lehetetlen — csodálkozott Montagk.

— Pedig így van — válaszolta Granger nevetve. — Mi is könyvhamvasztók vagyunk. Elolvassuk a könyveket, aztán elégetjük őket, nehogy megtalálják nálunk. Mikrofilmre venni őket kivihetetlennek bizonyult: mindig úton vagyunk, el kellene ásnunk és visszatérni érte. Rajtacsíphetnének bennünket. Ezért inkább a fejünkben őrizzük meg a dolgokat, ahol senki sem látja, még csak nem is sejtí. Csupa töredékekből állunk: irodalom, népjog, Byron, Tom Paine, Machiavelli vagy Krisztus — mind megvan. De legfőbb ideje is. A háború kitört. Mi itt vagyunk kinn, amott meg a város tarkabarka köntösébe burkolva. Mire gondolsz Montagk?

— Arra gondoltam éppen, hogy milyen rövidlátó volt tőlem a magam szakállára működni, könyveket csempészni idegen házakba, aztán följelentgetni.

— Azt tetted, amit tenned kellett. Ha egészen nagy arányban csinálod, talán csodát tett volna. A mi elgondolásunk azonban egyszerűbb és azt hisszük, célravezetőbb. Mi csak arra igyekeztünk, hogy azokat az ismereteket, amikre egyszer szükségünk lesz, megőrizzük és biztosítsuk. Egyelőre nem törekszünk arra, hogy valakit fölbujtassuk és lázadást szítsunk. A magunk módján valamennyien példás állampolgárok vagyunk: az öreg sínek mellett vándorolunk, hegyek közt éjszakázunk, és a városok nem bántanak bennünket. Olykor-olykor föltartóztatnak minket és megmotoznak, de nincs nálunk semmi ami gyanús volna. A szervezet egészen laza és alkalmazkodó. Néhányan közülünk arcukat és ujjenyomatukat műtéttel megváltoztatták. Jelenleg szörnyű nehéz föladat áll előttünk: meg kell várunk, amíg a háború kitör, és éppen olyan gyorsan véget is ér. Nem valami derüs föladat. De mit tehetünk, nem szólhatunk bele, csak egy kificamodott kisebbség vagyunk, pusztában kiáltók. Ha a háború végetért, talán hasznára lehetünk a világnak.

— És gondoljátok, hogy aztán majd hallgatnak rátok?

— Ha nem, majd kivárjuk. Szájról-szájra adjuk a könyveket gyermekeinknek, s ha mi nem, hát ők szolgálnak velük a világnak. Így ugyan sok minden elvész, de kényszeríteni senkit sem lehet arra hogy meghallgasson. Maguknak kell rájönniök, ha majd egyszer elkezdenek tőprengeni azon, hogy miért bomlott fel a világuk. Egy-szer eljön annak az ideje is.

— És ugyan hányan vagytok?

— Ezerszám vagyunk az országotokon és vasúti síneken, kívül csavargók, belül könyvtár. Kezdetben nem volt tervszerű: mindenkinek volt egy kedvenc könyve, amit nem akart elfelejteni, megtanulta hát szóról-szóra. De huszonegynéhány év alatt keltünkben-jártunkban összeismerkedtünk, valami laza szövetséget kötöttünk és terveket szőttünk. A legfontosabb, — ezt jól eszünkbe kellett vésnünk — kicsiségünk tudata, csak semmiféle tudóspöffeszkedés, egyikünknek sem szabad magát többre tartani a másíknál. Hiszen nem is vagyunk egyéb, mint fedőlap egy-egy könyvön, magunkban lényegtelenek. Vannak városlakók is közöttünk. Thoreau Erdők-jének első fejezete Green Riverbet, a második a maine-i Willow Farmban lakik. Van Marylandban egy falucska, huszonzét lélek az egész. — soha őket bombázó nem fenyegeti, — ott élnek annak a bizonyos Bertrand Russelnek összes művei, kezünkbe vehetjük a kis helységet és sorra lapozhatjuk, személyenként ennyi meg ennyi oldal. Egy szép napon majd, ha átvészeltük a háborút, újra írhatjuk a könyveket. Sorra behívjuk embereinket, hogy elmondják, amit megtanultak, amit magukban hordanak, s újra a sajtó alá mehet, — a kultúra következő alkonyáig, akkor pedig kezdhetjük az egész nyomorúságot előlről. Dehát éppen ez a legcsodásabb az emberben: soha annyira nem esik kétségbe, soha annyira le nem törik, hogy ne kezdjen újra, mert jól tudja, hogy érdemes.

— Mi a dolgunk ma? — kíváncsiskodott Montagk.

— Várni — felelte Granger. — És, minden eshetőségre, egy kicsit továbbvonulni a folyó mentében.

S elkezdett földet hányni a tűzre.

A többiek is segítettek, Montagk is, s most ime az irdatlanban közös kézzel egy értelemmel oltották a tüzet.

Áhltak a folyó partján a csillagfoltos éjszakában. Montagk pillantása rávetődött vizálló órájának lapjára. Öt. Hajnali öt óra. Megint egy egész évet átélt egyetlen óra alatt, s túl a folyón hasadt már a hajnal.

— Dehát hogy bízhattok bennem? — kérdezte Montagk.

Valaki megmocant a sötétben.

— Elég rádézni. Már régen nem láttad magad tükörben, úgy-látszik. Különben annyit nem érünk meg a városnak, hogy ilyen hajszát színleljenek. Hiszen néhány ilyen komikus, verskedvelő figura senkinek sem árthat, ezt mindenki tudja a városban, s tudjuk mi is. Amíg az egész nép föl nem kél, ajkán a Magna Charta és az Alkotmány, addig minden rendben van. Hogy itt-ott közbelépjenek, arra elég a tűzörtség. Nem, a város békében hagy bennünket. Te meg úgy festesz, mint a megtestesült istenharagja.

Vonultak a folyó mentén délnek. Montagk igyekezett kifürkészni az arcokat, azokat a tűz fényénél ijédtnek, fáradtnak látott, öreg arcokat. Valami fölcsigázottságot, elszántságot, győztes bizalmat keresett bennük, de ennek semmi nyomát nem látta. Azt várta talán, hogy meglátja rajtuk a magukban hordott felismerés szendergő visszfényét, lámpás módjára belülről fénylő arcokat. De úgylátszik minden fény a tábortűztől eredt, olyanok voltak, mint mindenki, aki mögött hosszú út van, hosszú keresés, aki hosszú ideig tanúja volt a jó alulmaradásának, s most összetalálkoztak a múlt időben, hogy megvárják a vásár végét és a tüzek kialudtát. Egyáltalában nem voltak biztosak abban, hogy az, amit a fejükben hordanak, ad-e majd valamit az eljövendő hajnalpir tiszta fényéhez; semmiben sem voltak biztosak, csak abban, hogy a könyvek ott vannak a homlokuk mögött, s felvágatlanul ott várnak jövődő vevőikre, akik talán majd egyszer kezükbe veszik, olykor tiszta, olykor maszatos kézzel.

Menet közben Montagk oldalról sorra nézte az arcokat

— Ne íteld meg a könyvet fedőlapjáról — mondta valaki.

Mindnyájan nevettek, miközben a folyó mentén továbbhaladtak.

* * *

Süvítés a légben, s még mielőtt fejüket fölkapták volna, máris elhaladtak a városi sugárgépek. Montagk visszatekintett a folyón, felfelé a távolba, a már alig-alig pislákoló városra.

— A feleségem még ott van.

— Igazán sajnálom — mondta Granger. — A városra most rossz idők járnak.

— Különös, — jegyezte meg Montagk, — nem hiányzik nekem, úgylátszik egyáltalában nem maradt bennem érzés. Úgy érzem most, ha odavész is, nem búsulok utána. Nem helyénvaló pedig. Valami nincs rendben velem.

— Hadd mondok el valamit — szolt Granger belékarolva, s időről-időre egy-egy ágat elhárítva útjából. — Még kisgyerek voltam amikor meghalt nagyapám, a szobrász. Igen emberszerető volt. Sok adakozó szeretet volt benne a világ iránt. Segített városunk nyomornegyedeinek fölszámolásában, nekünk gyerekeknek játékszerket faragott, és egész életében rengeteget tett-vett, keze sohasem nyugodott. Amikor aztán meghalt, rájöttem, hogy nem őt siratom, hanem azt a sok mindent, amit csinált. Sirtam, hogy sohasem csinál már többé semmit, soha többé meg nem farag egy darab fát, nem segít egy galambot nevelni, nem hegedül nekünk, mint annyiszor, nem tréfálkozik velünk, mint annyiszor. Életünknek egy része volt,

s amikor meghalt, egyszerre elnyesték minden tevékenységét, nem volt senki, aki helyébe ugrott volna. Pótolhatatlan volt, mert ember volt, jelentett valamit. Sohasem tudtam teljesen kiheverni. Ma is gyakran gondolok arra, hogy mennyi csodálatos faragvány sohasem jön létre, mert meghalt. Hány tréfa hiányzik a földön, amit most már sohasem mond el, hány postagalamb, amit föl nem nevel. Ő alakította a világot. Hatott rá. A világ megszámlálhatatlan jót vesztett azon éjszakán, amikor meghalt.

Montagk hallgatva ment egy darabig. Aztán: — Millie, Millie, — sóhajtotta ajka. — Millie.

— Mit mond?

— A feleségem. Szegény Millie semmit sem tudok már róla. A kezére gondolok, de az nem tesz semmit, csak lóg, vagy az ölében pihen, vagy cigarettát tart, ez az egész.

Montagk megfordult, visszatekintett. Mit adnál a városnak Montagk? Hamut. De mit adnak a többiek egymásnak. Semmit.

* * *

Mindketten megálltak, s néztek visszafelé. — Mindenki után kell maradni valaminek, mondta a nagyapám. Egy gyermeknek, egy könyvnek, egy képnek, egy háznak, vagy akár csak egyetlen falnak, amit ő épített fel, egy pár cipőnek, amit ő készített. Vagy egy kertnek, amit ő ültetett, valaminek, amit a keze érintett, hogy maradása legyen a lelkednek, ha meghalsz, és amikor az emberek ránéznek a fára vagy a virágra, amit ültettél, akkor ott vagy. Mindegy mit teszel, mondta nagyapám, ha csak valamit belelopsz a lényedből valamibe és megváltoztatod. Ebben különbözik az igazi kertész attól, aki csak nyírja a pázsitot. A pázsitnyíró mintha itt se lett volna, a kertész egy életen át létezik.

Granger elengedte. — Nagyapám vagy ötven évvel ezelőtt néhány V-2 rakétafilmet mutatott nekem. Láttál valaha atombombaszőnyeget mondjuk 300 kilométer magasból? Nem több az, csak egy légy piszok a körülötte lévő rengetegben.

Nagyapám vagy egy tucatszor bemutatta a V-2 rakétafilmet azt remélve, hogy városaink egyszer mégis csak megnyílnak, s beengedik a zöld mezőket és a rengeteget, hadd lássák az emberek, hogy milyen kicsiny a helyük a világban, hogy kicsiny életünket ebben a rengetegben töltjük, s hogy egy napon visszakövetelheti azt, amit nekünk átengedett. Hiszen csak rá kell lehelnie, vagy a tengert nyakunkra küldenie, hogy megmutassa, milyen kicsinyek vagyunk. Ha elfelejtjük, milyen közel van hazzánk a rengeteg, mondta nagyapám.

akkor egy szép napon, amikor már sejtelmünk sincs arról, hogy milyen rettenetes és valóságos tud lenni — eljön és elvisz bennünket. Érted? — fordult hozzá Granger.

— Nagypám évtizedek óta holt, de ha a koponyámat fölnyitnák, istenemre mondom, agyam tekervényeiben pontosan meg lehetne találni hüvelykújjja nyomát. Megérintett. Mondtam már hogy szobrász volt. Mennyire gyűlölöm, szokta volt mondani, azt a Status Quo nevű rómaid. Csodálkozzátok ki a szemeteket a fejetekből, — mondta, éljetegek úgy mintha csak tíz perccel lenne már, nézzétek a világot, elképesztőbb, mint akármilyen mesterséges álom. Ne kívánjatok biztonságot, ilyesmi soha nem is volt állatvilágunkban. És ha lenne is, lajhárhoz hasonlítana, amelyik naphosszat fejjel lefelé lóg a fáról, s átalussza az életet. Az ördögbe is, mondta, rázzátok a fát, amíg le nem huppan róla.

— Nézd! — kiáltott Montagk.

Abban a pillanatban megkezdődött és befejeződött a háború.

A többiek később nem tudták volna megmondani, láttak-e egyáltalában valamit. Legfeljebb egy hirtelen villanó fényt az égen. Talán csak annyi volt a sugárrepülőék és rakétabombák jelenléte — tizenöt, tíz vagy egy kilométer magasságban — egy pillanat töredékéig, mint ha valaki hatalmas tenyeréből magvakat szórna az éji égre, s a bombák iszonyú sebességgel zúdultak a derengő városra, a repülőék meg már ott se voltak. Hiszen a bombatámadásnak voltaképpen már akkor vége volt, amikor a repülőék meglátták céljukat és óránként hétézer kilométeres sebességgel megoldották a bombákat; hirtelen mint egy haszasuhintás már be is fejeződött a háború. Mihelyt megnyomták a fogantyút és megoldották bombaterhüket, már vége is volt az egésznek. Három másodperc alatt — nekik egy örökkévalóság — amíg a bombák földet értek, a repülőék már félig megkerülték a látható világot, akár egy lövés, amiben az ember nem is hinne, hiszen láthatatlan, mégis egyszerre szétzúzza a szívét, teste darabokra hullik, vére ámultan fröccsen ki belőle, agya szertehányja azt a néhány szép emléket s értelmetlenül kimúlik.

Hihetetlen. Egyetlen kézmozdulat volt csupán. Montagk egy hatalmas acélöklöt látott végigsuhintani a távoli város fölött s csak sejetette a sugárbombák süvítését, amely azt követte szörnyű izenetével: *Bomolj szét, ne maradjon kő kövön, halj meg, pusztulj el!*

Montagk gondolatban kezét kábultan felemelve, egy pillanatra megállította a bombákat az égen: — Fuss! — kiáltott Fabernek. Clarissenak is: — Fuss! Mildrednek: Menekülj! Clarisse ugyan már halott, jutott eszébe és Faber is városon kívül van, az ötórás busz valahol a nyílt vidéken járhat útban két romváros között. De ak-

kor is, ha a pusztulás még meg nem történt, ha még csak a levegőben lebeg is, emberi számítás szerint elháríthatatlan. Mielőtt ötven métert megtehetne, a rendeltetési helye értelmét veszti és az indulás helye világvárosból romhalmazzá válik.

És Mildred?

Menekülj! Fuss!

Maga elé képzelte valahol egy hotelszobában, arra a félmásodpercnyi időre, ami még hátra van, a bomba csak egy méterre, egy fél méterre, néhány centiméternyire van az épülettől. Ott látta a csillogó fal felé fordulva, a rikitó, tarkabarka fal felé, amelyen a családja fecsegett és fecsegett, és a rokonsága karatyolt és karatyolt, és a nevén szólította és rámosolygott és semmit sem szólt a bombáról, amely egy pár centiméternyire, most már csak egy centiméterre, fél centiméterre van a hotel tetejétől. Ott látta falra meredve, mintha látványszomja ott megtalálhatná nyugtalansága okát. Mohón és feszülten meredt a falra, mintha bele akarná vetni magát a sziporkázó szintengerbe, hogy sikító boldogságában elmerüljön.

* * *

Beütött az első bomba.

— Mildred!

Legelőször talán — ki tudná megmondani — a nagy rádióadók féktelen tomboló fecsegése némult el.

Miközben elvetette magát, Montagk látta és érezte, azaz látni, érezni vélte, hogy sötétülnek el Mildred előtt a falak, hallotta sikoltását, amikor a vég előtti utolsó végtelen rövid időtöredék alatt saját arcának visszatükröződését látta, olyan kétségbeesett üres volt az arc, ez az egyetlen levegőben lógó arc a szobában, kiéhezett magát marcangoló arc, amire most végre ráismert, s hirtelen fölnézett a mennyezetre, ami most az egész épülettel együtt rászakadt és ott kő, acél gipsz és faomladékkal és pincébe rohanó emberekkel egybekavarta és kérlelhetetlenül megsemmisítette.

Tudom már, mondta magában Montagk szorosan a földhöz lapulva, tudom már, Chicago. Chicagóban sok-sok évvel ezelőtt Millie és én. Ott, ott ismerkedtünk meg. Tudom már. Chicagóban sok évvel ezelőtt.

A légnyomás végigsöpört a folyó fölött, és futtában mint egy sor dominót úgy fektette le őket, csapkodta az iszapot, kavarta a port, és ahogy a szél tovább zúgott dél felé, halk nyögés maradt utána a fák lombjában. Montagk szorosan a földbe kapaszkodott, igyekezett minél kisebbre zsugorodni, szemét is behunyta. Csak egyetlen egyet pislantott, s ebben az egyetlen pislantásban a bombák helyett a várost látta a levegőben. Helyet cseréltek. Egy való-

szerületlen pillanatig ott lebegett a város, magasabban, mint amilyenre valaha is feltörni szándékozott, magasabban, mint amilyenre valaha is az ember építeni tervezte, egy betonhulladékból és acélcsatlakozókból összeállt freskó az égen, ami mint egy kifordult lavina zúdult lefelé tarka felfordultságban, az ajtó ott, ahol ablaknak kellene lenni, a tető a padló helyén, az eleje hátul, s akkor ez az egész városlidérc összecsuklott és megsemmisült.

Halálhörgése csak később hallatszott...

* * *

Montag feküdt, könnyező szeme összeragadva, csukott szája-ban cementpor, és lélegzetét is elfojtva gondolta: tudom, újra tudom, és még valami eszembe jutott. Mi is? Igen, a Prédikátor és a Jelenések könyvének egy része. Egy része a könyvnek, csak gyorsan, amíg újra el nem tűnik, mielőtt az ijedség elmúlik, mielőtt a szél elül. A Prédikátor. Mégis megvan. Mondta magában a szavakat szorosán a rengő földhöz lapulva, ismételtette a szöveget, tólult az ajkára minden erőlködés nélkül és nem keveredett bele a Zanderspaszta. Csak a Prédikátor volt, belülről ott állt előtte, nézte...

— Végre, — mondta egy hang.

Hápgova, mint szárazra vetett halak feküdtek sorban az emberek, a földre kapaszkodva, ahogy gyermekek kapaszkodnak meg-hitt dolgaikhoz, akármi történt és történik még, s valanennyien hangosan kiáltottak, hogy megóvják dobhártyájukat a repedéstől. Montagk is velük együtt kiáltott bele a szélbe, amely ajkukat haso-gatta és orruk vérét megindította.

Aztán nézte, hogy ül el a por, és hogy terpeszkedik el a min-denségen a csend. Ahogy ott feküdt, úgy tűnt neki, hogy most a világ minden egyes porszemét látja, és minden fűcsomót és hall minden hangot, minden nyögést. Az elülő porral csend ereszkedett le, idő s alkalom arra, hogy körülnézhessenek, s a napi valóságot öt érzékükbe fogadják.

A folyó felé nézett: Azon megyünk majd. Aztán a vasuti si-nekre pillantott: Vagy ezek mentén haladjunk majd. De lehet, hogy most országutakon vándorlunk majd, és lesz időnk öt érzékünkbe fogadni a dolgokat. Aztán egy napon, ha már minden jól leülepedett bennünk, újra előjön, akár a kezünk, akár a szájunk révén. Sok minden hamis lesz benne persze, de éppen elég helyénvaló is. Ma még csak tovább vándorlunk, hogy lássuk a világot, milyen, hogy áll, hogy halad. Mindent megnézek majd. Amit érzékeimmel befo-gadok majd, egyelőre nem lesz még az enyém, de idővel minden szépen egybeilleszkedik bennem, és hozzám tartozik majd. Nézz csak a világra itt előtted, itt az orrod előtt, az egyetlen lehetőség,

hogy közelférközz hozzá az, hogy odatedd, ahová tartozik, hozzád, saját husodhoz, véredhez. Magamévá teszem, hogy soha többé ki ne csusszék kezeim közül. Magamévá teszem, egy újjammal már érintem is, kezdetnek ez is elég.

A szél elült.

A többiek még feküdtek, nem akarták átlépni a reggeli álm küszöbét, és napi teendőikhez fogni, a tűzrakáshoz, eledel kereséshez, ahhoz az ezerszer ismétlődő szükséghez, hogy egyik lábunkat a másik elé rakják, s egyik kezüket a másikra. Ott feküdtek valahányan kábultan, pislogva, hallatszott előbb ziháló, majd mindinkább lassuló lélegzésük.

Montagk fölemelkedett, de nem mozdult el. A többiek hasonlóképpen. A feketéllő látóhatáron vékony piros csík tűnt fel. Hideg volt, esőre szaglott.

Granger fölkelt. Megtapogatta kezét-lábát s közben halkan, szakadatlanul káromkodott. Könnyek csorogtak le arcáról. Lelopózott a folyópartra és a folyó mentén lefelé kémlelt.

— Minden lapos — mondta nagysokára. — Olyan a város, akár egy halom sütőpor. Minden elpusztult. — Aztán hosszabb idő múlva: — Vajjon hányan látták előre? És hányat lepett meg váratlanul?

És hány város pusztult el az egész világon, folytatta Montagk gondolatban. És itt a mi országunkban vajjon hány? Száz? Ezer?

* * *

Egyikük gyufát gyújtott, meggyújtotta a zsebéből előkotort száraz papirdarabkát, fület és száraz lombot rakott rá, aztán vékony gallyakat. A nedves gally sercegett, de aztán mégis tüzetfogott, s a tűz lobogott a hajnalban, amikor a nap följött, és az emberek tekintete lassan elszakadt a folyótól, a tűzhöz huzódtak, szóltanul, elfogultan, és a tarkójuk vöröslött a naptól, amint lehajoltak.

Granger egy kis darab szalonnát vett elő. — Együnk valamit. Aztán fölkerekedünk és a folyón felfelé haladunk. Szükség lesz ott ránk.

Valaki egy kis serpenyőt vett elő; beletették a szalonnát, a serpenyőt pedig a parázsra. A szalonna hamarosan sercegni kezdett, mocorgott a serpenyőben, s betöltötte szagával a levegőt. Hallgatva szemlélték az emberek az ünnepélyes jelenetet.

Granger belenézett a tűzbe: — Főnix.

— Mit mond?

— Valami különös madár volt ez valamikor. Évszázadonként egyszer máglyát gyújtott és elhamvasztotta magát. Bizonyosan valami közeli rokona volt az embernek. De valahányszor elhamvasztotta magát, újjászületett a hamuból. Ugylátszik, mi ugyanezt tesszük, újra és újra. Csak egyben teszünk túl a Főnixen: mi tudjuk, milyen ostobaságot tettünk. Tudunk ezer évek óta elkövetett minden ostobaságunkról, s mindaddig, amíg tudunk róla, megvan a reménye annak, hogy egy napon mégis csak megelégedjük, nem gyújtunk több máglyát, hogy beleugorjunk. Idők multával mind többen és többen rájönnek erre.

Levette a serpenyőt a tűzről, megvárták, amíg egy kicsit kihűl, aztán lassan, elgondolkozva enni kezdtek.

— Szóval elindulunk — mondta Granger. — Egyet ne feledjetelek: nem vagytok fontosak, semmik vagytok. Egy nap talán abból, amit magunkkal cipelünk valakinek haszna lesz. De ne felejtjük el, hogy amíg kezünkben voltak a könyvek, addig nem használtuk föl, ami benne volt, tovább gyaláztuk a halottakat, beleköptünk azoknak a sírjába, akik előttünk jártak. A következő hetekben, hónapokban az egész jövő évben sok magányos emberrel találkozunk majd. Ha megkérdik, hogy mit csinálunk, csak annyit mondjatok: — Emlékezünk. Egy napon annyira főlhalmozódnak majd bennük az emlékek, hogy megépítik minden idők legnagyobb földtúróját, megássák a történelem legnagyobb sírját, beletemetik a háborút és behantolják. Most még, egyelőre, építsünk egy tükörgyárat, és egy évig mást se csináljunk, csak tükröt gyártunk, hogy mindenki alaposan megnézhesse magát.

Befejezték a reggelit, eltaposták a tüzet. Köröskörül mind világosabb lett, mintha egy rózsaszínű lámpának a belét mind följebb csavarták volna. A madarak visszatértek a fákra.

* * *

Montagk nekilódult, s egyszerre csak azon vette észre magát, hogy mindenkit maga mögött hagyott. Meglepve lépett félre, hogy Grangert maga elé engedje, de az a fejével intett, hogy csak menjen. Montagk folytatta útját. Nézte a folyót, az eget és a rozsdás sineket, a vasúti pályát, amelyen már annyian jártak a városból kifelé jövet. Később, egy hónap, egy félév múlva, de mindenképpen mielőtt még egy év eltelne, szeretne még egyszer ezen az úton végigmenni, egyedül, félelem nélkül addig menni, amíg be nem éri őket.

Egyelőre azonban egy jó félnapi gyaloglás áll előttük, s ha most mindenki némán ment, hát azért, mert volt miről gondolkoz-

nia, sok mindent kellett eszébe vésnie. Lehet, hogy később, ha a nap magasra hág, és fölmelegíti őket, beszédbe fognak majd. Elmondják, amit eszükbe véstek, megbizonyosodni, hogy még megvan, hogy jól megőrizték. Montagk érezte, hogy szavak kelnek benne, halk mormogás. Ha majd órá kerül a sor, vajjon mit tud majd mondani, közölni, hogy egy kicsit megkönnyítse az utat? Mindennek megvan az ideje. Bizonyosan. Ideje a rontásnak és ideje az építésnek, ideje a hallgatásnak és a beszédnek. Igen, minden bizonnyal, de mi mást ezenfelül? Mi mást? Valami biztosat...

És a folyóvizen innen és túl életnek fája vala, mely tizenkét gyümölcsöt terem vala, minden hónapban meghozván gyümölcsét: és levelei a népek gyógyítására valók.

Igen, mondta magában Montagk, ezt megőrzöm a déli órákra. A déli órákra...

Ha beérkezünk a városba.

(Vége)

DIÁRIUM

Debreczeni József széljegyzetei

GONDOLATBÓL LESZ A BÉKE

Szellemi életünk fontos mozzanata volt a bölcsezők és szociológusok hazai társaságának alakuló közgyűlése a közelmúltban. Pontosan két éve, hogy a gondolat művészei: a filozófusok világkongresszust szerveztek, ahol Jugoszlávia képviselői tevéleges szerepet játszottak, elsősorban az ügynevezett, konkrét bölcselet érdekében tett kezdeményezésükkel. A svájci értekezletet a mai tudós nyugtalanító felelősségtudata hívta életre s ez adja meg a szükség lendítőerejét a noviszádi tömörülésnek is. Ha valahol szükség van a gondolati munka egybehangolására, gondolkozók együttműködésére, elsősorban szocialista országban merül fel ilyen. Élet és meditáció, gondolat és akció között materialista bölcsezők verték az első hidakat. Marx-tanítványoknak sikerült elavult rendszereket és elfásult társadalmakat mozgatni meg a gondolat szélvi-haraival.

A jugoszláv filozófia, — amennyiben e kezdeti szakaszban ilyenről beszélni lehet, — kezdettől fogva a marxi materializmus talaján dolgozik és ezért van elsőrangú hivatása társadalmunk építésében. Svájcban is az anyagelvű iskolák képviselői hirdették a gondolkozó valóságos fejlődését forrongó világunkban s az eltelt két esztendő nyugtalanító eseményei a felelősséget csak növelték.

„Filozófia” — ez görög szó. Filozófus az az ember, aki szereti a bölcseletet. Ebben az értelemben tehát valamennyien filozófusok vagyunk. Valójában kivételes szellemeket értünk rajtuk, akik létünk nagy kérdéseire keresnek feleletet. A gondolat embereit a világ, az erkölcs, a lélek, a tér és az idő rangja, jellege és viszonylatai foglalkoztatták a századokon át. Hová tartunk, miként lettünk, miért élünk? — ezek a főkérdések melyek többé-kevésbé tetszetős rendszerek alkotására ihlettek.

Sajnos éppen a bölcselet az a tudomány melynek eredményei leggyorsabban avulnak. Ma már tudjuk, hogy tévedett Kant, aki

tüneménynek tartotta világot és az embert, tévedett Leibnitz, aki minden lehető világok legjobbjának nyilvánította bolygónkat, tévedett Spinoza aki mértani képletek cellájába internálta a teret és időt, már most tévedett Schopenhauer is, amikor a létezés teljes céltalanságát tanította és az önmaga ellen forduló akarat borús profeciájával avatta divatos bölcséleti irányná a filozófiai pesszimizmust.

Ma már tudjuk, hogy nem volt igaza a pesszimiztának és homokra épített az is, aki a panteizmus mámorában egy jótékony és emberszerető „Természetet” kiáltotta ki istenné.

A természettudomány megmutatta, hogy a természet nem jószágos atya, hanem ellenséges principium és minden említésreméltó emberi győzelem éppen e vak és közönyös természeti erők legigázásához fűződik. Az akaratnak se öngyilkosság a célja. Ellenkezőleg. Az akarat élni akar s lényege éppen az, hogy ellene feszüljön a mostoha természetnek, kikényszerítse belőle az elviselhető életet, nem pedig, hogy valamiféle nirvánába süllyedjen.

S hogy mindezt tudjuk, materialista gondolkozóknak köszönhető. Nálunk szellemült át az anyag melyből vagyunk és élünk.

És napjaink uralkodó gondolkozási iránya? Úgy látszik, sikerül végre megszabadítani a filozófiát a metafizika ballasztjától. Bölcsélet és társadalomtudomány, bölcsélet és lélektan, szóval bölcsélet és való élet között tűnőben a szakadék.

A jugoszláv gondolkozók is az anyag szilárd alapján dolgoznak. Sürgető feladatuk az életet szolgálni. A kísérletszerű tudomány az atomkor választója elé állította az emberiséget, a gondolatnak ma egyenesen katasztrófát kell megelőznie. Gondolatból lesz a béke — e ki nem mondott mottó jegyében egyesültek Jugoszlávia gondolkozói.

JOSEPHINE HÉT GYERMEKE

Itt van egy feketebőrű asszony. Josephine Bakernek hívják. Nem fiatal már; az ötvenes évek avarját tapossa. Valaha a látványos revü királynője volt a világ fővárosában. 1920 és -30 között kegyeibe fogadta az a Páris, melynek határait a Montmartre szikraesőben fürdő mulatói, meg az éjszaka parfümfelhőiben fülledő musichall-ok villanyos cégérei jelzik. Itt volt királynő egykor a „néger táncosnő”, a háborús szorongásból lábbadozó életöszton farsangján, az első világháborút követő inflációs esztendőkbén. Hódolat és arany ömlött lábai elé, Josephine azonban józan leány volt. A tömjén nem szédítette el. Félrerakta az aranyat s mikor

vége szakadt a farsangnak, jött az öregedés kérlelheteretlen hamvazószerdája, szépen, okosan, idejekorán visszavonult. Vidéki asszony lett, egyszerű kisbirtokosnő, aki pár hold földjén gazdálkodik s, — még valamit cselekszik. Évek előtt hét, különböző emberfajhoz tartozó fiúgyermeket fogadott örökbe. Egy japán, egy koreai, egy finn, egy néger, egy francia, egy zsidó és egy rézbőrű indián fiúcskát.

A revü egykori csillaga azóta időnként ismét az érdeklődés középpontjába kerül. Cseperednek a gyerekek, a Josephine gyerekei s az ujságok meghatott jelentésekben emlékeznek meg a néger táncosnő nemeslelkű kísérletéről. Mert Josephine nem adoptált ötletszerűen. Többször elmondta, hogy a faji megkülönböztetés rágalya ellen harcol, ahogy harcolnia adatik; emberien becsületes és asszonyian gyöngéd módon. Pályája kezdetén a maga bőrén érezte a „fehér-fekete” antagonizmus átkát és most meg akarja mutatni a világnak, hogy hazugság az egész, az ember nem gyűlölködik — eredendően. A faji felsőbbtség tana nem fakad ösztöniekből. Nem született velünk, mesterséges indulat. Nem a természet oltja belénk, rosszillatú politikai lombikban kotyvasztják, sötét mítoszok sanda alkímistái. A náciizmus, a délafrikai boszorkányüldözések és az amerikai lincselések egy fán termettek, egyazon hazug ideológia változatai.

Josephine Baker adoptált, hogy bizonyítson. Bizik benne, hogy gyermekei tovább örökítik majd az eszmét. Ezzel ő, a táncosnő, megtette a magáét, bár mások is megtennék...

Josephine amikor a faji egyenlőség eszméjéért áldozza pénzét és öregségét, pénzeli a lélek ellenállási mozgalmát, talán nem is tudja, milyen régi hagyományt folytat.

Negyvennégy éve annak, hogy 1912-ben, jószándéku emberek először igyekeztek gyakorlati megoldást találni. Ki emlékszik ma már a „Fajok kongresszusára”, e részvétlenségbe fült kezdeményezésre, melynek azóta is sokszor akadtak korszerűsített változatai, de az elmélet korlátaiból csak napjainkban az ENSZ ismert akciói révén próbál kitörni.

Charles Eastman az indián író, Zangvill Izrael a zsidó publicista és Tengó Jávabo, a bantunéger szerkesztő, az első kongresszus összehívói mégsem dolgoztak hiába. Sok víz folyt le azóta a Dunán, sőt a Missisipin is, de az eszme, mint a Josephine gyerekei tanúsítják nem vészett a hullámokba. Kerülőkkel és megtorpanásokkal ugyan, de eljut a célig.

Mert igazság egy van, csupán konjunktura akad ezernyi fajta. Az igazság pedig az, hogy a borszín nem privilégium. Az igazság az, hogy az ember egyenlő. A fajok és kulturák világában még

a „primus inter pares” rabulisztikus tétele se érvényes. Az ember olyanannyira egyenlő, hogy elsőik még az egyenlők között sincesnek.

Még valamit bizonyít a Josephine gyerekkertje. Azt, hogy a jócselekedet sohasem egészen — apolitikus cselekedet. Derék dolgoknak rendszerint vannak elemei melyek, mintegy titkos írásban, társadalmi kérdést jelenítenek meg.

SVÉD SÁNDORRAL

Tíz perccel kezdés előtt ketten maradunk a tenyérnyi helységben. A zongorakisérő az imént ment ki valahová, s most bocsánatot kér a hangversenyiroda igazgatója is. Dolga van.

E pár sor, melyet elgondolkozva jegyzek, nem kritika. Nem is méltánylás. Azt hiszem, az operaéneklésnek, e lelket és hangot egy élménybe zsúfoló édes önkénynek van egy hőfoka ahol a szó is tüzet fog s a belcanto olvadákonyságára hajlik. Azt hiszem, vannak művészek, a modulált hang metafizikusai, akiket szinte illetlenség a mesterségelemzés műhelyszavaival írni körül. Illetlenség akkor is, ha e hangon már régi ércek komorabb színeivel takarja az ifjui fények hajdani csillogását a kérlelhetelen idő. A varázslat nem múlik el azért. Nagy énekesek hangja nemcsak légrezgés hanem szívverés is s az élet egyik értéke éppen az, hogy a szívnek minden életkorában meg vannak a maga csodái.

Svéd Sándor ilyen énekes. De én, a kis szobában most nem az énekessel találkozom. Az emberrel ülök szemközt. Beszélgetek egy szomorú emberrel, őt igyekszem nyugtatgatni a vigasztalás kopott szólamaival. A mélyről zengő hang el-elcsuklik beszélgetés közben. Az ember éppen most, megrendítő híreket kapott hazulról. A hangverseny délelőttjén érkezett Pestről a távirat, mely közli, hogy pasaréti otthonát, ahol egy ragyogó pálya emlékeit gyűjtötte össze, a fegyveres összetűzések napjaiban kifosztották és összerombolták, hűséges házvezetőnőjét pedig megölték.

S most tessék fellépni! „Kacagj Bajazzo!” A művész-szoba masztikszzagú levegőjében valahogy benne van, hogy mindketten erre az operai banalitásra gondolunk. Talán neki is eszébe jut mi-csoda elcsépelet közhelyek mementójába fér néha a fájdalom.

Tíz percig beszélgettünk mindössze, de e rövid időt is sűrűn szaggatják elhallgatások intermezzói. Svéd Sándor végigsímit homlokán s a levegőbe néz. A feldúlt otthonra gondol. A szélbeszórt hangjegyekről, a kedves zongorától, a nemesfajú butoroktól bú-

csuzik. Hallja a derék asszony jajkiáltását, a házvezetőnőét, aki odaállt az ajtók elé. Akinek meg kellett halnia mert nem engedte be a háborút, a képek, könyvek, koszorúk csendjébe.

Az ellágyulásra hajlamos, érzékeny művészlélek megvonaglik az emlékezés viharában. Svéd Sándor nem az ereklyéket, hanem az életet sajnálja. Keserűen mondja:

„Azért ölték meg szegényt, mert hűséges volt”. Ha csatlakozik a fosztogatókhoz, ma is élhetne.”

Ilyen pillanatokból összerakott óra talán érleli a művészetet, hisz az úgysis fájdalomból táplálkozik, mióta világ a világ. Érleli a művészetet, de az öregedő, fáradt szájszegletben is van egy barázda bizonyosan.

Azután nyílik az ajtó. Jelentik, hogy indulnia kell a pódiumra. Svéd Sándor feláll, pillantást vet a tükörbe. A színész megigazitja a virágszerűen türemlő, hófehér frakkzsebkendőt, a teremben felzúg a taps és a kíséző erősen belevág a zongorába.

RÁDIÓ A VIHARBAN

Ezekben a fegyveresen zengő napokban az ember nehezen szakad el a rádiókészüléktől. Nyugodtabb időkben, — úgyszólván még tegnap is, — hányszor kárhoztatta némaságra a mindennapok közönye. Ilyenkor válik életünk elsődrendű szükségletévé a bűvös szelence: a rádióvevő hangszekrénye. Szólatatjuk szakadatlanul, mert szükségünk van rá; idegeink úgy éheznek, mint testünk a táplálékot.

Hadd mondjam el most a rádió dicséretét! Hadd mondjam el, hogyan növekszik óriássá fontosságban, életmentő értékben a rádió, mely legyőzte az időt! Nem az életjelekről beszélek, melyeket egymásért remegő egyeseknek közvetít a viharban. Nem a tájékoztató, útbaigazító szolgálatról szólok most. Arról sem, miként gyorsítja az anyagi segítség ütemét. Ezek maguktól értődő szolgálatok. Arról vallok, mi az, ami számomra, — talán mások számára is, — a hangon túl és kívül sugárzik belőle.

Hallgatom a rádiót a viharban. Késő éjszaka ülök a készülék mellett, találomra forgatom a keresőt. Mozdulatlan vagyok, mégis szállok a messzeségben, lebegek a hangok sztratoszférája felett. Alattam muzsikafelhők, furcsa, idegen hangtöredékek, sivító morzejelek száguldanak el. A kopott, barna gomb itt előttem, a világ verőere, amint lüktetően gyorsul, nekiiramodik és kihagy, mint a

szívbeteg pulzusa. Kairó bombaesőt szirénáz, London tünet... A forró föld fölé hidegen magasló antennatornyok szobám csendjébe szabadítják Budapest véres éjszakáit...

Száz év előtt gyalog járt a háború. Ember és hír szekéren kocogott. Ma mindent tudok s mindent gyorsan megtudok. Ime, e kis doboz előttem, szinte a kisülés pillanatában közvetíti értelmemhez szenvedélyek és szenvedések villámain. Egyszerű kisember létemre tájékozottabb vagyok mint nagyapám idejében egy birodalmi kancellár.

Ezt a csodát a rádió tette.

De nézzünk mást! Figyeljük a csodálatos szerkezetet. Csupa huzal és tekercs, csupa hangtani törvény s mégis mennyire emberi tud lenni. Öbléből, a felzaklatott hullámsávokon, emberi hang izzik: a bemondó hangja. S a hangok rezgésszámában micsoda perzselő hűséggé tud gyülemelni az események után vágózó izgalom! Hiszen a bemondó is ember. Sőt embertárs. Érzem, hogy fátyolosan remeg a messiás hang is amikor pusztulást és sebeket kell közvetítenie. Együtt remeg az én hallgatásommal. A hang meg én eggyé válunk. Eggyé a szorongásban és békevágyban.

Ez a rádió második csodája.

Éjszaka van és csend. Itt ülök a szobámban, gyorslábú hangok kergetőznek körülöttem. Hírek, kommentárok, manifesztumok sikolyában próbálom megvonni a mérleget. Lesz-e háború? A következtetés itt hallgat, csak az érzés felel. És még valami: a rádió.

A rádió nyugtat meg, hogy az ember csakugyan nem akar háborút. A háborút, a háborúkat csak — emberek akariák. Egyesek, kevesek, lelketlenek, mohók... A sok-sok összeömlő szóból, izgalom és szorongás hangzavarából diadalmas fortisszimóként zokog fel a rádión a békevágy S. O. S. kiáltása. Háború tehát nem lesz.

S a másik csoda? Hogy pontosan, azon frissében feldolgozom, freudi műszóval: „lereagálom” nemcsak az eseményt, de a hátteret is. Ezzel meg úgyszólván közvetlen részessé avatódom a dolgok alakulásában. Vértéződöm mindenféle hiszékenység ellen. A katasztrófa konkolyhintőit végül is az fogja megakadályozni a vihararításban, hogy nem lesz idejük ámítani.

Ne felejtjük el hát: ha megmarad a béke ezt egy kicsit a rádiónak is köszönhetjük majd.

Saffer Pál

Fratte! ungheri...

Valahol Szezsana környékén kezdődött. Künn a gyorsvonat-fülke ablakán túl visszafelé repültek a novemberi ködbe burkolt isztriai tájak, mintha menekülnének a távozótól, aki ilyen szomorú ősziidőben elhagyja hazáját.

Azok ketten a szemközti ülésen, két ljubljanai kereskedelmi utazó, csomagok nélkül utaztak egy napra Triesztbe és arról beszélgettek, hogy estére megnéznék egy jó filmet, mert nálunk csak cowboy-filmeket pergetnek.

Azután sorra került Magyarország.

— Én két vagon húst küldtem Magyarországon át Csehszlovákiába, — mondta a fiatalabb, — de sohasem érkezett meg. Éppen jól jött a magyaroknak.

— Kész. Az elveszett — mondta az idősebbik.

— Bánom is én, — felelte amaz, — én elküldtem. Szabályszerűen átment a határon, a bank nekem jóváírta a küldeményt, a többi nem az én gondom.

A távoli ködből sárga torkolattüzek villantak fel és elkínzott emberarcok. Valami messze Ázsia, ahol a nyirkos hidegben ölik egymást az emberek... azután elszégyeltem magam. Eszembe jutott egy hasonló ködös novembervég, ott Pest körül, az elázott sáros, elhagyott utakkal, amikor a hazatérőben csak egy-egy kilőtt német tankkal, vagy nehéz amerikai teherautókon robogó oroszokkal találkoztam, és szomorú riadt emberekkel a városokban.

— Jól jött az nekik, — mondta a fiatalabbik kereskedő és nevetett.

Az ujság szerint, amely ott lapult a zsebemben, a francia elvtársak Jugoszlávia hibájáról és a proletár internacionalizmusról szavalnak.

Két vagon hús a csehszlovák dolgozók helyett a magyar felkelőknek jutott. Hogyan kell ezt értelmezni a proletár internacionalizmus szempontjából?

Azon kezdtem gondolkozni, hogy két vagon hús, vajjon hány dollárt jelent... de aztán inkább azon gondolkoztam, hogy hány embert lehetett vele jóllakatni. És kezdtem rájönni, hogy proletár internacionalizmus többféle van ezen a világon...

Trieszt

— Mi van a magyarokkal? — kérdezte a feketehajú szinyora, a lakásadónóm, aki pocsékul keréketörte a német nyelvet és végtelen sóhajtozások után potom áron megvette tőlem az obligát üveg szilvapálinkát, amellyel a soványpénzű jugoszláviai utasok szokták gyarapítani valutakészletüket.

— Mi van a magyarokkal? Ó, ó szegény emberek, — pergett a nyelve, — tudja, itt is vannak magyarok, hogyne lennének. Meg horvátok, szlovének, lengyelek, meg istentudja még miféle fajta menekültek, bizony. Elég baj ez nekünk. A tisztességes trieszti kínlódik, küszködik. Ezek meg hotelben laknak, segílyt kapnak... ha dolgoznak, akkor még fizetést is adnak nekik... és mindezt a mi zsebünkéből, mi fizetjük az adót... Mért nem mennek haza a saját országukba, mint más tisztességes ember... nekünk se könnyű. A kikötő üres, nincs forgalom, nincs munka. Az üzletek tele vannak mindennel, de vevő nincs. Menjen és nézze meg, ha nem hiszi...

— Maguk akarták Olaszországot,

— Mi nem akartuk, — mondta a szinyora és szeme villámokat szórt, — amikor megtudtuk, hogy megint az olaszok jönnek ide, mindenkinek az orra eddig lógott ni! — Ezzel éveit megcáfoló fürgeséggel mélyen meghajolt és kezével majd a földet érintette.

— Jó! — kockáztattam meg ismét a kérdést. — Az olasz uralom nem tetszik. Jugoszláviát nem akarták. Mit akarnak maguk tulajdonképpen?

— Trieszt Freistaat! — kiáltotta magából kikelve a szinyora és majd elejtette a pálinkásüveget. — Tudja, ez valamikor a monarhiához tartozott.

— Tudom — mondtam és végignéztem a magas szobákon, a nagy, barna, kétszárnyú ajtókon, amelyek egész nyugodtan lehetnek volna egy bécsi, budapesti, vagy egy „békebeli” noviszádi bérház tartozékai.

— Akkor volt itt szép az élet. Meg még egyszer, amikor az amerikaiak itt voltak. Sok katona, sok dollár, mindenkinek volt keresete. De most... Mi azt akarjuk hogy itt szabadkikötő legyen. Vám nélkül. És mondja, tényleg lőnek ott Magyarországon?

— Lőnek...

— Szegény magyarok. Biztosan nagyon éhesek lehetnek...

— Ha olcsón akar vacsorázni, menjen a Panada-étterembe — mondta háziasszonyom, azután kicsit gondolkozva hozzátette — ott biztos talál földieket is. Magyarokat, horvátokat — menekülteket...

— Szép nagy étterem a „Panada”, még televízióskészüléke is van tette hozzá és én amikor a süvöltő erőszakos bóra elől hebotlottam, egy szomorú kis butikban találtam magam, amely erőnek erejével igyekszik szép lenni, legalább is ezt mutatja a csapos feje fölött terpeszkedő szimbolikus zsindelet.

Egyébként első benyomásom nem csalt. A háziasszonyom sem. Itt valóban lehet százötven liráért egy adag sajtos makarónit kapni és hozzá egy „kvar” vörösbort és valóban meg lehet találni itt egy nagy város mindenféle nyomorúságát.

Idős nénikék, akik egy hetven lirás zónapörkölttel fejezik be a napot és utána a megmaradt zsemlye felével megisszák a vörösbort, a másik felét pedig becsomagolják a szalvétába és elteszik. Talán reggelire? Ki tudja, nehéz az élet.

Egy öreg, vak bácsi, akinek a pincérnő nyakába akasztja a szalvétát, mint a gyerekeknek, azután háromszor egymásután kísérli meg, hogy a leveseskanalat reszkető kezével a szájáig emelje anélkül, hogy kiöntené a tartalmát. Harmadszorra végre sikerül és az öreg úgy kapja be a kanalat, mintha attól félne, hogy megszökik a zsákmány...

Később változik a társaság. Munkások és meghatározatlan társadalmi állású emberek szállingóznak be az ajtón. Az egyik elkéri tőlem a Primorszki Dnevniket. Szeretnék tőle valamit kérdezni, de okosabbnak vélem, ha hallgatok.

Kilenc felé idegessé válik a társaság. Egyre többen szölongatják a tulajdonosnőt, aki az órára mutogat és csitítja embereit.

Azután bekapcsolják a televíziót. Telezsurnál! Híreket olvas fel egy rendkívül intelligensképű bemondó, majd képes riportot következik: A magyar menekültek fogadása Nyugaton.

Nem értem a szpiker pergő nyelvét, csak néhány beesettarcú fiatalembert látok, két fiút és egy lányt és a riporter kezét, amint hol az egyik, hol a másik elé tartja a mikrofont. A jobboldali simahajú fiatalember úgylátszik tud valamit olaszul mert ő beszél legtöbbit és ő közvetíti. A lány hallgat, csak néha vet összehúzott szemmel egy-egy komor pillantást a mikrofonra, mint valami ellenségre. A másik fiú néha válaszol a kérdésekre. Rövidek a válaszok, olykor csak egy szó, vagy egy rövid mondat. Valószínűleg magyarul, de nem tudom megérteni, mit mond.

Azután változik a kép. Valami hivatalban vannak a magyar menekültek. Egy kéz, amelynek tulajdonosát nem látjuk, harisnyát, pullovert, inget dob oda nekik. A legközelebb álló menekült szembefordul a felvevőgép lencséjével, huzogatja, gyúri a kapott pullovert, azután valami sajtóságos grimaszt vág és nagyot bölint. Mint ha csak azt mondaná:

— Ez aztán igen. Ez valódi nyugati anyag...

Vagy inkább mint a cirkuszi bohóc, amikor kipróbálja hogy elég szilárdan áll-e a szék, amelyre fel akar mászni

A különbség? A különbség csak annyi, hogy a cirkuszi bohóc tapsot kap ezért a grimaszért. A Panadában pedig ekkor néma csend honolt. Ügylátszik túlsokan voltunk olyanok jelen, akik tudtuk, hogy mit ér egy grimasz — és mit ér egy pullover.

De nem volt sok idő gondolkozni. A következő pillanatban már egy áramvonalas motorcsónak hasította a vizet, valami rekorder, és amikor kiléptem a hűvös szeles éjszakába, az ekránon már egy Wilde-komédia alakjai ácsorogtak egy angol kastély kertjében és fecsegték, valószínűleg igen szellemesen és végeszakadatlanul.

oOo

Sok mindenre íó ez a magyar helyzet. Csak éppen az a kérdés, hogy ki hogyan fogja fel ezt a szót: „szabadságharc”. A triezsti „Piccolo” ezzel kapcsolatban két hasábon át áradozik a triezstiek hazafias érzelmeiről és emlékezteti őket, hogy városukat kétszer „szabadították fel”.

„Mi triezstiek tudjuk mi a szabadságharc és ezért segítünk magyar testvéreinknek.” — „Magyar testvéreink szenvedése emlékeztet bennünket arra, hogy milyen drágán szereztük meg a szabadságot.”

Nem végeztem sem közgazdasági sem politikai tanulmányokat. Nem tudom, kinek van igaza. A „Piccolonak” vagy lobbanékony háziasszonyomnak. (Inkább az utóbbinak, különben a triezsti kereskedelmi kamara ülésén, tekintélyes olasz hazafiak ajkáról valószínűleg nem hangzottak volna el olyan súlyos szavak, hogy: Trieszt reményeit elárulták. Ezt is az olasz sajtó írta.)

Én is, és valamennyien itt, emlékezünk még azokra a napokra, amikor Trieszt sorsa eldőlt és minderről véleményünk is van, — külön véleményünk. Arról is, hogy mit neveznek szabadságharcnak.

Nézem a halott kikötőt és azon gondolkozom, hogy nagy bajban lehet a „Piccolo”, ha már a munkástanácsokat termő felkelésből kénytelen irredenta lobogót csinálni.

oOo

— Városról városra viszik őket és úgy mutogatják, mint a majmokat a menazseriában, — mondotta egy olasz kolléga, amikor a magyar menekültekről beszélt. — Nagy politikai üzlet ez és mindenki igyekszik belőle markolni amennyit tud. Azok a szerencsét-

lenek pedig, mit tehetnek egyebet. Mennek ahová vezetik őket, teszik azt, amit mondanak nekik, hiszen menekültek. Se otthonuk, se hazájuk, sehova sem tartoznak és senki a szavát értük fel nem emeli... ha csak az Egyesült Nemzetek nem...

Igy mondta az olasz kolléga és amíg ő felhajtotta a feketéjét én benyúltam a kabátom belső zsebébe és titokban megtapogattam azt a kis piros könyvet, amely félreérthetetlenül igazolja, hogy ebben az embertelen, fogvicsorgató farkasvilágban én valahová tartozom.

Sose hittem volna, hogy ennyi nyugalmat, ennyi önbizalmat áraszthat egy kicsi, piros könyv.

oOo

Eszem ágában sincs ezzel a jegyzetsorozattal hozzájárulni a Kossuth-rádió patétikus felhívásaihoz hogy: „Gyertek haza magyarok...” A magyar nép dolga volt a felkelés, és minden egyes ember magánügye az is, hogy ezekben a forrongó napokban a lehető utak közül melyiket választja.

Az elmondottakból nem vonok le különös következtetéseket. Okokból és következményekről szoltak már mások. Többet és okosabbat. Még kevésbé akarok valakinek tanácsot adni. Azt sem bizonygatom, hogy keserű a hontalanság kenyere. Régi és közismert igazság ez. Csak néhány pillanatfelvételt akartam adni arról, hogyan lehet egy nép harcát és tragédiáját aprópénzre váltani.

Hogy közben keserű lett a szájam ize és keserű lett egy kicsit a szavam! Ez talán megbocsátható.

Tömán László

Egy olvasó utólagos naplójából

Dátum nélkül

Hogy mit olvastam előtte, arra már alig emlékszem. Sok könyv volt, s mintha lelkileg elő akartam volna készülni az eseményekre, egy francia regényt forgattam, Paul Nizan Összeesküvését. Fiatal párisi értelmiségiek összeesküvést szőnek a burzsoázia uralmának megdöntésére, de mivel maguk az összeesküvők is burzsoák, elszigetelődnek a dolgozó néptől, s szerelem, irigység, jólét téríti le őket egykönnyen, a forradalom útjáról. Abban az időben egy vajdasági regény vitatható tételét juttatta eszembe Nizan regénye avval, hogy a polgári származású értelmiségieket nem tartja alkalmasoknak a társadalmi rendszer megváltoztatására. Az egészet tudomásul vettem. A másik könyvvel kapcsolatban emlékszem még, nagyon sajnáltam, hogy nem jelent meg öt-hat évvel ezelőtt, mert akkor kiváló fegyver lett volna kezünkben irodalmi harcaink közepette. Ristić essayjeinek gyűjteményéről, a „Ljudi u nevremenu”-ról van szó. Nagyon sok, az enyémekekhez hasonló szemponttal, nézettel találkoztam benne; az ilyen könyveket rendszerint szeretem, Ristić könyvét is, még ha sok mindenben nem is tudok vele egyetérteni. (Kérdés: elismeri-e Ristić má mindazt, amit például Gide oroszországi útirajzával kapcsolatban, annak idején írt!)

A harmadik könyv, tudom, felbosszantott. Egy író, akinek nagydobra vert verseiről minden valamire való kritikus megállapította, hogy a legjobb esetben is csak közepesek, de mindenképpen unalmasak, álnevet választ, s az álnév bunkeréből osztgatja a csapásokat. Aztán még össze is szedi ezeket az írásokat, s könyvben adja ki. Így legalább, ha másra nem is jó ez a kötet, megszerezhetjük az író szempontjait, világosan állnak előttünk nézetei, láthatjuk, kivel rokonszenvez, kinek udvarol és kit gyűlöl. A konvencionális próza és költészet művelőit dicséri, ha szükség van rá, magasztalja is; a fiataloknak, nagyon óvatosan, udvarol, persze fenntartja magának azt a jogot, hogy az idősebb és tapasztaltabb kartárs álszerénységével tanácsokat adjon, s evvel éreztesse felsőbbrendűségét; és végül, szüntelenül támadja, nem tűri mindazokat, akik kísérleteznek, újítanak, akik irodalomban és művészetben tovább mernek menni önála. Szavalkba, kifejezésekbe kapaszkodik, nem retten vissza a költői szöveg összeszabdalásától, önkényes és rosszakaratú beállításától, az eredeti értelem kiforgatásától sem, jósol, prédikál, oktat, szid, korhol, fenyeget. Kétségbevonja egyes irodalmi díjak nyerteseinek jogát a díjra, s hangsúlyozza — vannak itt méltóbbak is, mintha csak önmagára gondolna; azt pedig egészen természetesen tekinti, hogy megmondja: X. Y költőnek megjelent a könyve, pedig tehetségtelen, bezzeg az övé nem, bár róla mindenki tudja, mennyire tehetséges. Szóval ilyen és ehhez hasonló dolgok, és én megharagudtam arra az íróra. Már amennyire az irodalomban meg lehet valakire haragudni, de ez nem tartozik ide. Azt hiszem, már tudják is, kiről van szó. Gustav Krklecről, aki

Martin Lipnyak is volt. Később, amikor már majdnem egészen elvesztettem időbeli tájékozódóképességemet, beszélgettem valahol, eleinte kávéház volt az, később csak rom, Krklec magyar fordítójával, s amikor azt kérdeztem, miért Krklecet fordítják, s miért nem Popát vagy Davicsot, ő azt felelte: a magyar közönség még nem jutott el odáig, hogy Popát megértse. Krklecnél tartanak egyelőre.... Ezt meg én nem értettem meg, tekintettel a magyar költészet hagyományaira, József Attilára például, akinek oly sok versét nem érthették meg ezek szerint, vagy épp Juhász Ferencre, akinek könyvét szétkapkodták, pedig, állítólag, szintén érthetetlen. Ráhagytam. Akkor már kezdtek bonyolódni a dolgok, s én elfelejtettem Nizant is, Risticset is, Krklecet még inkább. Az emberek vasárnap este még sorbaálltak, hogy egy hétfői laphoz jussanak, nekem még terveim voltak, s nem vettem észre, hogy mozog, hogy hullámozik alattam a föld, nem is sejtettem, hogy vulkánon állok.

INTERMEZZO VAGY A POKOL

Nekem mindig gyenge volt a memóriám, csak képekben, villanásokban emlékezem. Most is csak ilyen villanásokról tudnék beszámolni, ha nem szándékoznék kizárólag irodalmi naplót írni ezekben az irodalomellenes időkben. Mindegy. Az irodalom mégis él. Esetleg földbe rejti a virágokat. Vagy magfojtják fogantatásában, vagy a szellem méhében, vagy közvetlenül a szülés után? De magfojtják: apák, mostohaapák, egyebek. Ez az „egyebek” sok minden lehet. Többek között az is, amit láttam.

Amikor lóttek, én azt láttam. Láttam a tüzeket is, újságok égtek, később gyertyák, s a végén házak. Olyan volt, mint egy kivilágított bálterem a hegy tetején. Ördögi látvány. Én pedig történelmet olvastam. Mohácsot. Verseket is, véletlenül Juhász Ferencéit, aki az istenről, ha volna, és én tudom, milyen halott istenre gondolt ő, azt írja:

...most már megtagadnám,
dög-arcába ütnék két ököllel
és vissza-sújtó kezét megharapnám
és lesnék rá zokogva, revolverrel...

Ide jutott 1956 nyarán, pedig még akkor messze voltak a csodák. 1955 őszén még a virágokkal bibelődött, még nem marcangolt, de már érezte a rohadást. Csak a hóvirág, vérontófű, nadálytő, sárma, jajrózsa hatalmát érezte, azt, hogy terjeszkednek, romokon és szemétdombokon, hogy hódítanak a virágok. Pincében ültem ekkor, s arra gondoltam, vajon most hol man Juhász Ferenc? A barrikádok melyik oldalán? Reméltem, ezen. Aztán később, vagy két hétre rá, valahogy biztos voltam benne, hogy összetépte a Virágok Hatalmát, és a Virágok Pusztulását írja.

Ne felejtsem el: a Félix Krullt még előbb magamhoz vettem, s milyen jó, mert később láttam az utcán a füstölgő könyvhalmokat; ugye, hasonlít ez egy kicsit a régebbi 15—20 évvel ezelőtti könyvégetésre? A különbség azonban lényeges: akkor egy ember égette a nép könyveit; most a nép égette egy emberét.

Amikor csend lett, rémes, kínzó csand, magamhoz tértem félig-meddig. Az én Vergiliusom, akit sohasem szerettem olvasni, kivezetett a csillagokhoz.

VALÓSZÍNŰLEG NOVEMBER VÉGE

Kezd visszatérni az élet, sokszor azonban azt gondolom: én térek vissza hozzá. Lassan könyveket is kezembe vehetek, az újságok szenzációi sokszor csak fehér papírra nyomott fekete, de nagyon fekete betűk mínusz valóság. Inkább a könyvek, amelyek majd tíz vagy száz év múlva mondják el, amit látnom kellett volna.

A könyvek mindig visszaneznek. Az irodalomban nincs a szó szoros értelmében vett időszertűség, mert minden megtörtént. A múlt idő jelen van a hangsúly. Ivan Raos talán nem ezt vallja, mert két elbeszélésében, amelyet „Volio sam kiše i konjanike” címen adott ki, nagyon messze került attól, ami megtörténhetett. Kissé valószínűtlen mesék. Irni nagyszerűen ír. Inkább költő, mint elbeszélő. Témái helyenként izgalmasak, általában olvashatók. Stopar „Piloti vlastitih snova” című regénye „mai”, időszerű” akart lenni, s ha az a legidősebb, ami időfeletti, akkor, ebből a szempontból, elérte célját. A házasság problémái szinte megoldhatatlanul ismétlődnek az idők folyamán, s Stopar regényében mégis maiak a problémák megjelenési formái és azok a körülmények, amelyek előidézik az összeütközéseket, válságot, segítik a katasztrófa bekövetkezését. Stopar modern szerkezetű regényt akart írni, de csak szándéka maradt meg. Nem elég a regény vonalvezetését összekészálni, változtatni a szövegben a betűtípusokat, a sok álom és álmodozás sem teszi meg modernné a regényt, de a szaggatottság, rövid, izgatni akaró mondatok sem. Több kell ide, s épp ez hiányzik Stopar regényéből. A házasság kérdéseire pedig nem lehet úgy válaszolni, ahogy ő válaszol: a gyermek mindent rendbe hoz...

Ranko Marinković „mirákuluma”, a Glória, csak könyv alakban jutott el hozzám. A színdarabok olvasásának vannak hátrányai, de előnyei is. Magam lehetek a rendező, színész, kulisszatolató, világító és néző egyszemélyben. Kedvemre játszhatok szerepekkel, képzeletem szabadon rendelkezhet a színpaddal. Azért majd egyszer meg is kell nézmem. Ellenőrzésképpen. A darab valamennyire jóvát teszi a jugoszláv színműirodalom háború utáni mulasztásait. Megmutatkozik itt is, hogy nincs igazán időszerű, igazán időfeletti nélkül, s hogy csak az mai is, ami időtlen is, amiben az el nem múltól sikerült mai köntösében megragadnia a szerzőnek. Nem láttam Mira Stupicát Glória szerepében. Hálás, de nehéz szerep. Három jellem egy személyben, s emellett még az a kétely, vajon melyik az igazi a három közül! Marinković, minden jel szerint Glóriára szavaz ebben a kérdésben, s a rendezőnek feltétlenül tisztelnie kell ezt. De akkor még mindig hátra van a színész. Az ő választása, az ő megérezése. Glóriát pedig felette nehéz lehet megérezni. A darab végét kissé patetikusként tartom. Az arénában holtan fekszik Glória (nem azt jelenti-e ez, hogy apácának kellett volna maradnia?), a fényszórók megvilágítják. Négy bohóc vállra emeli és kiviszi. Csak Don Jere, a szerelmes pap marad a színen. Engem ez a cirkuszfilmek tragikus fináléjára emlékeztet, s nem tudok bele nyugodni abba, hogy Glóriának így kellett meghalnia. Mint az életben.

Véletlenül csupa zágrábi könyvet szereztem be az utóbbi időben, s itt maradt még belőlük Bora Pavlović útirajza. Ez a Bora Pavlović! Nyugtalan költő, aki sokszorosított gépen nyomtatja s úgy terjeszti verseit, aki a háború után mintegy negyven könyvet adott már ki, ír mindenről, bölcséleti problémáktól a labdarúgómérkőzésig, és leginkább versben. Néhányan nem is tartják komoly költőnek, pedig meg kellene neki bocsátani a kommersziális ballépéseket. Nem is olyan veszélyesek. Legtöbb verse minden bűnét elfeledteti. Ez a vékony könyv is, a „Pariz”. Pavlović belekerül a világ fővárosának, a fények városának, a művészek metropolisának forgatagába, s, ne gondolják, nem

vész el, ő otthon van a Saint Germaine de Prés-n, pedig semmi köze az egzisztencialistákhoz, a Montmartre-on, pedig nem fest. De élvez. Ahogy Párizst, valószínűleg, gondolom, élvezni lehet, s ami a legfontosabb: érti! Érti Párizst, azt a méhkast, ezt a Balkonyt, és nem tudom, érti-e úgy, mint Ady értette. Miért ne valljam be, hogy irigylem. Irigylem a Jardin de Luxembourgért, a Szajnáért, bouquinistákért, a Pere La Chaisért és, minék is mondjam, a falakba, felhőkbe, utcasarki lámpákba, tetőkbe, utcakövekbe ivódott múltért. Ő látta. Megírta gyönyörűen. Annál keservesebb nekem, csak olvasnom. Érdekes, hogy Münchenről, főleg Velencéről, nem ír olyan lelkesedéssel. Félek, hogy ennek nincsenek nyomós okai.

Megint belekerültem tehát a kerékvágásba. Megint szaporodnak az új, el nem olvasott könyvek a polcomon. És mindig újakat hozok. Kezdek félni a könyvek büntetésétől. Halmazom őket, s keveset olvasok. Ennél szörnyűbb már csak az élet büntetése lehet. Mit is válasszak: a könyveket vagy az életet? Azt ami volt, vagy azt, ami születik. A vajúdat. Az utóbbit kellene, de gyenge vagyok hozzá. Már kezdek arra is gondolni, hogy ez gyávaság. Akkor feltétlenül gyáva voltam, amikor elugrottam az ablak mellől a szomszéd házba csapódó gránát miatt. Sőt, előtte és utána még gyávább. De most már mit csináljak? Itt vannak a könyvek. Várnak és hívnak. Legalább őket érjem el. Az élet, hiába, gyorsabb a gondolatnál, sebesebb meggondolt mozdulatomnál.

DECEMBER ELEJE

Sohasem bocsátom meg magamnak és ennek a naplónak, hogy 1954-ben egy sort sem jegyeztem le Dušan Matic Bagdalájáról. Még azt a néhány sort sem köszöntem meg, amit Matic, ajánlásul, beleírt: „Praha zlatnog od snova ipak je ostalo...” Pedig mi mindent lehetett volna írni erről az álomról és az aranyporról, csillagporról, amely hull, hull, de sohasem temeti be a Bagdala csúcsát. De most pótolni kell. Itt van az „Anina balska haljina”, Matic legújabb könyve, essay-gyűjtemény, amelyben Matic igazán következetes maradt önmagához, egész művéhez. Már egyszer valószínűleg leírtam, legalább is szerettem volna leírni, hogy az essay számomra a legélvezetesebb prózai műfaj, s ezúttal csak megerősíthetem ezt. Az essay-kötetek külön problémája a szerkezet, illetve az egység; ez nem lehet csupán tematikai, sőt, ez a legkevesebb. Az irodalmi, művészeti nézetek sem lehetnek végesvégig azonosak, az író nem állhat egyhelyben évekig, el kell mozdulnia a meggyőződés holtpontjáról; de aminek egységesnek kell lennie, amit az írói lelkiismeretnek el kell bírnia, az az erkölcsi állásfoglalás. Az érem másik oldala pedig: a stílus egysége, ez az igazi egység a különféleségben. Ebben a két lényeges irodalmi kérdésben Matic feltétel nélkül eleget tesz a követelményeknek. A legkülönbözőbb irodalmi kérdésekről ír, ezt a nagy, mindig friss és cselekvőképessé szellemet egyaránt érdeklik az irodalom fejlődésének általános problémái, írók, könyvek, irodalmi mozgalmak sorsa, az alkotás nehézségei, az alkotás feladatai, a film, a rádió és a színház. Aki olvasta a Bagdalában közölt feljegyzéseket, naplórészleteket, benyomásokat, egyhamar otthonosan érzi magát Matic legújabb könyvében. Ott költeményeket, lírai töredékeket öltöztetett a kis-essay ruhájába, itt a nagy irodalmi kutatások, elmélkedések kaptak lírai mezt. Szóval, mondhatná valaki, Matic nem tud megszabadulni a költészettől, és jaj annak, aki mindentől verset csinál. A válasz erre a kérdésre igen egyszerű. Nem kétkedem, hogy Matic, a tudatos költő és ugyanannyira tudatos esztéta, ismeri a lehetőségek határait. De, ezt hangsúlyoznom kell, ezt kétszer alá kell húznom.

Matić modern író, benne élnek tehát a modern irodalom problémái, s közöttük ott a műfaj-kérdés is. A műfajok különválasztásának, összefüggéseinek és kölcsönös átszövődésének kérdései. Ez jellemzi a Bagdala prózáit és az „Anina balska haljina”-t.

Matić nagy játékos. A Bagdala néhány költeménye, a „Zarni vlač”, a „Godišnja doba” vagy a „Domaći zadatak”, de a „More” sodrása, a „Pred odlazak” nyugtalansága és intellektuális légköre valójában a megköltőiesített felnőtt játék. Halálosan komoly. Ebből a játékoságból van valami az essaykben is. A kötetlenség, a témák szabad kezelése, az univerzális érdeklődés és vonzódás minden emberi alkotáshoz, a könnyed, szinte meseszerű előadásmód tud imponálni. Ahogy csak igazán nagy írók tudnak. Mert mi nem örökérvényű irodalmi meghatározásokat akarunk. Itt van Matić: ő a vita, az eszmecsere, sőt: a kételkedés. Annál értékesebb, annál meggyőzőbb mindennek az eredménye: egy lehetőleg objektív felismerés. Elolvasni az „Anina balska haljina”-t annyi, mint meglátni egy csomó irodalmi problémát, vitatkozni az íróval és önmagunkkal. S nem utolsó sorban: megfürdeni egy páratlan stílus üdítő patakjában.

Mit is jegyeztem fel azelőtt? Hogy nem vagyok meglegedve azzal, amit Bora Pavlović Velencéről ír? Ilyesmít. Matić elosztatja a felhőket: könyvének végén, szerényen húzódik meg egy kis írás egy velencei esteről és éjszakáról, amikor az égen csillagok, az ember szívében pedig a meglegedettség, a béke, az igazság világít és melegít.

Mielőtt új dátumot írnék fel, meg kellm ondanom ennek a papírosnak, hogy újabb nyugtalanság jelentkezik bennem. Nem csak a mindinkább közeledő, fenyegető események miatt. Félek, hogy egyesek nem veszik észre a műfajok válságát.

ADALÉK A MŰFAJOK VÁLSÁGÁHOZ

Miodrag Djurdjević „Pesnik i slava” címén adta ki elbeszéléseinek gyűjteményét. Nem írhat ma senki elbeszélést anélkül, hogy ne érezné, mennyire válságba jutott ez a műfaj. A regény közelsége feszegeti kereteit; a riport vulgargrizálással fenyegeti. Djurdjević nem bizonyította be, hogy látja a nehéz helyzetet. Belevágott a dolgokba, és az első zátonyt ügyesen elkerülte: Ez fontos. De annál közelebb jutott a másikhöz, s hajója már-már fennakad. Vannak nagyszerű ötletei. eredetiek, időszerűek, tud mesélni. anyaga van, s épp ez az anyag kényszeríti, hogy a megírásban keresse az eddig felhasználatlan lehetőségeket, de úgylátszik, nem tud megszabadulni minden irodalmi hatástól, főleg nem tudja megtalálni az igazi utat, amely elvezetheti a modern novellához. Ha ilyen egyáltalán van már, gondolom. S ha nincs? Persze, hogy nincs. Hiszen ez a legfontosabb. Sőt, nem is lehet megteremteni. Vagy vissza kell menni a klasszikus novellához, vagy költeményt írni prózában, vagy — riportot. Nem lehet! Ez a trilemma hazug. A baj abban van, hogy az új rövid prózának nincs még neve. (Short story? — inkább üzleti kategória, mint irodalmi) Ehhez az új, névtelen műfajhoz néha egészen közel jut el Djurdjević, de sokszor alulmarad a kénytelen-kelletlen vállalt küzdelemben. Csak meleg, emberi hangja, őszintesége, bátorsága, kissé szatirikus íze felelteti velünk a hiányokat.

Majd ha ezt a naplót a december 10-re virradó, lázas éjszaka után egyszer folytatom, jobban felmérhetem, mennyire kerültem bele az idő kelepchéjébe, mennyire fogott meg az élet kegyetlen egérfogója. Engem és azokat, akiket a strázsán hagytam.

Illyés Gyula

Kézfogások

(Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1956)

Az első rádöbbenés: igen, öregszik a költő, az ifjúság valamikori boldog éneke, aki oly sok emléket tudott verssé idézni ifjúkora élményeiből. Mert Illyés Gyula legújabb verseskötetében ez az alapmotívuma, amely barnás, sötétesen borongó tónusaival megfesti az egész kötetét. szorongással és rezignációval tölti meg a tűnő évek árnya, az órák hulló perceinek mindjobban szorító bilincse, amely a sodrásába került emberben háttérbe szorítja a mát és előtérbe helyezi, mintegy a költő érdeklődésének középpontjába téve, az emlékeket, az időtlenné és súlytalaná vált multat.

Ez az a mult, ami uralja e kötet majd minden egyes versét. Természeténél fogva már arra rendeltetett, hogy áltolanossá váljék, hisz megszabadult az egyéni emlék minden túlzottan szubjektív jellegétől, lepattoztatja az egyéninek gyorsan málló felületét és felvillantja a lényegest, a mélyebbet az emberben, ami túlélheti a törekeny biológiai életet és ív lehet a jövő felé.

Mondanom sem kell: meglepetés volt ez a kötet. Ismerve a valamikor összegyűjtött versek ízeit, ebben a pillanatban nagyon nehéz lenne pontosan megrajzolni azt az utat, amit a mai magyar irodalom legkiválóbb költője megtett a magyarországi társadalmi, irodalmi s a költő egyéni preokupációi hatása alatt, a változásokat, amik ilyené tették a puszták népe fiának egyéniségét („világ-

járó, kiművelt s ostoba, vad pusztafi, ki nem okul soha"); ennyi rejtett bánatot és illúziók utáni vágyódást kalapált a versbe. Mert a költő nagyon megváltozott, érezni a szájartásán mikor az dalra nyílik; érezni, hogy a költő megfáradt a tusákban, mik gyakran szélmalomharcok voltak vagy taktikus visszavonulások, még akkor is, ha a versekben együtt megtalálható az illyési vers minden ismert tulajdonsága, együtt van minden táj- és érzéskulissza a régi verseiből. De elég a Bartók Bélához írt hatalmas lélegzetű verset végigolvasni, hogy a rekedtes hangból kicsendüljön mindaz, ami a versek mögött kimondhatatlanul lobog, megfogalmazhatatlanul, némaságával üzen.

A kézzelfogható valami azonban a bánat barnasága, mi teljesen hatalmába kerítette a költőt ezekben az új versekben (a derűs, latinos Dunántúl is milyen naplementés színekben pompázik). Illyés szomorkás porlekedése a „szárnyaló idővel” csak a felszín, s mélyen a társadalmi költő folytatja örökösnek látszó igazibb pörét igazságáért, mi több s nagyobb valami, mint az éveket koptató tiktakolás megéneklése (ugyanakkor észrevehető, hogy éppen itt hiányzik a költő optimizmusa, amely valamikor röszeszédő öreganyját is angyali derű távlatába tudta helyezni). Érezni a versekben az egyedüllet csendjét, a magánosság nyomását, amikor is az emlékek csak jóbarátok, felidézni őket nem nehéz, mindig vele

vannak, rejtetten üzennek, talán a harcosabb időkről, a cselekvés, a lelkes munka ifjú éveiről, amikor a jövő, mi már múlt, az ifjúi hév parázsának rőt fényében izzott. S mindegy, hogy hol jár a költő, Párisban-e vagy a szülőföld talaján, mindenhol ezer jelet lát, mi figyelmezteti. Minden látomássá válik, a látomás pedig legyőzi az időt, az akadályokat, hisz Illyés kötetbe foglalt versei közül éppen ezek a legszebbek. Ilyenkor boldog a költő, még akkor is, ha az ürem keserősége is feltör: az emlékek sem szépek, s lám azok is szabadkoznak a jelen pere-mén. Idézzük egyik versét:

Ami közel van, hogy rohan
hátrafelé, eszeveszetten!
De milyen híven-komolyan
tart velünk, ami messze van —
akár szívemben.

Hogy nyargalnak hátra a fák,
a sürgönypóznák a sín mellett!
De ti, ti messzi, hű tanyák
akár a múlt, az ifjúság,
ti úgy követtek.

Lám, a távolibb, hajdanibb
ragaszkodik hívebben hozzánk?
Óh, hogy botlik, akadozik,
szakad az is, az a szelíd,
messzibb valóság... (Vonatból)

Illyés újból és újból kezét fog ezzel a „szelíd, messzibb valósággal”, amelyik még költői világában mindig valóság a maga legreálisabb mivoltában is. De Illyés nem lenne valóban nagy költő, ha nem tudná érzéssé formálni a benne tudatosodott felismeréseket, azokat, amik önkéntelenül is felmerülhettek benne (mint ahogy a verseket olvasva is felmerülnek) emlékei költői sereg-szemléjén: mit kereshet ma ő a messzibb múlt szakadozó valóságával, fájó szívvel, hisz annyi igazágtalan-

ságot látott, már szeme azóta, hogy a birkatengeren, nagyapja vezérlete alatt végigringott a csacsihajón és végigsétált a boulevard Bourdon-on ifjúsága Annájával. Megmondja ő programversében:

...Hány sebem sajog,
vércsorgásuk e buzgó verssorok,
e szívből, melyet számadásra már
a teljes idő, a jövő citál.

Titkoljam, mit szenvedtem értetek?
Nem titkolom; hogy ti se féljete!
(Bevezető)

Legújabb verseinek gyűjteménye ez a kötet és benne a költemények érzésvilága megint csak régi bánatokat lehell, mikbe a halál várása csöppent még komorabb akcentusokat.

Inkább rezignáció mint öröm a költő szava. Behunyja szemét és újból a mostohasors tündéri képei vonulnak fel előtte, legyőzve a jelent is, vért véve csak belőle, úgy, hogy a jelen ütéseire a múlt dobban fel Árpádtól a jobbágyok egybagós közösségéig. És tétováz a költő és kutat bizonyosságai után nép és ön-maga problémái csokrában. És ismét csak multra lel; bánat és halál ellen egyaránt ez a pajzsa.

Nemes, fojtott szava ömlik a versek medrén az olvasó felé, legyőzve egyedülletet, csalódást, gúnyt, meg-nemértést, kutatva az olvasót, ki-vel a szellem a legkézzelfoghatóbb s talán legszebb módján kezét foghat. És nagyon sajnálnánk, ha ezek az érzések és ezek a versek „Őszikék” lennének Illyés Gyula költői szándékában. A változó világ a költő őszé-be tud tavaszt is varázsolni és érezni a versekben: a költő is ebben hisz.

BORI IMRE

A kiszakadás tragikumuma

Kevés író festett olyan lesújtóan sötét képét a kapitalista társadalomról, mint Mauriac. Nem az illúziók szétfoslásának rajzát és nem a mindenbe belefáradt, letargikus, nemtörődomségbe süllyedt embereket vonultatja fel mint az egzisztencialisták. Ő a nyárspolgári szünkeség, a titokzatos, nyomasztó hangulatok megrajzolásának mestere. Alakjai ott élnek egymás mellett és alig tudnak egymásról, valahogy mindig befelé néznek. De egyéniségüket, magatartásukat mégis a polgári társadalom felbomlásának sötét hangulata formálja, tragédiájuk ebben a légkörben érlelődik. Önmagunkba is azért zárkóznak, mert egyénileg élnek át tragédiájukat, mert a világból csak az veszik észre, ami kapcsolatban áll ezzel a tragikummal. „Therese Desqueroux” és a folytatásaként írt „Az éj vége” című regénye, jellemző alkotása ennek a francia írónak. Régi fogalmak szerint semmi sincs ebben a regényben. Alig történik valami és még akkor sem a fontos, ami történik. Még azt sem tudjuk, vajjon az asszony mérget adott-e vagy csak akart adni férjének, mégis a modern irodalom egyik legmeggrázóbb tragédiája van ebben a regényben.

Az emberiség egyik legnagyobb kérdését veti fel, — az egyén társadalomba olvadásának gazdag problématicáját. Kiinduló pontja egy me rész állítás: „Mert itt éppúgy mint mindenütt, mindenki a saját külön törvényével születik, itt, éppúgy, mint mindenütt, minden sors kivétel; mégis mindenkinél igazodnia kell ehhez az általánosan sötét sors-hoz. Van aki ellenáll: ezek azok a

drámák amelyekről a családban nem beszélnek.” Minden ember egy külön világ s ennek a szuverén világnak be kell olvadnia a többi világ közösségébe. A tragédia úgy jön létre, hogy vannak, akik be tudnak olvadni, fel tudják adni a belső szuverenitást: megházasodnak, gyereket hoznak a világra, a család és azon keresztül az osztály részét alkotják. És vannak, akik nem tudnak beolvadni — ezeknek azután nem is szabad egy pillanatra sem alávetni magukat az általános törvényeknek.

Abban hogy Therese nem tud feloldódni még a nemi érintkezésben sem, az egész probléma robban. Therese még megpróbál külsőleg behódolni a törvényeknek, megjátssza az érzelmi kielégítettséget, gyereket szül, nem tud lázadni és épp ezzel jut el a tragédiához.

Nem tud lázadni, de nem bírja tovább elviselni ezt az életet, az embereket, férjét. Ekkor gondol férje megmérgezésére. Amikor utána elemezni próbálja, miért is akarta megmérgezni, könnyen megtalálja a választ: „Felesleges más okot keresnem amellet, hogy ők olyanok én pedig ilyen vagyok”. Ez tehát harc férjének egész világa ellen, bosszú az elrontott életért, kísérlet arra, hogy megingassa a mindig magabiztos embert, félelmet, zavart idézzen fel benne.

Egy olyan ember tragédiáját írta meg Mauriac, aki elvesztette képességét arra, hogy védőgáttal zárja el lelkét az értelmetlenné és céltalanná vált kapitalista világ előtt. Regénye éppen ezért, a társadalom bírálatokért értékes és sok tekintetben igaz.

Bálint István

Tengerészek lázadása

AZT HINNÉ AZ EMBER, hogy szöndes ősz van és a színházban szöndes őszi évad. Pedig nem. Megint kigyulladtak a lángok a földgolyón és nyaldossák a békeangyal ruhájának szegélyeit. Két helyen majdnem belekaptak a lángok, majdnem fölgyújtották fehér ruháját és kezében a pálmaágot is — milyen jó, hogy vannak most vigyázó szemek és erős emberek, békét őrző népek, akik nem engedik újabb hisztérikus öldöklésbe rohanni a világot!

Ilyen érzésekkel és gondolatokkal ültem be a félig üres nézőtérre, amikor a szubotícai Népszínház színpadján Hermann Wouk amerikai színpadi szerző neve állt és mellette a színmű címe: „Lázadás a Caine-hajón”. Nem tudom miért, de nekem ennek a számomra akkor még ismeretlen darabnak a címe Byron, a szabadságharcos angol költő tragédiáját a „Cain”-t jutatta eszembe. Nem Ciprus, hanem Cain, az a bibliai tragédia, amelynek drámai jeleneteiben Cain agyonveri jámbor testvérét Ábelt...

Különös.

Különös, hogy ez a színpadi játék éppen azzal kezdődött, hogy az egyik tengerésztiszt rátette kezét a Bibliára — amelyben benne foglaltatik Káin és Ábel tragédiája is — és a tiszt (Thomas Keefe korvetthadnagy) arra esküdött, hogy a színtiszta igazat mondja.

Azután megkezdődött a játék. Heylesében a tárgyalás a Caine-hajón történt lázadás résztvevőinek „büntetéséről”. „Büntett?” „Lázadás?” Kerestem a büntetést és kerestem a lázadást. Ritka tehetségű színpadi szerző ez a Hermann Wouk, hogy megtudta jeleníteni a színpadon a nagy háború visszaható tragédiáját, amikor a szenvedések roppant súlya alatt meghasad a társadalom és a

fegyverek visszanéznek. Egy-egy nagy jelenete Norman Mailer „Pórék és holtak” c. regényének párbeszédeire emlékeztet, amikor a harcos nemcsak az arcvonal előtt fedezi föl az ellenséget, hanem az arcvonal mögött is, azok között, akik számára a háború egy „nagy játék”, egy „nagyszerű és izgalmas történet”, amelyen száz és ezer és százezer dollárokat lehet keresni.

Ebben a darabban a háború hősei, áldozatai, szenvedői és hiénái egymásra néznek. Thomas Keefe korvetthadnagy, a best-seller író és agyafúrt üzletember egy pokoli játékot eszel ki, amelyben megleli szenzációs háborús regényének lenyűgöző fabuláját és ebben az embertveszejtő játékában egy idegileg kimerült idős hadihajóparancsnokot összeomlásba sodor. A tanúkihallgatások során a tárgyaló asztal előtti emelvényre helyezett széken egy háborús tragédiát látunk végigvonaglani, amelyben megmutatkozik az ember olyannak, amilyen. Ő, mennyivel nehezebb volt Hermann Wouk szövege szerint a vádnak és a védelemnek a dolga, mint ahogy mi láttuk. Hiszen Philip Francis Queeg sorhajóhadnagy ábeli sorsa végighullámzott itt mindenkinek a lelkén, kivéve Thomas Keefert, aki kaján mosollyal regényének groteszk főhősét látta benne... Hogyan lehetett egyetlen színésznek egyetlen pillanatra is szemelől téveszteni azt a világos kérdést, amikor Barney Greenwald hadnagy fölkiált: „Ismeri ön a tengert?... Járt már ön a tengeren?”...

Ismerik-e a lelkek érzelmi hullámlásának tengerét?

A kihallgatások során a tárgyalás előterébe egy pszichoanalitikai elemzés került és hol naivan, hol körmonfontan, hol szakszerűen kerülgette a kérdést: elborult-e a hajóparancsnok elméje, amikor a leváltására sor került? Erre az amerikai orvosprofesszor megadta a választ:

„Hadnagy úr, ha az embereket a psihoanalízis szerint úgy osztályoznánk, hogy egészséges és beteg, akkor megmondhatom Önnek: az egész mai civilizációnk beteg és az egészségesek kivételek”.

A háború borzalmai és a tengerészek lázadása valóban azt eredményezte, hogy a hajóparancsnok idegileg összeomlott, de ez sem a vádnak, sem a védelemnek nem jelentett győzelmet, mert mind a kettő a háború tragédiájának a zátonyára futott és hajójukat onnan többé semmiféle rétori szárnyalással nem tudták elmozdítani. A zárójelenet kegyetlenül bizarr képe fedte föl a néző előtt a válóságot: a fasizmusban van az ember halálos ellensége s az, aki a háború alatt összeomlott, az a háborúnak az áldozata, nem pedig azé, hogy gyermekkorában szexuális gátlásokban szenvedett.

A látszólag egyszerű és cselekményben igen szűkös darab sokkal nagyobb föladatot ró a rendezőre, mint amekkorát az egyszerű szöveg-olvasás után megkövetel. Ismét mi kell a tengerészek és a tengeri medvék lelkivilágát amellyel sokkal különösebb szövéssé, mint a szárazföldi emberé. Virágh Mihály ezt a nagy föladatot vállalta magára. Nem, nem lehet azt mondani, hogy nem fordított gondot a tipológiára, azt sem, hogy a színpadszerűsége helyezte a hangsúlyt, de ha már ezt a kettőt így kimondjuk, akkor már érezhető, hogy egyikből sem akart adós maradni. Úgy nem is maradt adós, hogy elmarasztalhatnánk érte, de egy-két alaknak a határozottabb megrajzolását — John Chaltee sorhajóhadnagyra, Blakely korvettkapitányra, mondjuk Junius Urbán tengeri medvére gondolunk — elvártuk volna tőle. Mellékalakjai inkább dekoratív jelenségek voltak, semmint katonák, tengerészek, akikből ridegen vagy tragikusan visszatükröződik a tárgyalás levegője.

Nem könnyű egy ilyen darabot színpadra vinni. A színháznak és Virágh Mihálynak őszinte dicséret jár érte, mert derék színészi munka volt,

mégha a tengerészek nem is voltak mindig tengerészek.

Fejes György a vergődő és végül összeomló hajóparancsnok szerepében a drámai színjátás magas skáláját játszotta ki. A testileg, idegileg elcsigázott ember lelkének ezernyi rezdülése vibrált a játékban. Egy pillanatig sem maradt egysíkú, nem esett ki a játék fölfelé ivelő menetéből, még akkor sem, amikor a szövegekőket végig kellett hallgatnia. Egész testével, minden porcikájával szerepében élt. A második fölvonás nagy jelenetében — amikor az acélgolyót a kezéből kiejtette — elállította lélegzetünket. Emberi sorst így jeleníteni csak kivételes tehetségek tudnak.

A vele párhuzasoman futó és nemcsak színpadilag, de emberábrázolásban is nagy szerep Pataki László volt, aki Greenwald hadnagyot jelentette meg. Aki nem is volt hadnagy és nem is volt katoná, hanem egy védőügyvéd. Greenwald egy különös játék leple alatt, ha nem is a tárgyaláson, de a színjáték epilógusában megvédte az embert az embertelenségtől. Pataki finom, könnyed fölénnyel játszott. A darabban jelentett alakot így fogalmazta meg, és Fejes György játéka után igazán és elismeréssel mondhatjuk: játszott és nem csupán tolmácsolta a föladat szöveget. Ám ehhez a játékhoz van egy kis hozzáfűzni valónk. Az első rész egy-két jelenetében kissé túlkönnyedén fogta föl szerepét, tőle függöt, hogy a tárgyalás légköre a kelleténél jobban fölengedett (de az is lehet, hogy rendezői elgondolás volt és téves); a második részben azonban annál koncentráltabb volt és szinte meglepő megoldásokat hozott. Alakítását élményszerűnek éreztük és zárójelenete az előadás egyik legmegrázóbb képe volt.

Sándor Sándor sorhajóhadnagya, aki ezen a tárgyaláson a vádat képviselte, a vád hivatalos hangjának megfelelően hideg és kimért tiszt benyomását keltette. Talán a nagy szöveg fékezte le, hogy dikciója nem

mindig telt meg a kifejező erő kívánt árnyalataival és helyenként megtörték a lapsusok. Az összjátékban rutinja szépen érvényesült.

Szilágyi László a minden hájjal megkent bestseller író szélesebben és valamivel modorosabban jelenítette a kelleténél. Nem hinnénk, hogy a katonai bíróság előtt ennyire hetvenkedik valaki, aki korvetthadnagyi uniformist visel. Az epilógusban már megengedhetőbb volt az a hangos játék, amelyben a darab csatánója — az ő érdeme folytán is — valóban nagy záróakkord volt.

Czehe Gusztáv dr. Forest professzor szerepében figyelmet érdemlő kabinetalakítást nyújtott. Versegi József fregatthadnagya viszont igen egysíkú és erőltetetten gyötrődő figura volt. Faragó Árpád fiatal orvos a kevesebb mimikával még job-

ban sikerült alakítás lehetett volna, de így is igazolta, hogy érettebb szerepekre is hivatott, Szabó István a legmagasabb rangú tengerésztiszt szerepében nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Küszködött a szöveggel s ezáltal a legszebb szándékkal fölépített fölszólalásait is ellaposította. Dudás Lajosnak jó humorérzéke van és meggyőzött bennünket arról is, hogy jó komikus, de megfeledkezett arról hogy tengerésze nem haláshajón hanem hadihajón teljesít szolgálatot. Meg kell említeni még, hogy Vujkov Géza komoly, fegyelmezett játékot nyújtott és kis szerepében Godányi Zoltán is megállta helyét.

A díszletterveket Dejánovics Mihajló egyszerű eszközökkel hatásosan oldotta meg.

LÉVAY Endre

Karla Ádám

Emlékezés Husvéth Lajosra

A nemrég meghalt Husvéth Lajos nem tartozott a vajdasági festők ujat és eredetit kereső, a korszerű kifejezésért küzdők csoportjához. Az utóbbi években már hiányoztak vásznai a kiállítási termek falairól, nevét és munkásságát már csak egy szűk és egyre gyérülő körben tartották számon. Magányosan élt, teljes visszavonultságban, s ezzel a magatartásával nemcsak azt fejezte ki, hogy nem érti a körülötte megváltozott világot, a más formában és más társadalmi törvények között lázasabb ütemben zajló életet s a modern festői felfogásoknak már a Vajdaságban is otthonra talált megnyilatkozásait, de különállásával, a magára maradt alkotó rideg sorsát vállalva akaratlanul bizonyította azt is, hogy őt sem értik.

Közvetlenül az első világháború előtt került a képzőművészeti akadémiaára, majd rövid ideig a szolnoki művésztelepen tanult és dolgozott. Zombory Lajosnak, a kitűnő állatfestőnek volt a tanítványa. Aztán bevonult katonának, megjárta a frontokat s utána, a háborúból hazatérve, csaknem minden kapcsolatát elvesztette a képzőművészeti központokkal. A vidék társtalanságában élve, s az ifjúkori festői ideálokat őrizve olyan féltékeny ragaszkodással, amire csak az egyedül maradt ember képes, festett, rajzolt, szobrászkodott. A zomborkörnyéki tanyák világa jelent meg kisméretű vásznain, a századvégi magyar romantikus festészet minden naturalista jelével s egy olyan már-már idejét mult törekvéssel, amelynek a fény és árny rögzítése volt a legfőbb gondja. Szinnyel Merse akkor már halott volt, a plein air festészet „forradalma” régesrég megnyugodott, a nagybányai iskola mozgalma is a múlté volt már, de a fiatal Husvéth Lajos mindezt nem vette észre, néki magányos sorsában ragaszkodnia kellett az emlékekhez és ideálokhoz, az előtte éppen csak megmutatkozott magyar festészet háborúelőtti eredményeihez, kezdeti studiumaihoz s ahhoz a varázslathoz, amely a fiatalság éveiben megejtette. Exisztenciája Zomborhoz kötötte, s a kibontakozásért folytatott vívódásaiban nem fordulhatott segítségért Európa modern festői mozgalmaihoz, nem szerezhetett tudomást a „fauves” törekvéseiről, a kubizmusról, Matisse és Picasso éppoly idegen volt néki, mint Rippl-Rónaitól kezdve az egész modern magyar pliktura is, így aztán csak a közönség, a kisvárosi művészetkedvelő polgárság elismerésével vigasztalódhatott. És a fiatal, még magára nem lelt művész fejlődésének nincsen nagyobb és veszélyesebb ellensége, mint a közönség „megértése” és „elisme-

rése". Már pedig Husvéth Lajosnak a húszas évek közepétől kezdve mintegy tíz éven át éppen a vidéki polgárság körében voltak nagy sikerei. Főleg az a polgári réteg fordult Husvéth művészetére felé, amely a régi Jugoszláviában nem élhette ki szabadon nemzetiségi érzelmeit, s amely ennél fogva Husvéth Lajos témáiban a régi magyar romantikát vélte megtalálni. A művész és közönsége egyformán vallotta egy letűnt világ fájdalemát, s azt a sírvavíadó magyar hangulatot, mely az e fajta magyart cigányzene hallgatása közben vagy a kiterjedt bácskai pusztaságok juhással, ölkörcsordával, plikutyával s a kanyargós vadvizek partján, strázsáló akácfaikkal tarkított világának szemléletekor elfogta. Ennek a világnak volt a költője, — ha szabad ezt a fellengzős és gyakran oly keveset mondó szót használni, — ennek a közönségnek volt elismert és dédelgetett festője Husvéth Lajos. Egész egyéniségével benne állt a művészet és a giccs szüntelenül viaskodó határperében és közönségének igazolásával még inkább kötelezőnek érezte a konok kitaratást, a görcsös megkapaszzkodást a magyar romantikus festészet meghaladott felfogásába.

Amíg ez a kapcsolata a közönséggel nem alakult ki, amíg csak a maga szeretetével nézte a tájat, a földön élő embert, a nádfedeles tanyai házakat, a lomhán cammogó ökröket a fekete szántásban, amíg témaköre csupán a saját lelkivilágával összhangban keresett formát és megoldást, addig művészetére is egészen sajátos, nemes veretet kapott, vásznain ott volt a szülőföldjét szerető ember minden gyengesége, a művészetének a valóság, a látott világ csak inspirációt adott, hogy aztán a lélek finom szűrőin át szublimálódva valóban bizta és igaz költői akcentussal szóljon és zengjen a gordonka hangjának barna mélabujával ez a földhözragadt, kemény és virtuosus, a végtelennek tűnő bácskai síkság szelídséget és nyers erőt, drámai víziót és ugyanakkor hétköznapi nyugalmat és egyszerűséget egyesítő tája. Nem volt ez egy nagyvonalú, indulatokat és képszerkesztési elveket egybefogó művészet. Hiányzott belőle a teljes alkotói szabadság s a valóságtól független kreációs készség és a korszellem lázas nyugtalansága, amely a művészetben a társadalmi forradalmaknál is előbb jelentkezett. De részletező előadásában a valóságot aprólékos gondnal és türelemmel visszaadó szándék éppen a művész lelkesedésében, a téma és a festészet iránti nagy-nagy szeretetében nélkülözött minden akadémikus hidegséget. Husvéth Lajos színei ezekben az években tisztán, valami egészen üde frissességgel hatnak, rajza biztos, esetkezelése határozott, s egész művészi attitűdje a kismertéri tökély felé tart.

Mi történt az elmúlt harminc év alatt, hogy ez a művész szakított a multjával, hogy ennyire eltért, sőt szembefordult a fiatalság éveiben kiérlelt eredményekkel, hogy csak a magatartása lett keményebb, egész művészi világleképe azonban felhígult, bizonytalaná vált, rengeteg ellentmondástól terhes: mi ment végbe ennek az oly érzékeny lelkű embernek a fejlődésében, hogy színei valami általános és köznapi értékbe oldódtak, s virtuózitással határos rajzkészsége bizonytalaná lett?

Elsősorban a közönségsiker zavarta meg. Egy félművelt, az időtől elmaradt réteg művészi kiszolgálása törvényszerűen magában hordja az igazi művészet

tagadását. Maga a művész észrevétlenül kiszolgáltatta magát igényeiben és ízlésben, felfogásával és egész művészi világképével a közönségnek. S Husvéth Lajosnak még az volt a külön egyéni tragédiája, hogy miután megértette a kétségtelen tény, hogy elmaradt a modern festészettől, lépést akart tartani a korral és hiányos képzőművészeti kulturáját is gyarapítani szerette volna, holott erre a vidéken élve s a multban gyökerezve, semmiféle feltétele nem volt.

Ekkor már a harmincas évek közepén tartott. Földije és barátja, Konyovics Milán akkoriban tért haza Párisból, s maga mögött hagyva a neoklasszicizmus és a kubizmus periódusait, merőben új és forradalmi elvekkel ismerette meg barátját. Néhány évig együtt jártak festeni, sőt két nyarat Dobrovics Péterrel töltött Mliniben, de mindez csak arra volt jó, hogy kikökkentse a maga kerékvágásából, hogy eltérítse megtalált útjáról és cserébe semmit se kapjon, mert más vérmérsékletű volt, emberi és festői kulturájának térfogatóba nem fért el, amit világhírtársaitól hallott és látott. A közvetve kapott hatások nem vonzották, nem fokozták érdeklődését az iránt, ami a nagyvilág festői kultúrájában történt, hanem ellenkezőleg, elriasztották. De talán saját maga előtt sem akarta bevallani, mennyire nem érti a moderneket, ehelyett konokul tagadta létjogosultságukat. Addigra azonban a magyar zsánerfestészet már kiterjedt piacot kapott, s ami a fiatal Husvéth Lajosnál még becsületes művészi törekvéseket jelentett, az egy Juszukónál, Viskynél már a legémelyítőbb giccse vált. S csak természetes, hogy a vidéki polgári közönség egyszerre megtalálta bennük a magának való „művészetet”, az olcsó bravurral odavetett romantikus magyar témát, csikóssal, betyárral, árvalányhajas legényekkel, népviseletbe öltözött lányokkal. Husvéth Lajos a maga elvesztett művészi mikromozmosza helyett a közönségsikert szerette volna legalább megtartani. A harmincas évek végén Pestre költözött, hogy „tökéletesítse” művészi előadómódját és elsajátítsa azt a modort, amely Solymossy bácsi részletüzlétének segítségével oly széles körben virágzott.

Nem sajátította el semmit. Túlságosan becsületes volt ahhoz, hogy tudatosan vállalta volna a giccset. De régi útjára sem térhetett már vissza. Közben pesti kiállításokon szerepelt, a céhbeliék maguk közé fogadták, csak ő érezte hogy a fiatalságában kialakított formanyelvét elvesztve, hasadás állt be alkotómunkájában. Ujra hazajött és nemsokára ismét katonának vitték. Abban az időben érte a másik súlyos csalódása, most már emberi mivoltában és a fasiszta rendszer részéről. Feleségét elhurcolták, jómaga a hadifogságból már testben is megroggyanva tért vissza.

Még megpróbált dolgozni, most már a bácskai világot is más szemmel látni, apró tanyai házak helyett szövetkezeti gazdaságokat festett, traktorokat, a szocialista realizmus geraszimovi példáját követte és nem értette, miért nem kap méltánylást, elismerést. Egy retrospektív kiállításon mintegy kétszáz vásznát állította ki, de mivel az ő művészetét kedvelő polgári közönség részben elfásult, az egész életművét és fejlődését kifejező kiállítása is visszhang nélkül maradt.

Ekkor menekült végleg és visszavonhatatlanul a magányba. Önérzete nem engedte meg, hogy olyasmért küzdjön, ami pedig jog szerint megillette volna, például a képzőművészeti szövetség tagságáért, s még a látszatát is kerülte annak, hogy magányosságában valakinek a részvételére számítson.

Betegsége elhatalmasodott rajta. Tavaly még úgy ment el gyógykezeltetni magát, hogy festőállványát is elvitte, de tiszta vásznakkal jött haza, éppoly betegesen, mint ahogy elment, s lélekben még nyugtalanabban, zavart riadtsággal, feldulva, mint aki halálos sérelmét nem tudja hova rejteni.

Közvetlenül a halála előtt is az a sírvavigadós hangulat fogta el ami művészetének témakörét áthatja és félig tréfásan, félig komolyan idézte a nótát: Elmegyek a lombhullással, köd előttem, köd utánam...

Tragikus sorsában egy kicsit minden vidékre került művész osztozik vele, s példája arra az igazságra figyelmeztet, hogy a tehetség önmagában nem elég, mert világnézeti hovatartozás, megalkuvást nem ismerő emberi és művészi helytállás, rendíthetetlen akarat, differenciált kultúra és a munka állandó fegyelme nélkül elvész a tehetség, tévutakon aprózódik szét. Pedig Husvéth Lajos a vérbeli festők ritka fajtájából való volt, s ki tudja más viszonyok között mivé lehetett volna.

Néhány száz olajkép, rajz és szobor maradt utána. Egy már rég eltűnt világot követett távozásával a sírba, de hátrahagyott munkái között megtaláljuk a bácskai táj néhány költői ihlettel visszatükrözőtt s művészi kvalitásaiban is remekbe sikerült képét.

SZÉP SZÓ — ÉLŐ IRODALMI SZEMLÉ

Az újvidéki „József Attila” kultúregyesület Szép Szó címen élő irodalmi szemlét indított október végén. Eddig három szám jelent meg. Szerkesztői Juhász Géza, Sárosi Károly és Tomán László.

A közönség, de különösen a fiatalok nagy érdeklődést tanúsítanak a szemle iránt. Minden számának megjelenése alkalmával megtelik a kultúregyesület terme. Eddig Majtényi Mihály, Herceg János és Sárosi Károly elbeszélésüket, Gál László, Fehér Ferenc és Burány Nándor költeményeit olvasták fel. A szemle

Nándor belgiumi, Saffer Pál olaszországi útijegyzeteiből olvasott fel, Apró Mátyás pedig beszámolt magyarországi élményeiről a forradalom idején. A „Porond” című rovatban Bodrits István könyvkiadásunk, Lányi István a műkedvelő színjátszás problémáiról beszélt, Kovács Kálmán pedig beszámolt a szerb-magyar nagyszótár elkészítésének eddigi eredményeiről. A Figyelőben Juhász Géza könyvkritikát, Tomán László pedig tanulmányát olvasta fel.

A Szép Szó szerkesztősége fel szeretné vonultatni a jugoszláviai magyar írók színe-javát, de napirendre kívánja tűzni irodalmunk időszerű problémáit is.

